

Samen ontwerpen aan de stad van morgen

ontwerpend onderzoek als participatie-instrument in gebiedsontwikkeling

Samen ontwerpen aan de stad van morgen

ontwerpend onderzoek als participatie-instrument in gebiedsontwikkeling

Josephine van der Klauw, 518282

Masterscriptie MCD 15

Erasmus Universiteit Rotterdam

Technische Universiteit Delft

Begeleiding: Ellen van Bueren, Giuliano Mingardo

September 2020

Voorwoord

Tijdens de studiereis van de MCD naar New York heeft het onderwerp ‘bewonersparticipatie’ mijn aandacht getrokken. Door onderzoek te doen naar dit onderwerp in gebiedsontwikkelingen in New York ben ik tot de conclusie gekomen dat bewoners veel waarde hechten aan vroege betrokkenheid bij planvorming, het liefst bij aanvang van een project zodat zij kunnen meedenken bij de totstandkoming van initiatieven. Hetzelfde geldt voor burgers in Nederland. Zij willen niet pas later in het proces betrokken worden en geconfronteerd worden met kant en klare plannen. Nog te vaak wordt participatie als lastig en ingewikkeld ervaren. Mijs inziens komt dit onder andere doordat bewonersparticipatie vaak te laat op gang komt en belanghebbenden zich onvoldoende gehoord voelen en daarnaast onvoldoende meegenomen worden in het ontwerpproces van plannen. De kans op bezwaren neemt toe in plaats van af en het resultaat is een compromis waar niemand echt blij mee is. Ook de komst van de Omgevingswet speelt een rol in de keuze voor dit onderzoek. De nieuwe wet stimuleert vroegtijdige betrokkenheid van burgers bij planvorming. Ontwerpend onderzoek is een instrument dat inzet op een gezamenlijk ontwerpproces, *stakeholder-involvement* en het koppelen van opgaven, kansen en belangen. Vanuit de hiervoor beschreven context is mijn idee ontstaan om onderzoek te doen naar de betekenis van ontwerpend onderzoek voor bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling. Het zoeken naar passende vormen van participatie waarmee aan de behoeften van bewoners en doelen van de wetgever tegemoetgekomen wordt, maakt dit onderzoek relevant en actueel.

Deze scriptie had ik niet alleen kunnen maken. Ik wil daarom mijn familie, vrienden en collega’s ontzettend bedanken voor hun hulp, meedenken en begrip. Ook mijn werkgever, die mij de kans en de tijd gaf deze opleiding te volgen, wil ik bedanken. Daarnaast wil ik iedereen bedanken die tijd vrijgemaakt heeft om mee te werken aan dit onderzoek door open te staan voor een gesprek, een interview of het invullen van een enquête.

In het bijzonder gaat mijn dank uit naar mijn begeleider Ellen van Bueren. Onze gesprekken brachten mij steeds verder op precies de punten waar ik niet uitkwam of vastliep. Ook in de laatste fase van mijn onderzoek wist je mij met precies de juiste aanwijzingen zo veel verder te helpen en mijn onderzoek beter en scherper te maken. Daarnaast wil ik Hedwig van der Linden enorm bedanken voor al haar hulp en input. Ik heb grote bewondering voor jouw enorme kennis over ontwerpend onderzoek en gebiedsontwikkeling. Ook mijn collega Frank van Wijngaarden wil ik bedanken voor het meelesen als expert. Mijn moeder en Thieu Knibbeler wil ik bijzonder bedanken als trouwe meelezers van al mijn geproduceerde stukken gedurende de MCD-periode, door jullie leverde ik elke keer net iets zekerder mijn werk in.

Ik kijk terug op twee drukke en intensieve jaren waarin ik veel heb geleerd over stedelijke ontwikkeling met als kopstuk dit onderzoek. Ook waren het twee jaren waarin ik heb genoten van de interessante colleges, samenwerking met studiegenoten, mooie excursies in Nederland en bovenal de studiereis naar New York. In het bijzonder wil ik Marloes en Evelien bedanken voor de twee mooie jaren van fijne samenwerking, interessante gesprekken, steun tijdens de scriptieperiode en de mooie vriendschap die hieruit voort is gekomen.

Ten slotte gaat mijn grootste dank uit naar mijn schat, Jeroen, zonder jou weet ik niet of het gelukt was om deze studie af te ronden, laat staan dit onderzoek dat een groot deel van mijn tijd en aandacht van de afgelopen maanden in beslag heeft genomen. Je hebt me enorm gesteund en jezelf vaak weggecijferd om mij de ruimte te geven die ik nodig had om deze studie te volbrengen. De schade gaan we inhalen, vanaf nu is het weekend voor ons!

Josephine van der Klauw, september 2020

Inhoudsopgave

Samenvatting	8
INTRODUCTIE	
1. “De omgeving van de mens is de medemens”	9
1.1 Hedendaagse ruimtelijke opgaven en de komst van de Omgevingswet	9
1.2 Bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling en de kracht van ontwerpend onderzoek	11
1.3 Probleem- doel- en vraagstelling van het onderzoek	12
1.4 Opzet en werkwijze van het onderzoek	14
1.5 Leeswijzer	15
THEORETISCH KADER	
2. Participatie in stedelijke ontwikkeling	16
2.1 Inleiding	16
2.2 Definities	16
2.3 Vormen en invloedsmogelijkheden van participatie door de jaren heen	17
2.4 Participatie door co-creatie	21
2.5 Doelen en verwachtingen van participatie	22
2.6 Wie participeert en waarom?	24
2.7 Ontwerprichtlijnen participatieproces	25
2.8 Conclusie	27
3. Ontwerpend onderzoek in stedelijke ontwikkeling	30
3.1 Inleiding	30
3.2 Definitie	30
3.3 Het ontwerpproces	31
3.4 Ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp	32
3.5 De kracht van ontwerpend onderzoek	34
3.6 Ontwerpend onderzoek in planvormingsprocessen	35
3.7 Conclusie	38
ONDERZOEK	
4. Onderzoeksopzet	40
4.1 Theoretisch model	40
4.2 Uitleg van de onderzoeksmethode	41
4.3 Selectie van de cases	43
4.4 Verzameling van de gegevens	43
5. Casestudies	45
5.1 Inleiding	45
5.2 Casestudie 1 – ’t Suyt II Waddinxveen	46
5.3 Casestudie 2 – Het Dorp Arnhem	61
5.4 Casestudie 3 – Omgevingsvisie Doetinchem deelgebied De Kruisberg e.o.	74
5.5 Vergelijking van de drie cases	88

SYNTHESE

6. Resultaten van het onderzoek	91
6.1 Inleiding	91
6.2 Conclusies	91
6.3 Aanbevelingen voor de praktijk	98
6.4 Reflectie op onderzoeksaanpak	101
6.5 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	102
Referenties	103
Bijlagen	111

Illustraties: Rémon Mulder

Samenvatting

De stem van de burger wordt in de hedendaagse gebiedsontwikkelingspraktijk steeds belangrijker. Top-down geformuleerde ambities met betrekking tot stedelijke ontwikkeling moeten bottom-up vormgegeven worden. Een ingewikkelde opgave waarbij elk vraagstuk opnieuw om maatwerk vraagt, zo ook voor wat betreft participatie van bestaande en toekomstige bewoners in gebieden waar (her)ontwikkeld gaat worden. De hedendaagse burger wil betrokken worden bij planvorming, serieus genomen worden en meedenken. De Omgevingswet die 1 januari 2022 inwerking treedt, beantwoordt aan de hedendaagse behoeften van burgers; de wet stuurt aan op vroegtijdige betrokkenheid en een samenleving waar burgers, bedrijven en de overheid gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor een gezonde, veilige en duurzame leefomgeving en omgevingskwaliteit.

Gebiedsontwikkelingsprocessen worden door de complexiteit en veelheid aan opgaven ook wel beschouwd als ‘wicked problems’. Ontwerpend onderzoek staat bekend als ‘navigatie-instrument’ door ontwerp als onderzoeksmiddel in te zetten om complexe, meerduidige opgaven vanuit een brede invalshoek aan te vliegen, kennis en stakeholders vroegtijdig te betrekken, opgaven en kansen in beeld te brengen, te structureren, te koppelen in een gezamenlijk en iteratief proces waarin toegewerkt wordt naar een breed gedragen eindbeeld. Ontwerp wordt daarbij ingezet als onderzoeksmiddel. Vanuit deze theorie is de assumptie ontstaan dat ontwerpend onderzoek bij uitstek een instrument is om aan participatiebehoeften van bewoners tegemoet te komen en participatiedoelen vanuit de overheid te behalen. In het onderzoek stond daarom de volgende hoofdvraag centraal: **Hoe kan ontwerpend onderzoek bijdragen aan bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling?** Om deze vraag te beantwoorden is eerst een literatuuronderzoek verricht naar participatie en ontwerpend onderzoek. Hierin zijn participatievormen, participatiebehoeften, participatiedoelen, kenmerken van ontwerpend onderzoek en belangrijke randvoorwaarden die medebepalend zijn voor het doen slagen van participatieprocessen in beeld gebracht. De uitkomsten van het literatuuronderzoek zijn vervolgens vertaald naar een theoretisch model en bijbehorend analysekader op basis waarvan drie casestudies zijn gedaan. Door middel van interviews met de belangrijkste sleutelfiguren en het afnemen van enquêtes bij participanten, zijn drie participatieprocessen uit verschillende fases van gebiedsontwikkelingen onderzocht. Daarnaast is een documentenstudie gedaan om de planprocessen goed in beeld te brengen. Ter validatie van de onderzoeksopzet en uitkomsten van het onderzoek zijn twee experts op het gebied van ontwerpend onderzoek en participatie betrokken bij het onderzoek. Daarnaast is een survey met drie stellingen voorgelegd aan alle geïnterviewde ontwerpers en experts om de uitkomsten van dit onderzoek achteraf aan te spiegelen.

Op basis van dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat ontwerpend onderzoek bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling op meerdere manieren kan ondersteunen. Ontwerpend onderzoek biedt structuur en een werkwijze aan co-creatieve planprocessen omdat ontwerpend onderzoek gericht is op vroegtijdige betrokkenheid van stakeholders (waaronder bewoners) en betrokkenheid gedurende het gehele proces. Hierdoor kunnen mogelijkheden en kansen vroegtijdig en gezamenlijk verkend worden, waarbij ontwerp ingezet wordt als onderzoeksmiddel en ter ondersteuning aan de dialoog. Bewoners krijgen hierdoor de kans om mee te ontwerpen aan de toekomst van hun leefomgeving op een inzichtelijke manier waarbij ruimte is voor inbreng. Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat het instrument voornamelijk bruikbaar is in de vroege planvormingsfase van ontwikkelingen, als mogelijkheden nog open zijn. Ook kan ontwerpend onderzoek helpen ter vergroting van probleemoplossingsruimte om uit een impasse te komen gedurende het participatietraject. Kijkend naar de bedoelingen van de Omgevingswet waar de wetgever aanstuurt op vroegtijdige betrokkenheid van belanghebbende burgers, kan ontwerpend onderzoek een grote rol gaan spelen. Een kanttekening die bij het onderzoek geplaatst moet worden is dat het onderzoek door middel van een verkenning diverse mogelijkheden in beeld heeft gebracht maar door het beperkte aantal onderzochte cases mogelijk niet compleet is.

INTRODUCTIE

1. “De omgeving van de mens is de medemens”

Een goed participatietraject is essentieel in de hedendaagse gebiedsontwikkelingspraktijk. Zoals emeritus hoogleraar Friso de Zeeuw (2018, p. 136) schrijft: *‘Zonder ‘participatietraject’ heeft gebiedsontwikkeling geen kans van slagen’*. Toch is een goed participatieproces niet vanzelfsprekend. Nog vaak eindigen goedbedoelde participatietrajecten in protest en conflict, mensen voelen zich niet gehoord en begrepen: *‘de overheid drukt het toch wel door’* (Kuitenbrouwer, 2017). Wanneer participatieprocessen niet of onvoldoende worden benut om kennis, wensen en belangen uit een gebied mee te nemen in planvormingsprocessen, wordt de kans op het creëren van meerwaarde verkleind en de kans op bezwaren vergroot. Traditionele participatievormen, zoals inspraakavonden die voortkomen uit procedurevereisten, lijken niet goed meer aan te sluiten bij de hedendaagse gebiedsontwikkelingspraktijk. De huidige energieke maatschappij met betrokken burgers wil vroegtijdig en op gelijk niveau meegenomen worden in besluitvormingsprocessen. De Omgevingswet speelt in op deze ontwikkeling door vroegtijdige participatie te bevorderen. De komst van de Omgevingswet vormt een aanleiding om participatie in gebiedsontwikkeling tegen het licht te houden. Het zo goed mogelijk betrekken van belanghebbenden bij planvorming is cruciaal voor het doen slagen van projecten en het komen tot duurzame, inclusieve wijken waar eenieder prettig leeft. Om hiertoe te komen wordt de afgelopen jaren op veel plaatsen geëxperimenteerd met nieuwe vormen van bewonersparticipatie waar termen als ‘de dialoog’ en ‘co-creatie’ centraal staan. Ontwerpend onderzoek staat binnen de gebiedsontwikkelingspraktijk bekend als een methode om in te zetten bij het onderzoeken en definiëren van een opgave, het verbinden van belanghebbenden en het verkennen en verbeelden van mogelijke toekomst (Van der Linden & Daamen, 2018). De vraag die in het voorgenomen onderzoek centraal staat is op welke manier ontwerpend onderzoek bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling kan ondersteunen. Of anders gesteld: kan ontwerpend onderzoek beantwoorden aan participatiebehoeften van bewoners omdat in de planvorming een co-creatief proces ontstaat waar ruimte is voor inbreng van belanghebbende bewoners, vroegtijdig in het planproces?

1.1 Hedendaagse ruimtelijke opgaven en de komst van de Omgevingswet

De verstedelijking die globaal gaande is, zorgt ook in Nederland voor een enorme druk op steden en inwoners. De grote woningbouwopgave die uit de verstedelijking voortkomt, gaat gepaard met complexe maatschappelijke opgaven met betrekking tot mobiliteit, klimaatverandering en de energietransitie. De complexiteit van de opgaven dwingt de overheid, markt en burgers tot samenwerking om tot de juiste oplossingen te komen. Het is een enorm ingewikkelde opgave om een goed functionerende samenleving te realiseren (Ten Cate, 2020).

De maatschappelijke opgaven van deze tijd vragen om een antwoord en een meer flexibele regelgeving die innovatieve en duurzame oplossingen niet in de weg staan. Deze gedachte ligt ten grondslag aan de nieuwe Omgevingswet die voorziet in de herziening en vereenvoudiging van het huidige omgevingsrecht. In de Omgevingswet gaan 26 bestaande wetten op en wordt het aantal Algemene Maatregelen van Bestuur (AMVB's) teruggebracht naar vier. Het doel van deze ingrijpende stelselwijziging is om de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving, belegd over zeven ministeries, beter en eenvoudiger te maken. Dit zou verwezenlijkt

moeten worden door minder regelgeving en meer samenwerking tussen overheden, ondernemers en burgers (Van den Broek, Steenbekkers, Van Houwelingen & Putters, 2016). Naast ruimte en flexibiliteit die de Omgevingswet zal gaan bieden, vraagt de wet ook om meervoudige waardecreatie. Het integraliteitsprincipe van de Omgevingswet betekent niet het tegen elkaar wegstrepen van waarden maar juist wederzijdse versterking van waarden. Een tijdige dialoog met de omgeving en het opsporen van kansen voor meervoudige waardecreatie wordt essentieel. Overheid, burgers en ondernemers worden gezamenlijk verantwoordelijk voor een gezonde, veilige en duurzame leefomgeving en omgevingskwaliteit. Een belangrijk element van de Omgevingswet is participatie van burgers en bedrijven bij de totstandkoming van besluitvorming van plannen, visies en projecten¹.

Participatie wordt door de wetgever gestimuleerd omdat dit waardevolle inzichten kan opleveren en een initiatief beter kan maken. De Omgevingswet stimuleert vroegtijdige participatie om belangen, meningen en creativiteit op tafel te krijgen. Een bijkomstig neveneffect hiervan kan het creëren van draagvlak zijn waardoor de kans op een sneller vervolgtraject vergroot wordt. Een goed participatietraject kan bijdragen aan het verkleinen van de kans op bezwaren op de uiteindelijke vergunning. In twee kritische essays van onder andere Van den Broek et al. (2016) en Koers en Bröring (2017) worden zorgen geuit met betrekking tot de ambitieuze doelstellingen van de Omgevingswet met betrekking tot participatie. Zo beschrijven Van den Broek et al. (2016) dat de overheid als bedenker van het nieuwe bestel, ook verantwoordelijk is voor het hierin goed kunnen functioneren van burgers. In het slotpleidooi van het essay van Van den Broek et al. (2016, p. 94) wordt een tiental aandachtspunten meegegeven met betrekking tot participatieprocessen. Er wordt aandacht gevraagd voor heldere procedures voor burgers; dat initiatiefnemers, burgers goed informeren; dat burgers gedurende het gehele proces gehoord worden; dat duidelijk is wat er met de inbreng van burgers gebeurt; dat er uitkomsten zijn met draagvlak; dat er gewaakt wordt voor overbelasting van burgers en burgers goed gefaciliteerd worden en ten slotte dat er gewaakt moet worden voor spanning tussen participatie en representatie.

De Omgevingswet stimuleert burgerparticipatie aan de voorkant van besluitvorming, ofwel in de ideeënfase voorafgaand aan formele besluiten, om de kans op een negatieve spiraal na de besluitvorming te verkleinen. Koers et al. (2017) onderschrijven deze ambitie maar geven tegelijkertijd aan hoe weerbarstig deze materie is. Volgens hen gaat het burgers om de uitkomst. Als de kloof te groot is zal deze niet kunnen worden overbrugd door enkel een rechtvaardige procedure. Toch is volgens hen een rechtvaardige procedure van groot belang omdat met een slechte procedure de kloof alleen maar groter wordt. Waar zij voor vrezen is dat de implementatie van de Omgevingswet en het Omgevingsbesluit op het gebied van burgerparticipatie gebrekkig is en daardoor wel eens erger zou kunnen zijn dan de kwaal omdat de wet en het besluit zich enkel tot procedurele voorschriften richten en niet op kwaliteitseisen op welke wijze burgers worden betrokken. Volgens hen is de juridische borging van de voornemens gebrekkig, daarnaast kunnen burgers zich juridisch nergens op beroepen als het gaat om de kwaliteit van de participatie waardoor wantrouwen van burgers in de overheid eerder aangewakkerd wordt dan weggenomen.

De vormgeving van participatie wordt door de wetgever overgelaten aan lokale overheden; het opstellen van participatiebeleid was in eerste instantie niet verplicht. De Eerste Kamer stemde in februari 2020 in met de Invoeringswet Omgevingswet en nam daarbij de motie van Senator Nooren (PvdA) aan waarin verzocht is om een regeling op te nemen in de Omgevingswet die ervoor zorgt dat er een plicht ontstaat voor gemeenten,

¹ <https://www.omgevingswetportaal.nl/documenten/brochures/2014/06/informatiebladen/informatieblad-omgevingswet-in-het-kort> (laatst geraadpleegd d.d. 19 april 2020)

provincies en waterschappen om participatiebeleid op te stellen². Dit dwingt overheden, maar ook ontwikkelaars, ertoe om na te denken over participatie in gebiedsontwikkeling.

1.2 Bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling en de kracht van ontwerpend onderzoek

Gebiedsontwikkelingsprocessen worden vanwege de complexiteit en veelheid aan vraagstukken en belangen beschouwd als ongestructureerde problemen ofwel ‘wicked problems’ (Rittel & Webber, 1973); problemen die complex en onzeker zijn en op verschillende manieren kunnen worden uitgelegd (Nijhuis, de Vries & Noortman, 2017). Hedendaagse gebiedsontwikkeling is grotendeels gericht op verdichting, dan wel gedeeltelijke transformatie van binnenstedelijk gebied. De acht treffende woorden van Jules Deelder die sinds 2011 in neonletters op een muur aan de Nieuwe Binnenweg in Rotterdam staan, benadrukken het feit dat de omgeving van de mens niet alleen door ‘stenen’ wordt bepaald maar door de manier waarop mensen met elkaar samenleven. Om ervoor te zorgen dat verdichtingsopgaven versterkend, zowel fysiek, sociaal als economisch gaan werken, is het goed vormgeven en de doorwerking van het participatieproces in alle fasen van de gebiedsontwikkeling, tot uitvoering en de periode erna, van belang. Het gaat hierbij om het vormgeven van een proces waarin top-down geformuleerde kwantitatieve bouwambities die vooral gericht worden op het huisvesten van nieuwe bewoners, op een goede manier samenkomen met de wensen en belangen van bestaande bewoners (Majoor, Bos, Morel & de Nijs, 2017).

‘De omgeving van de mens is de medemens’

Jules Deelder

Een goede vorm van bewonersparticipatie is van groot belang om te komen tot inclusieve, veerkrachtige wijken waar eenieder prettig kan (samen)leven, ook als er in dat gebied ontwikkelingen plaatsvinden. De bestaande bewoners van gebieden kennen de buurt als geen ander en bezitten met elkaar veel kennis over de plek. Om deze aanwezige kennis optimaal te benutten en belangen en wensen aan de voorkant van het proces in beeld te krijgen, is vroegtijdige betrokkenheid van belanghebbenden essentieel. Zoals Stenfert en Graaff (2019) betogen, kan een effectieve samenwerking bijdragen aan een hogere kwaliteit van het geheel, waar eenieder van profiteert. Daarnaast geven zij ook aan dat een proces waarin betrokkenen het gevoel hebben dat hun stem serieus wordt genomen, tot meer tevredenheid leidt. Een goed vormgegeven, helder en rechtvaardig participatieproces leidt tot een hogere gepercipieerde kwaliteit. Co-creatie binnen gebiedsontwikkeling is een participatie-methode die de kwaliteit van participatie kan verhogen.

Van der Linden & Daamen (2019a) betogen dat ontwerpend onderzoek van cruciale betekenis kan zijn in het vinden van oplossingen voor de meerduidige opgaven in de huidige ruimtelijke ordeningspraktijk. Het inzetten van ontwerpend onderzoek als instrument helpt om stedelijke opgaven aan te scherpen, vraagstukken en belangen te koppelen en ruimtelijke consequenties van keuzes inzichtelijk te maken. Door de combinatie van analyse en verbeelding, de kern van ontwerpend onderzoek, kunnen oplossingen worden gegenereerd die bij voorbaat niet werden gezien. Zo kan meerwaarde ontstaan in plaats van deeloplossingen en deelbelangen naast elkaar.

² https://www.eerstekamer.nl/nieuws/20200211/eerste_kamer_stemt_na_een_vierde (laatst geraadpleegd d.d. 25 april 2020)

1.3 Probleem-, doel- en vraagstelling van het onderzoek

In gebiedsontwikkeling worden veelal inspraakavonden gebruikt om belanghebbenden, zoals bestaande en nieuwe bewoners, te betrekken in óf te informeren over het planproces en zijn er juridische mogelijkheden om achteraf bezwaar te maken op overheidsbesluiten. De vraag die hierbij gesteld kan worden is of deze vorm nog wel aansluit op de hedendaagse, dynamische praktijk van stedelijke ontwikkeling en de behoeften van de hedendaagse betrokken burger en de doelstellingen van de Omgevingswet? Komen alle belangen voldoende vroegtijdig in beeld en op welke manier wordt de input meegenomen in de opgave? Een andere belangrijke vraag is of degenen die zich laten horen het belang van de buurt vertegenwoordigen of slechts hun eigen, individuele belang? Een algemeen bekend probleem is dat participatie vaak selectief is, diverse onderzoeken, waaronder dat van Verba, Schlozman & Brady (1995), hebben aangetoond dat door verschillende barrières, niet alle groepen burgers in gelijke mate participeren. Zowel nationaal als internationaal onderzoek laat zien dat actieve burgers veelal binnen het profiel van hoger opgeleide autochtone mannen van boven de vijftig passen (Verba, Schlozman, Brady & Nie, 1993; Verba, et. al, 1995; Denters, Reimink, Boedeltje & Geurts, 2011; Bovens & Wille, 2011). Zij gaan stemmen, doen aan inspraak en doen mee aan interactieve beleidsvorming en zetten zich via buurtorganisaties, Verenigingen van Eigenaren of huurdersvereniging in voor hun directe leefomgeving (Denters, Tonkens, Verhoeven & Bakker, 2013). Een veel gebruikte term binnen participatietrajecten is het NIVEA- (niet in mijn voor- en achtertuin) of NIMBY-effect (*not in my back yard*). Oftewel, belanghebbenden hebben geen principiële bezwaren tegen een initiatief maar ze zien het liever elders gebeuren dan in hun directe omgeving. Een op zichzelf legitieme basishouding waarvan de kracht niet onderschat moet worden (De Zeeuw, 2018).

Wat kan ontwerpend onderzoek betekenen voor bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling? Stedelijke gebiedsontwikkeling vandaag de dag gaat niet meer om een eenduidig doel zoals wijkvernieuwing of vitalisering van bedrijventerreinen; het gaat gepaard met opgaven over verdichting, vermenging, vergrijzing, betaalbaarheid, klimaatadaptatie etc. De opgaven zijn niet los van elkaar op te lossen (Van der Linden et al., 2019a) en ook niet zonder hier huidige en toekomstige bewoners van gebieden waar ontwikkelingen plaatsvinden bij te betrekken. Zoals in de aanleiding omschreven is, is een van de doelstellingen van de Omgevingswet dat bij nieuwe initiatieven bewoners en gebruikers vroegtijdig betrokken worden. In de wetsteksten van de Omgevingswet, Invoeringswet, Omgevingsregeling en het Omgevingsbesluit wordt participatie specifiek beschreven. Voor een omgevingsvergunning bepaalt de Omgevingswet dat er regels komen met betrekking tot participatie en overleg met derden. Het gaat daarbij om de aanvraag en de vereisten die daarvoor gelden, zie Omgevingswet, artikel 16.55 lid 6. Voor activiteiten die volgens de regels van het Omgevingsplan niet mogelijk zijn en waarvoor het college van B&W het bevoegd gezag is, kan de gemeenteraad activiteiten aanwijzen waarin participatie van en overleg met derden verplicht is, zie Omgevingswet, artikel 16.55 lid 7.³ Traditionele participatievormen zoals inspraakavonden waar de buurt geïnformeerd wordt over ontwikkelingen in de nabije omgeving, lijken onvoldoende aan te sluiten bij de ambities die de wetgever voor ogen heeft. Het zoeken naar nieuwe vormen die de samenwerking tussen overheid en burgers ondersteunen is noodzakelijk.

Ontwerpend onderzoek is een manier om meerduidige, complexe opgaven, integraal aan te vliegen. “*Design thinking literally allows us to look at issues differently* (Schaminee, 2018, p. 13)”. De kracht van ontwerpend onderzoek is dat het gaat om een interactief en iteratief proces met diverse stakeholders waar onderzoek door middel van ontwerp centraal staat. Daarnaast gaat het bij ontwerpend onderzoek om het vroegtijdig betrekken van stakeholders rondom een vraagstuk om zo gezamenlijk tot de juiste opgavedefinitie te komen (zie o.a.

3 https://vng.nl/sites/default/files/2019-11/toelichting_participatie_raadsleden.pdf (laatst geraadpleegd d.d. 7 september 2020)

Nijhuis et al., 2017; Van den Boomen, Frijters, Van Assen & Broekman, 2017; Van der Linden et al., 2019a; Hinterleitner, 2019). Door brede, relevante kennis in te laten vloeien in het ontwerpend onderzoek ontstaat een geïnformeerd proces (Nillesen, 2019). “Een tekening kan mensen samenbrengen en het onderhandelingsproces versoepelen (Van der Linden, 2018)”. De onderzoekend ontwerper kan helpen bij het opzetten van een verbindende coalitie rondom het complexe vraagstuk, stakeholders bevragen op achterliggende motivaties en het vraagstuk inkaderen op basis van dieperliggende waarden (Schaminée, 2018). Vanuit dit perspectief is de assumptie voortgekomen dat ontwerpend onderzoek participatiedoelen en -behoeften in gebiedsontwikkeling zou kunnen ondersteunen. Daarvoor is het van belang om te duiden wat ontwerpend onderzoek precies is en wat ontwerpend onderzoek in combinatie met participatie in gebiedsontwikkeling kan betekenen.

Doelstelling

Dit onderzoek heeft als doel om inzicht te geven in de manier waarop ontwerpend onderzoek bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling kan ondersteunen. Vanuit deze doelstelling is de onderstaande centrale vraag voor het onderzoek voortgekomen. Om de centrale onderzoeksvraag meer duiding te geven zijn daarbij deelvragen geformuleerd.

Centrale onderzoeksvraag

Hoe kan ontwerpend onderzoek bijdragen aan bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling?

Deelvragen

1. Wat is bewonersparticipatie en welke doelen dient het in gebiedsontwikkeling?
2. Welke participatieniveaus en meest voorkomende participatievormen zijn te onderscheiden?
3. Wat zijn behoeften van bewoners in participatietrajecten?
4. Wat is ontwerpend onderzoek en wat is de rol van participatie in ontwerpend onderzoek?
5. Binnen welk participatieniveau kan ontwerpend onderzoek worden geplaatst en welke vormen van participatie kan ontwerpend onderzoek ondersteunen?
6. Wat zijn belangrijke randvoorwaarden voor een participatieproces (via ontwerpend onderzoek)?

Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

De ideevorming van het voorgestelde onderzoek komt voort uit het debat dat momenteel gaande is over de verdichting van stedelijke gebieden en het op een goede manier omgaan met belangen van bewoners uit gebieden waar verdicht gaat worden. Het voorgestelde onderzoek zal inzicht geven in de betekenis van ontwerpend onderzoek voor bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling; een onderwerp waarnaar in de bestaande wetenschap nog weinig onderzoek is gedaan.

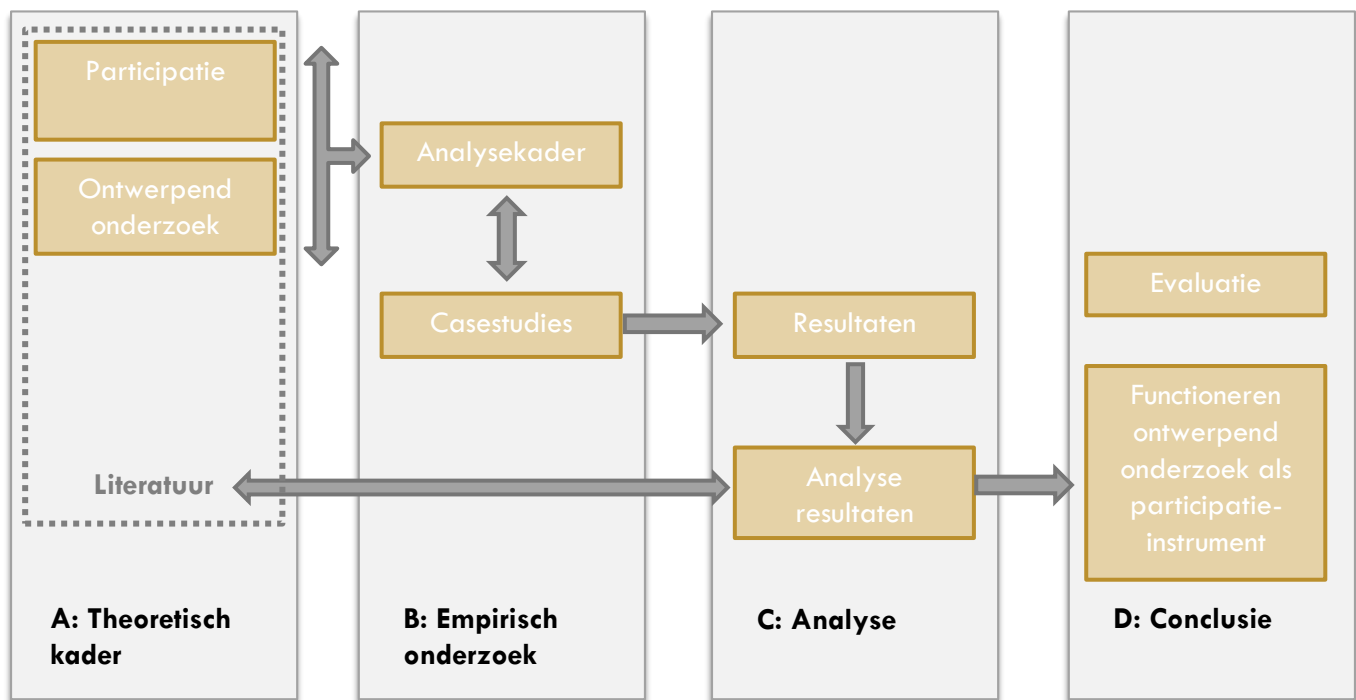
De komst van de Omgevingswet zal diverse veranderingen met zich meebrengen voor de ruimtelijke ontwikkelingspraktijk (waaronder gebiedsontwikkeling), ook voor het onderdeel ‘participatie’. De nieuwe wet gaat uit van vroegtijdige betrokkenheid van burgers in planvormingsprocessen. Het verkrijgen van inzicht in de veranderingen met betrekking tot bewonersparticipatie en het zoeken naar mogelijke instrumenten of methodes om met deze veranderingen om te gaan, is van groot belang om de praktijk voor te bereiden en hierop in te richten. De aangenomen motie van de Eerste Kamer waarin lokale overheden wordt gevraagd om participatiebeleid op te stellen, maakt dit vraagstuk daarbij nog actueler. Dit onderzoek kan overheden en initiatiefnemers helpen bij het maken van keuzes met betrekking tot het inrichten van participatieprocessen en het al dan niet inzetten van ontwerpend onderzoek als participatie-instrument. Ook zonder de Omgevingswet als aanjager in dit vraagstuk is dit onderzoek interessant. Door de toenemende druk op de stad en haar

bewoners wordt het steeds cruciaal om belanghebbende burgers op een goede manier te betrekken in planvormingsprocessen, zoals gebiedsontwikkelingen. Het voorgestelde onderzoek draagt bij aan het vinden van geschikte mogelijkheden daartoe.

1.4 Opzet en werkwijze van het onderzoek

In dit onderzoek wordt een kennisprobleem onderzocht. Het onderzoeksobject bevindt zich op het concrete projectniveau: participatie van (huidige en toekomstige) bewoners in gebiedsontwikkeling via ontwerpend onderzoek. De nadruk in dit onderzoek ligt op het verkennen van de mogelijkheden en de betekenis van ontwerpend onderzoek als participatie-instrument in gebiedsontwikkeling. Een eerste verkenning van de literatuur laat zien dat er al decennialang veel onderzoek is gedaan naar participatie en inmiddels ook naar ontwerpend onderzoek maar nog weinig onderzoek naar de combinatie van deze twee onderwerpen.

In onderstaand model (afbeelding 1) zijn globaal de fases opgenomen die tijdens de uitvoering van dit onderzoek doorlopen worden.

Afbeelding 1: Onderzoeksopzet. (eigen figuur)

Fase A betreft het theoretisch kader en heeft als doel om een actuele weergave te geven van relevante literatuur over de twee hoofdbegrippen uit dit onderzoek, namelijk participatie en ontwerpend onderzoek. De basis voor de opzet van het theoretisch kader wordt gevormd door de deelvragen. De uitkomsten van het literatuuronderzoek vormen input voor het analysekader voor de casestudies. Ter aanscherping van de uitkomsten uit het literatuuronderzoek en de opzet van het analysekader worden twee verdiepende interviews gehouden met praktijkexperts op het gebied van ontwerpend onderzoek en participatie.

Vervolgens worden in fase B de verkregen inzichten uit het literatuuronderzoek gespiegeld aan een drietal cases op basis van het analysekader dat voortgekomen is uit fase A. De drie cases worden in de praktijk

onderzocht door middel van deskresearch, interviews met sleutelfiguren en het onderzoeken van de ervaringen van participanten via enquêtes. Er zijn drie uiteenlopende cases uit de gebiedsontwikkelingspraktijk geselecteerd waarin ontwerpend onderzoek is toegepast, gecombineerd met bewonersparticipatie: 't Suyt II betreft een uitbreiding van een woonwijk in Waddinxveen, gebiedsontwikkeling Het Dorp in Arnhem waar een bestaande zorglocatie wordt getransformeerd naar een nieuw gemengd woongebied voor bewoners met en zonder zorgbehoefte en ten slotte de gebiedsuitwerkingen voor de Omgevingsvisie van Doetinchem, waarvan het proces van één deelgebied nader wordt onderzocht.

De resultaten uit fase B worden verder geanalyseerd in fase C. Door een beschouwing op de resultaten ontstaat inzicht in de manier waarop en de mate waarin ontwerpend onderzoek het onderdeel participatie in de drie cases al dan niet heeft ondersteund. De bevindingen uit de praktijk worden in verband gebracht met de theoretische inzichten. In fase D worden conclusies getrokken over het functioneren van ontwerpend onderzoek als participatie-instrument voor bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling. De uitkomsten van het onderzoek worden achteraf gevalideerd door middel van een expertmeeting en een korte enquête.

1.5 Leeswijzer

De scriptie is opgebouwd uit een introductiehoofdstuk waarin de aanleiding tot het onderzoek, de probleem- en vraagstelling en de werkwijze uiteen worden gezet. Daarna volgt in hoofdstuk 2 en 3 het theoretisch kader, waarin de uitkomsten uit het literatuuronderzoek worden beschreven ten aanzien van de twee hoofdonderwerpen van het onderzoek, namelijk participatie en ontwerpend onderzoek. Het derde deel van de scriptie geeft een weergave van het verrichte praktijkonderzoek. Eerst wordt de onderzoeksopzet beschreven in hoofdstuk 4, daarna volgen drie casestudies en worden de cases met elkaar vergeleken in hoofdstuk 5. Het laatste deel van de scriptie betreft de synthese. In dit hoofdstuk 6 worden de onderzoeksvragen beantwoord, conclusies getrokken en worden concrete aanbevelingen voor de praktijk en vervolgonderzoek gedaan.

THEORETISCH KADER

2. Participatie in stedelijke ontwikkeling

2.1 Inleiding

“De kwaliteit van planning wordt vooral bepaald door de manier waarop kennis en democratische legitimiteit in ‘praktijken’ zijn verkregen (Hajer, Grijzen & Klooster, 2010).”

Participatie wordt een steeds belangrijker onderdeel van de huidige samenleving, een voorbeeld waaruit dit blijkt is de wijze waarop de Omgevingswet ‘participatie’ meer onder de aandacht brengt. Terwijl participatie steeds belangrijker lijkt te worden, komen traditionele vormen van participatie, zoals inspraakavonden, steeds meer onder druk te staan. Overheden experimenteren op allerlei manieren met interactieve beleidsvorming en worden burgerinitiatieven steeds populairder (Van Buuren & Edelenbos, 2008).

Participatie maakt een belangrijk onderdeel uit van het gebiedsontwikkelingsproces en vergt een goede voorbereiding. Een zorgvuldige analyse van het krachtenveld en het in beeld brengen van de groepen belanghebbenden maakt hier onderdeel van uit. Maar ook het bepalen van de inhoudelijke en procesmatige kaders en de werkvorm van het participatie-traject horen hierbij. Een goede voorbereiding is essentieel aangezien de dynamiek van inspraakbijeenkomsten bijzondere wendingen kan nemen. *“Open en direct communiceren en tot een echte dialoog komen is niet iedereen gegeven en dat geldt voor beide zijden van de vergadertafel (De Zeeuw, 2018)”*. Wanneer participatieprocessen niet goed verlopen kan het zijn dat de weerstand en frustratie bij belanghebbenden alleen maar groeit.

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van relevante theorieën en inzichten met betrekking tot participatie; de achtergrond en opkomst van de participatiemaatschappij, hedendaagse participatiebehoeften en motieven die tot participatie leiden. Daarnaast wordt ingegaan op dilemma’s en barrières en het goed vormgeven van participatieprocessen.

2.2 Definities

Dit onderzoek is gericht op bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling. In deze paragraaf wordt het begrip ‘bewonersparticipatie’ gedefinieerd. Met bewoners worden in dit onderzoek bestaande én toekomstige bewoners bedoeld. Omdat de theorie vaak gericht is op burgerparticipatie in het algemeen zal deze term ook voorkomen in dit onderzoek. Onder de term ‘burgerparticipatie’ vallen naast bestaande en nieuwe bewoners ook andere stakeholders. Bewoners vormen een onderdeel van het geheel van burgers.

De letterlijke vertaling van participatie is ‘deelnemen’ (Latijn: pars = deel, cipere = nemen). Jager-Vreugdenhil (2011) geeft in haar publicatie ‘Sprakverwarring over participatie’ een heldere uiteenzetting van het begrip. De exacte betekenis van participatie hangt volgens haar af van de context waarin het woord wordt gebruikt. Een nauwkeurige specificatie van wat er bedoeld wordt met participatie vraagt om minimaal een nadere bepaling van de actor (wie participeert) en van de institutionele context (waarin participeert die persoon).

De Raad voor het openbaar bestuur omschrijft het begrip burgerparticipatie als volgt: *“Burgerparticipatie heeft een aanvullende werking op de representatieve democratie en betreft de actieve deelname van (groepen) burgers aan de verschillende fasen van het beleidsproces. Deze participatie heeft een proactief karakter en betreft een door burgers en politiek gelegitimeerd proces, dat een bepaalde procedure kent (Rob, 2004, p. 11).”* Het Instituut voor

Publiek en Politiek definieert het begrip ‘burgerparticipatie’ als volgt: “*Burgerparticipatie is een manier van beleidsvoering waarbij burgers (al dan niet georganiseerd in maatschappelijke organisaties) direct of indirect bij het lokale beleid betrokken worden om door middel van samenwerking tot de ontwikkeling, uitvoering en/of evaluatie van beleid te komen* (Dinjens 2010, p. 6).”

Binnen participatie speelt ook de term ‘belanghebbende’ een rol. In het Nederlandse bestuursrecht is het begrip ‘belanghebbende’ een van de centrale begrippen. Voor dit onderzoek is het van belang om ook dit begrip te definiëren, hiervoor wordt de definitie overgenomen die in de Algemene wet bestuursrecht (Awb) wordt aangehouden. Volgens artikel 1:2 lid 1 Awb wordt onder belanghebbende verstaan: ‘degene wiens belang rechtstreeks bij een besluit is betrokken’. De criteria voor ‘belanghebbende’⁴ zijn in de wet en rechterlijke uitspraken als volgt vastgelegd: ‘*iemand die betrokken is bij een besluit of geschil en daar (rechtstreeks) belang bij heeft*’. Dit geldt zowel voor particulieren als voor rechtspersonen (organisaties).

Voor het begrip ‘bewonersparticipatie’ wordt in dit onderzoek de volgende definitie gehanteerd:

Het betrekken en laten ‘deelnemen’ van belanghebbende bestaande en toekomstige bewoners in het proces van gebiedsontwikkeling vanaf de initiatieffase tot en met de realisatie en het beheer.

Zoals Jager-Vreugdenhil (2011) in haar artikel betoogt, is het van belang om het type participatie dat wordt bedoeld nader te duiden. Volgens haar onderzoek zijn alle participatievormen terug te brengen tot vijf hoofdtypen die onderscheiden kunnen worden door de context waarin de participatie plaatsvindt, namelijk: participatie in economische instituties, politieke en overheidsinstituties, onderwijsinstellingen, formeel georganiseerde burgerverbanden en informele sociale verbanden. Participatie in gebiedsontwikkeling wordt in dit onderzoek geplaatst binnen de categorie politieke en overheidsinstituties. Volgens Jager-Vreugdenhil (2011) is deze categorie van participatie vervolgens weer op te delen in:

- Politieke participatie, of wel de deelname van burgers in besluitvorming.
- Burgerparticipatie in de totstandkoming van beleid.
- Participatie in uitvoering van beleid.
- Participatie in ontwikkelingsbeleid.

Deze indeling geeft geen inzicht in de verschillende niveaus en mate van participatie van de burger, hier wordt in paragraaf 2.3 van dit hoofdstuk op ingegaan. Burgerparticipatie in gebiedsontwikkeling kan geplaatst worden onder de categorie ‘Participatie in uitvoering van beleid’. Wat participatie daarbinnen betekent, kan vervolgens weer per casus verschillen en uiteenlopen van voorlichting tot meebeslissen.

2.3 Vormen en invloedsmogelijkheden van participatie door de jaren heen

De participatiemaatschappij komt voort uit het democratische systeem dat wij in Nederland en een groot deel van de westerse wereld kennen. Een maatschappij waar de burger een beleidsbepalende invloed heeft op het bestuur vindt zijn wortels in de Griekse *poleis*, waar het volk (*demos*) de macht (*kraton*) had via de door hen gekozen bestuurders (Jonker, 2008). In Nederland is sprake van een van de meest voorkomende vormen van democratie, namelijk een representatieve democratie, ook wel parlementaire democratie genoemd waar een

⁴ <https://www.rechtspraak.nl/Naar-de-rechter/Betrokken-bij-een-rechtszaak/Belanghebbende/Paginas/Belanghebbende-in-het-bestuursrecht.aspx> (laatst geraadpleegd d.d. 4 mei 2020)

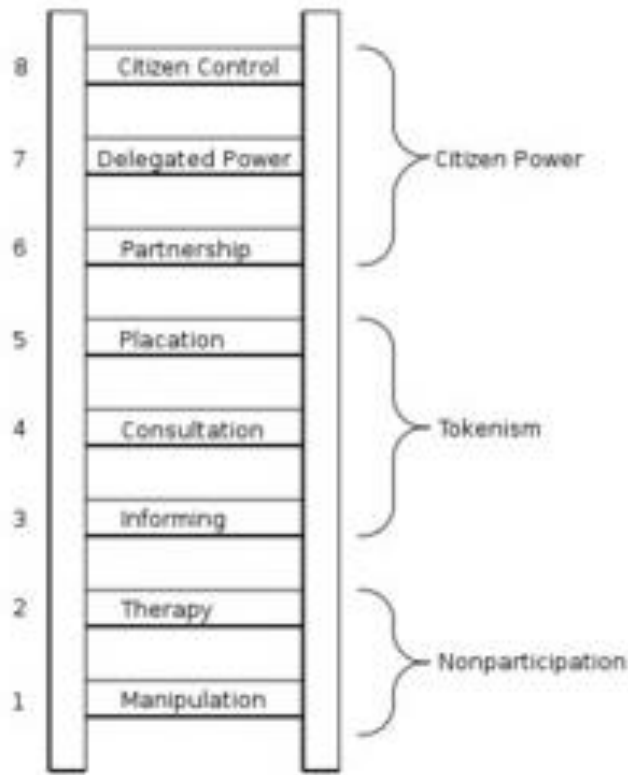
gekozen afvaardiging van het volk het land regeert. De burger vervult de rol in het kiezen van deze vertegenwoordiging op verschillende overheidsniveaus (Mostert, 2003; De Ruijter, 2017).

Burgerparticipatie kan worden gezien als een tegenreactie op het 'falen' van de representatieve democratie, waar volksvertegenwoordigers niet meer naar hun volk zouden luisteren (Jonker, 2008). Er zijn verschillende vormen van participatie en als er gekeken wordt naar de afgelopen 40 jaar dan kan geconcludeerd worden dat de manier van participatie verandert. Zoals Van Buuren et al. in 2008 beschrijven, heeft een verschuiving plaatsgevonden van een inspraakmaatschappij naar een participatiemaatschappij. In een inspraakmaatschappij reageren burgers op beleidsvoorstellen, in een participatiemaatschappij denken en doen zij actief mee met het uitvoeren en ontwikkelen van beleid en concrete projecten. In een participatiemaatschappij vervult de overheid verschillende rollen. De ene keer neemt zij het voortouw, de andere keer faciliteert zij een burgerinitiatief. Deze verschuiving hangt ook samen met de rol van de overheid die zich heeft ontwikkeld van een voorschrijvende en verzorgende naar een verbindende en faciliterende overheid, waardoor de houding en het gedrag van bestuur, ambtenaren en burgers verandert.

In de literatuur met betrekking tot burgerparticipatie wordt ook wel gesproken van drie (Lenos, Sturm & Vis, 2006) of vier generaties burgerparticipatie (Van der Heijden, Meiresonne & Zuylen, 2007). Deze indeling begint bij de 1^e generatie vanaf de jaren '60 en '70 toen in de 20^e eeuw, door de democratiseringsbeweging, de mogelijkheid tot 'inspraak' ontstond waarbij burgers het recht kregen tot inspraak in bijvoorbeeld RO-procedures. Dit werd destijds als een enorme vooruitgang gezien en hoorde bij de 'nieuwe democratie' (Kuitenbrouwer, 2017). De 2^e generatie kwam voort uit de terugtrekkende overheid in de jaren '80 en '90 die vanwege de druk van bezuinigingen en de verandering naar een no-nonsense beleid koos voor een zakelijke opstelling. In deze periode kwam de interactieve beleidsvorming op waarbij burgers mochten meedenken en meepraten over de voorstellen van de overheid. De terugtrekkende overheid bleek in de samenleving tot ongelijkheid te leiden hetgeen vervolgens in het begin van de 21ste eeuw resulteerde in een zoektocht naar een rolverdeling met een gedeelde verantwoordelijkheid, de 3^e generatie. De kern van deze generatie burgerparticipatie houdt een actieve overheid in die burgers, organisaties en bedrijven betreft bij het bereiken en formuleren van maatschappelijke doelstellingen. Bij deze generatie kan ook het burgerinitiatief geplaatst worden. Deze drie generaties zijn nog altijd alle drie zichtbaar en sluiten elkaar niet uit. In dezelfde publicatie wordt al voorzichtig gesproken over een 4^e generatie, namelijk vormen van burgerbestuur. Onder de categorie 'burgerbestuur' valt volgens Voorberg, Bekkers & Tummers (2015) ook coproductie en co-creatie. Zij verstaan onder co-creatie een actieve participatie van inwoners in verschillende stadia van het productieproces, waarbij het meedoen met het bedenken en uitvoeren van plannen nieuw is ten opzichte van de 3^e generatie. Deze verandering komt onder andere voort uit het feit dat burgers er weinig vertrouwen in hebben dat de overheid het beste voor haar inwoners zal doen.

Voor het maken van onderscheid in niveaus van participatie wordt veelal de 'participatieladder' gebruikt, het origineel is ontwikkeld door Arnstein (1969) en door de tijd heen hebben anderen hierop voortgebouwd en verschillende varianten ontwikkeld. Het origineel (afbeelding 2) gaat uit van acht niveaus waarbij de invloed van de burger op het beleids- en besluitvormingsproces per trede steeds toeneemt. Bij de onderste vijf treden is er sprake van geen participatie tot hoogstens een symbolische mate van participatie. Vanaf trede zes blijken burgers door voldoende middelen en macht in staat om invloed uit te oefenen en er zeker van te zijn dat hun inbreng ertoe doet. Bij de hoogste twee treden hebben burgers meer invloed dan de overheid, bij de hoogste trede kan de burger zelf beslissingen nemen of onderneemt de burger zelf dingen, ook wel 'burgerinitiatief' genoemd (Ossewaarde, Moulijn, Ketner, Hermesen, Verkaik & Bron, 2008). 'Hoe hoger' op de ladder betekent niet 'hoe beter', maar een verschil in mate van betrokkenheid (De Ruijter, 2017). De door Van Edelenbos en Monnikhof (1998) opgestelde participatieladder is een variant op die van Arnstein (1969), waarbij de laagste

en de hoogste treden zijn weggelaten, vermoedelijk doordat bij de laagste trede geen sprake is van participatie en bij de hoogste trede de overheid geen rol speelt (Van Houwelingen, Boele & Dekker, 2014).

Afbeelding 2: Participatieladder Arnstein (1969)

Vanwege het hiërarchische en ideologische karakter van de ladder van Arnstein wordt vanuit de wetenschap kritiek geuit op het model. Dit komt omdat Arnstein met deze ladder suggereert dat processen in lijn met de hogere treden, democratischer zijn dan processen in lijn met de lagere treden (Dreijerink, Kruize & Van Kamp, 2008; Schotsman, 2010). Hierdoor kan het beeld ontstaan dat de hogere treden de voorkeur genieten. Verder wordt er door Guijt en Shah (1998) gesteld dat de ladder statisch is en het onderscheid tussen deelnemers en buitenstaanders simplificeert. Ook zijn zij van mening dat de ladder een ideale vorm van participatie veronderstelt waarin iedereen deelneemt en geen onderscheid wordt gemaakt binnen participanten. Verder negeert Arnstein volgens hen het feit dat de mate van participatie afhankelijk is van de fase in het proces en dat de ladder veronderstelt dat de hoogste trede het meest wenselijk is. In 1998 is door Edelenbos en Monnikhof een ladder ontwikkeld die toegespitst is op de Nederlandse situatie. Edelenbos et al. (2006) hebben de participatietreden vervolgens gekoppeld aan de bestuursstijlen van Pröpper en Steenbeek (1998) waardoor de rollen

van de overheid en de burger per trede inzichtelijk worden. Door hier verschillende vormen van participatie naast te plaatsen ontstaat inzicht in de vormen die passen bij de verschillende participatieniveaus (De Ruijter, 2017). Tabel 1 voegt alle inzichten samen.

De inzichten uit Tabel 1 laten verschillende vormen van participatie zien. Dit onderzoek is gericht op het verband tussen ontwerpend onderzoek en bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling. Onderzocht wordt op welke manier ontwerpend onderzoek bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling kan ondersteunen waardoor niet voor belanghebbende bewoners wordt gedacht maar met hen in een co-creatief participatieproces. Hierna wordt daarom enkel ingezoomd op het niveau coproduceren ofwel 'co-creatie', andere participatievormen worden niet nader behandeld.

Tabel 1: Mate van participatie, stijlen van bestuur, rolverdeling en participatiemethoden

Participatieladder (Edelenbos & Monnikhof, 1998)	Omschrijving (Instituut voor Publiek en Politiek, 1998)	Bestuursstijlen (Pröpper & Steenbeek, 1999)	Rol burger (Edelenbos et al., 2006)	Rol overheid (Edelenbos et al., 2006)	Vormen (De Ruijter, 2017)
Participant wordt niet betrokken	-	1. Gesloten autoritaire stijl	Geen	Voert zelfstandig beleid uit, zonder informatieverstarring.	-
1. Informeren	Politiek en bestuur bepalen zelf de agenda voor besluitvorming en houden betrokkenen hiervan op de hoogte. Zij maken geen gebruik van de mogelijkheid om betrokkenen een inbreng te geven in de beleidsontwikkeling.	2. Open autoritaire stijl	Toehoorder	Voert zelfstandig beleid uit, met informatieverstarring.	Informatieavond Debat Wijkkrant Excursie Campagne
2. Raadplegen	Politiek en bestuur bepalen in hoge mate zelf de agenda, maar zien betrokkenen als gesprekspartners bij de ontwikkeling van beleid. De politiek verbindt zich echter niet aan de resultaten die uit de gesprekken voortkomen.	3. Consultatieve stijl	Geconsulteerde	Bepaalt beleid en geeft mogelijkheid tot inspraak maar hoeft daar geen consequenties aan te verbinden.	Hoorzitting Inspraak Enquête onderzoek Burgerpanel Focusgroep Raadplegend referendum Denktank
3. Adviseren	Politiek en bestuur stellen in beginsel de agenda samen, maar geven betrokkenen gelegenheid om problemen aan te dragen en oplossingen te formuleren, waarbij deze ideeën een volwaardige rol spelen in de ontwikkeling van beleid. De politiek verbindt zich in principe aan de resultaten, maar kan bij de uiteindelijke besluitvorming hiervan (beargumenteerd) afwijken.	4. Participatieve stijl	Adviseur	Bepaalt beleid maar open houding t.o.v. andere ideeën en oplossingen.	Burgerjury Adviesraad Wijkplatform Dorpsraad Expertmeeting Planteam Burgerinitiatief
4. Coproduceren	Politiek, bestuur en betrokkenen komen gezamenlijk een agenda overeen, waarna samen naar oplossingen gezocht wordt. De politiek verbindt zich aan deze oplossingen met betrekking tot de uiteindelijke besluitvorming.	5. Delegerende stijl	Mee-beslisser onder randvoorwaarden	Besluit over het beleid maar houdt zich daarbij aan de vooraf gestelde randvoorwaarden.	Overleggroep Projectgroep Convenant Werkatelier Werkgroep Participatieovereenkomst
		6. Samenwerkende stijl	Gelijkwaardige samenwerkingspartner	Werkt en besluit op basis van een gelijkwaardige verhouding met participant.	
5. Meebeslissen	Politiek en bestuur laten de ontwikkeling van en de besluitvorming over het beleid over aan de betrokkenen, waarbij het ambtelijk apparaat een adviserende rol vervult. De politiek neemt de resultaten over, na toetsing aan vooraf gestelde randvoorwaarden.	7. Faciliterende stijl	Initiatiefnemer	Biedt ondersteuning en laat beleidsvorming aan participanten over.	Bindend referendum Participatieve begroting

2.4 Participatie door co-creatie

Het begrip coproductie zingt al meerdere decennia rond maar de laatste jaren kent de term een herleving (Pestoff, Brandsen & Verschuere, 2012) binnen de wereld van participatie. Zoals in paragraaf 2.3 beschreven is, kan coproductie of co-creatie zoals gebruikt in dit onderzoek, geplaatst worden in de 4^e generatie burgerparticipatie. De begrippen co-creatie of coproductie worden door elkaar gebruikt omdat ze volgens diverse wetenschappers dezelfde betekenis hebben (Payne, Storbacka & Fow, 2008; Voorberg et al., 2015; Kik, 2019). Kik (2019) deed in haar onderzoek 'Participatie in co-creatie' uitgebreid onderzoek naar de definitie van co-creatie en verwijst hierin naar literatuur die co-creatie nader definieert. Co-creatie kent zijn oorsprong in de private sector waarbij de vraag centraal stond hoe klanten kunnen bijdragen aan de service die zij willen aanschaffen door aan te geven waar zij behoefte aan hebben, actief deel te nemen in het productieproces en de aangeschafte service naderhand te evalueren (Lush & Vargo, 2006 in: Torfing, Sørensen, Røiseland, 2016). Dit concept is naderhand overgenomen door de publieke sector en werd door Torfing et al. (2016) als volgt gedefinieerd: *"A process through which two or more public and private actors attempt to solve a shared problem, challenge, or task through a constructive exchange of different kinds of knowledge, resources, competences, and ideas that enhance the production of public value in terms of visions, plans, policies, strategies, regulatory frameworks, or services, either through a continuous improvement of outputs or outcomes, or through innovative step-changes that transform the understanding of the problem or task at hand and lead to new ways of solving it (p. 8)."* Deze brede definitie geeft inzicht in de reikwijdte van co-creatie in de publieke sector. Voor dit onderzoek is de definitie van Voorberg, Bekkers & Tummers (2014) voor 'co-creatie' het meest passend, namelijk: *"Co-creation refers to the active involvement of end-users in various stages of the production process (p. 3)."* Het belangrijkste aspect van co-creatie is dat de burger wordt gezien als een gelijkwaardige partner in de verschillende onderdelen van het proces, dus niet alleen een waardevolle partner voor inspraak, maar in het gehele proces van planvorming tot uitvoering van plannen (Marshall, 2004; Osborne, Radnor & Strokosch, 2016; Voorberg et al., 2015).

Participatie door co-creatie kent net als iedere andere vorm van participatie zowel voor- als nadelen. Kik (2019) heeft in haar onderzoek op basis van bestaande literatuur een inventarisatie gemaakt. Interessante voordelen in het kader van dit onderzoek zijn:

- In een co-creatief proces zijn meerdere actoren betrokken waardoor er meer ideeën en suggesties op tafel kunnen komen, vanuit verschillende perspectieven. Dit kan vervolgens weer leiden tot creatieve ideeën en innovatie (Bason 2018 in: Kik, 2019).
- Co-creatie met meerdere actoren kan voor efficiëntere en effectievere oplossingen zorgen (Jakobsen, 2012; Needham, 2008; Torfing et al., 2016).
- Door de combinatie van de kennis van de overheid over problemen die spelen bij de bevolking en de inspraak van lokale burgers kan er direct toegewerkt worden naar effectieve strategieën om de problemen aan te pakken (Fischer, 2016).
- Doordat burgers niet alleen gevraagd wordt naar inspraak en ideeën maar doordat zij ook bij de uitvoering betrokken worden, is de realisatie vaak succesvol; de betrokken burgers voelen zich verantwoordelijker voor het eindresultaat dat hen extra motiveert (Bason, 2018 in: Kik, 2019).
- Bij co-creatie krijgt de lokale bevolking meer zeggenschap waardoor het wederzijds vertrouwen wordt versterkt, dit draagt bij aan de sociale cohesie en veerkrachtigheid van de gemeenschap (Jakobsen, 2012). Ook leidt samenwerking tussen verschillende inwoners van een gebied tot een versterking van het sociaal kapitaal (Needham, 2008; Jakobsen, 2012). Door de actievere rol van burgers ontstaat meer vertrouwen in de overheid door de invloed die uitgeoefend kan worden (Fledderus, Brandsen & Honingh, 2014; Torfing et al., 2016; Kik, 2019).

- Het investeren in tijd in het vroege planproces scheelt later in het proces tijd omdat burgers sneller geneigd zijn plannen te ondersteunen waarbij zij in de vroegere planfase reeds betrokken zijn geweest (Frieling, Lindenberg & Stokman, 2014).
- Face-to-face momenten zijn een vereiste bij co-creatie om het onderlinge vertrouwen en respect naar elkaar te vergroten waardoor effectief kan worden samengewerkt (Ansell & Gash, 2008).

Interessante nadelen voor dit onderzoek, gebaseerd op onderzoek van Kik (2019) zijn:

- Een proces waar sprake is van co-creatie dient open te zijn voor iedereen, dit is zowel een voordeel als een nadeel. Als het om een grote groep mensen gaat is het face-to-face contact lastig te waarborgen en is er minder tijd per persoon beschikbaar in een overleg of discussie (Frieling, et al. 2014).
- Co-creatie kan leiden tot gedeeltelijke participatie voor bevoorrechte groepen van de samenleving die tijd en energie hebben om te participeren (Torfing et al, 2016), dit geldt niet alleen voor co-creatie maar ook voor andere participatievormen.

Kik (2019) heeft in haar literatuuronderzoek ook de drijfveren van co-creatie in beeld gebracht. Een belangrijke drijfveer bij co-creatie is dat participanten verwachten dat hun inbreng ook daadwerkelijk resultaten oplevert die de tijd en energie die zij erin stoppen het 'waard' maakt (Pestoff et al., 2012). Ook zijn burgers eerder bereid om te participeren wanneer zij het idee hebben dat hun bijdrage, daadwerkelijk impact heeft op de planvorming, dan wanneer participatie slechts symbolisch lijkt te zijn (Bovaird, Stoker, Jones, Loeffler & Pinilla Roncancio, 2016; Fledderus et al., 2014). Sommige actoren participeren enkel om hun visie of standpunt te laten horen (Ansell et al., 2008) of juist omdat zij actief betrokken willen worden bij ontwikkelingen in hun leefomgeving en alleen inspraak onvoldoende bevredigend vinden (Kik, 2019).

Naast drijfveren zijn er ook beperkingen voor co-creatie. Kik (2019) deed hier onderzoek naar. In het kader van dit onderzoek zijn drie beperkingen relevant. Ten eerste betekent co-creatie verdelen van macht en verantwoordelijkheden en een duidelijke taakverdeling. In sommige gevallen levert dit moeilijkheden op omdat dit kan betekenen dat de identiteit en rol van publieke en private actoren verandert (Torfing et al., 2016). Ten tweede kunnen tegenstrijdige belangen en conflicten een beperking vormen. Wanneer partijen geen vertrouwen meer in elkaar hebben, werpt dit een barrière op voor co-creatie (Ansell et al., 2008). Inadequaat leiderschap waarbij actoren niet effectief bij elkaar worden gebracht vormt een beperking voor co-creatie. Faciliterend leiderschap is cruciaal om actoren te betrekken en succesvol samen te laten werken. Daarbij is het ook van belang dat actoren evenveel kansen krijgen (Ansell et al., 2008).

2.5 Doelen en verwachtingen van participatie

Volgens Michels en De Graaf (2010) geeft burgerparticipatie burgers zeggenschap in besluitvorming (invloed) en individuele burgers een stem in het beleidsproces (inspraak). Burgerparticipatie leidt tot meer democratische vaardigheden en meer politieke betrokkenheid en leidt tot rationele beslissingen op basis van uitwisseling van argumenten. Burgers hebben behoefte aan inkijk en inspraak in besluitvormingsprocessen en toegang tot de benodigde informatie op basis waarvan keuzes worden gemaakt. Door de ontwikkelingen op het gebied van *open governance*, *open data* en *open spending* verwachten burgers steeds meer openheid van overheden. Alle informatie dient beschikbaar en duidelijk te zijn zodat zij de mogelijkheid krijgen volwaardig mee te doen. Daarnaast is het van belang om helderheid te scheppen over verwachtingen en spelregels binnen het participatietraject (Koomen, Westerink & Nedkov, 2014). Participatie kan de democratische legitimiteit van beleidsvorming vergroten (Michels et al. (2010) wanneer meer mensen bij de besluitvorming betrokken worden. Daarnaast werkt participatie kwaliteitsverhogend voor plan én proces (Van Marissing, 2008) en bij het toelaten

van een groter publiek in ontwikkelingsprocessen kan participatie bijdragen aan de verbreding van kennis en door die kennis het ontstaan van nieuwe perspectieven. Dat laatste geldt vooral wanneer mensen van buiten de professionele organisaties betrokken worden bij het proces en vanuit andere perspectieven ideeën aandragen (Herzele, 2004).

Kuitenbrouwer (2017) deed onderzoek naar de vraag waarom veel goedbedoelde participatietrajecten eindigen in protest en conflict. Zij deed dit aan de hand van drie voorbeelden van projecten in stedelijke omgeving, verschillend van inhoud en proces maar uit haar onderzoek kwam een aantal overeenkomsten die samen te vatten zijn in drie kernwoorden: erkenning, betrouwbaar en vastpakken. Met 'erkenning' wordt bedoeld op erkenning van wederzijdse afhankelijkheid bij het oplossen van een kwestie. De overheid staat niet buiten of boven het proces, de overheid is gelijk aan alle andere partijen uit het proces. Met 'betrouwbaar' wordt bedoeld op commitment dat de gemeente uitsprekt en toont over het gezamenlijk proces. Het loslaten van vooraf ingenomen zekerheden en standpunten is van groot belang om ruimte te creëren voor creatieve oplossingen die op voorhand niet bedacht kunnen worden maar juist door de samenwerking ontstaan. Met 'vastpakken' wordt bedoeld op de houding van het bestuur dat zichzelf niet als allesbepaler opstelt maar als medespeler waarbij het toelaten van onzekerheid en het sturen op consensus belangrijke uitgangspunten zijn. Hierdoor ontstaat ruimte voor andere partijen om hun rol in het publieke domein in te vullen. Het gaat dus niet om 'loslaten' maar om opnieuw in gezamenlijkheid 'vast te pakken'.

De nationale ombudsman ziet toe op een goede relatie tussen overheid en burger en heeft om die reden in 2009 een onderzoek gedaan dat resulteerde in tien spelregels voor behoorlijke burgerparticipatie. Kort samengevat lopen burgers, bedrijven en instellingen volgens het onderzoek van de Nationale ombudsman tegen het volgende aan: *"de politiek heeft al besloten; burgers worden te laat betrokken; inbreng wordt genegeerd; de gemeente verstrekt geen informatie; door gebrek aan informatie stroken de verwachtingen van burgers niet met de realiteit; de gemeente handelt niet zorgvuldig; de gemeente wil geen gesprek met haar burgers en de gemeente verstrekt onduidelijke of onvolledige informatie"* (Van Helden, Dekker, Van Dorst & Govers-Vreeburg, 2009, p. 1). De tien spelregels die voortgekomen zijn uit het onderzoek zijn door drie kernelementen te omschrijven. Ten eerste betreft het een gestructureerde voorbereiding van het participatieproces en het maken van heldere keuzes. Ten tweede gaat het om de houding van bestuurders, ambtenaren en burgers ten opzichte van het proces. Het derde kernelement betreft een zorgvuldige informatievoorziening. Uit onderzoek van Van Marissing (2008) is gebleken dat goede communicatie en informatie van belang is in de keuze om wel of niet te participeren. In stedelijke vernieuwingsprocessen blijkt het ontvangen van voldoende informatie van grote invloed te zijn op de keuze om wel of niet te participeren. Wanneer burgers voldoende informatie ontvangen blijken zij eerder te participeren. Ook in het onderzoek van Specht (2011) komt een soortgelijke uitkomst, waarin gesteld wordt dat 'geïnformeerd zijn en worden' een kernpunt is in de ontwikkeling van participatiecapaciteit. Duidelijke en effectieve communicatie waaruit duidelijk blijkt wie waarvoor en waarover wordt uitgenodigd is volgens onderzoek van Hendriks (2003) tevens cruciaal.

Van de Wijdeven, De Graaf en Hendriks (2013) halen in hun literatuurstudie naar actief burgerschap twee toonaangevende publicaties van de WRR en de ROB (2012) aan waaruit blijkt dat 'vertrouwen' en 'loslaten' van groot belang is voor actief burgerschap. Overheden lijken te weinig vertrouwen te hebben in burgers en willen zelf *in control* blijven. De WRR en ROB stellen dat dit niet terecht is, dat burgers veel kunnen en tot veel bereid zijn, maar ruimte en vertrouwen nodig hebben om dit tot uiting te laten komen. Daarbij wordt wel de kanttekening geplaatst dat de overheid zich niet geheel moet terugtrekken maar de juiste ondersteuning moet bieden of moet optreden als geschilbeslechter wanneer dit nodig blijkt. Hetgeen volgens meerdere adviezen van groot belang is voor actief burgerschap, met betrekking tot de houding van instituties – waaronder overheden – is het rekening houden met verschillende behoeften van burgers; participatie vraagt om maatwerk

en het op de juiste manier inspelen op behoeften, motieven en motivaties van burgers, maar ook gepaste aandacht en waardering voor burgers die zich inzetten met betrekking tot participatie. (Van de Wijdeven et al., 2013).

2.6 Wie participeert en waarom?

Wanneer er over burgerparticipatie gesproken wordt, is het belangrijk om stil te staan bij het feit dat niet alle burgers bereid zijn om kostbare tijd te steken in het meedenken, ontwikkelen en uitvoeren van projecten. In analyses waarom burgers al dan niet participeren wordt het onderscheid van Verba et al. (1995) vaak gehanteerd. Uit hun onderzoek is gebleken dat bij participatie drie factoren een rol spelen: capaciteit, motivatie en invitatie, of zoals vertaald door Van de Wijdeven et al. (2013) kunnen, willen en gevraagd worden.

De 'capaciteit', het kunnen, hangt samen met de beschikbaarheid en vaardigheden, tijd en geld. Dus anders gezegd, heeft men de juiste *skills* in huis, heeft men tijd om te participeren en kan men het financieel dragen om te participeren en niet iets anders? Verba et al. (1995) verklaren de 'motivatie' om te kunnen participeren door vier soorten 'motivatoren': het verwachte handelingsrendement, daarmee wordt de verwachting iets te kunnen bereiken en invloed te kunnen uitoefenen bedoeld, en drie soorten 'selectieve gratificaties' of opbrengsten: burgerlijke, sociale en materiële gratificaties. Het derde element uit het onderzoek van Verba et al. is 'invitatie', daarbij wordt benadrukt dat mensen verrassend vaak 'ja' zeggen wanneer zij uitgenodigd worden om te participeren. Participatie kost veel tijd en energie en geheel terecht wordt de inzet vaak afgezet tegen de opbrengsten. Als participatie niet beloond wordt en participanten weinig terugzien van hun inbreng kan participatiemoeheid ontstaan (Edelenbos et al., 2006).

Een tweede factor die van belang is bij participatie is 'willen' (Van de Wijdeven et al., 2013). Zo worden bewoners vaak actief in reactie op een tekortkoming of onvolkomenheid van de overheid (Marschall, 2004) of in reactie op een beleid dat hen persoonlijk raakt (Lowndes et al., 2001; Verhoeven, 2009). In het model van Verba et al. (1995) zou dit als een 'motivator' om te participeren kunnen worden beschouwd. Uit onderzoek van Van Stokkum en Toenders (2010) komt naar voren dat ontevredenheid (zie ook Wagenaar, 2005; Van Marissing, 2007; Verhoeven, 2010) en frustratie ook belangrijke motivators zijn en als trigger werken om actief te worden. Uit onderzoek van WRR (2012) blijkt dat het niet altijd om inhoudelijke ontevredenheid gaat, maar mensen ook in actie komen omdat de wijze van besluitvorming hen niet aanstaat.

De derde factor die binnen participatie van belang is, is 'gevraagd worden' (Van de Wijdeven et al., 2013). Participatie wordt ook wel gezien als een vorm van vrijwilligerswerk. Bij de toetreding tot vrijwilligerswerk speelt 'gevraagd worden' een belangrijke rol, zo bleek uit onderzoek van het SCP (Faulk, 2009). Volgens Van de Wijdeven et al. (2013) gaat het hierbij om expliciet uitgenodigd worden, maar ook impliciet door bijvoorbeeld het gevoel te geven dat bijdragen welkom zijn, de deur openstaat en participatie gewenst is.

Zowel nationaal als internationaal onderzoek laat zien dat actieve burgers veelal binnen het profiel van hoger opgeleide autochtone mannen van boven de vijftig passen (Verba, Schlozman, Brady & Nie, 1993; Verba, et al., 1995; Denters et al., 2011; Bovens et al., 2011). Zij gaan stemmen, doen aan inspraak en interactieve beleidsvorming en zetten zich via buurtorganisaties, Verenigingen van Eigenaren of huurdersvereniging in voor hun directe leefomgeving (Denters et al., 2013). Door de tijd heen zijn verschillende onderzoeken gedaan naar ongelijkheid in participatie. Zo blijkt er binnen participatie nog steeds een ongelijkheid te zijn tussen het participeren van mannen en vrouwen. Ook in de westerse wereld participeren mannen over het algemeen meer dan vrouwen (Marien Hooghe & Quintelier, 2010; Osmani, 2008; Kik, 2009). Michels (2011) deed aan de hand van zeventig casussen in Nederland onderzoek naar de democratische waarde van twee vormen van burgerparticipatie: interactief bestuur (burgers betrekken bij het beleidsproces) en deliberatieve fora

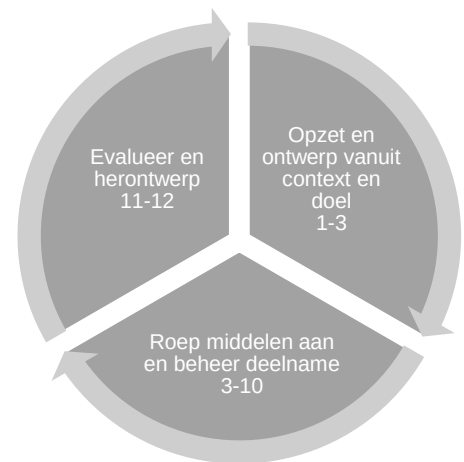
(bijvoorbeeld burgerforum of burgerjury). Uit haar onderzoek bleek dat voor de gevallen waarbij sprake was van interactieve beleidsprojecten (22 casussen), slechts bij een derde van de gevallen sprake was van een representatieve afspiegeling van de bevolking. Jongeren en culturele minderheden waren daarbij vaak ondervertegenwoordigd.

2.7 Ontwerprichtlijnen participatieproces

In het artikel van Bryson, Quick, Slotterback & Crosby (2013) worden handvatten gegeven voor het ontwerp van een publiek participatieproces. De richtlijn is gebaseerd op onderzoek en opgezet vanuit een ontwerpwetenschappelijke benadering. In een tabel en bijbehorend figuur benoemen zij de benodigde taken en benadrukken daarbij dat het geen stappenplan is maar alle stappen onderdeel zijn van een iteratief proces. Een eigen interpretatie van deze tabel en bijbehorend figuur (afbeelding 3) wordt hieronder weergegeven.

Tabel 2: ontwerprichtlijnen voor publieke participatieprocessen (Bryson et al., 2013)

<u>Opzet en ontwerp vanuit context en doel</u>
1. Het proces opzetten en ontwerpen vanuit de context en de opgave
2. Identificeer doelen en bepaal hoe deze te bereiken zijn
<u>Roep middelen aan en beheer de deelname binnen het participatieproces</u>
3. Belanghebbenden analyseren en op passende wijze betrekken
4. Werk samen met belanghebbenden om de legitimiteit van het proces vast te stellen
5. Effectief leiderschap bevorderen
6. Zoek middelen voor en door deelname
7. Maak passende regels en structuren om het proces te begeleiden
8. Gebruik inclusieve processen om diversiteit productief te betrekken
9. Manage de machtsdynamiek (krachtenspel)
10. Gebruik verschillende technieken om participatiedoelen te bereiken
<u>Evalueer en herontwerp het participatieproces continu</u>
11. Ontwikkel en gebruik evaluatiemethoden
12. Ontwerp en herontwerp
<i>Aandachtspunt: dit zijn onderling verbonden iteratieve onderdelen die niet gezien moeten worden als een stappenplan.</i>

Afbeelding 3: Publieke Participatie Cirkel – cyclisch proces van ontwerp en herontwerp (Bryson et al., 2013).

In onderstaande tekst wordt een nadere uitleg gegeven van de tabel, gebaseerd op de toelichting van Bryson et al. (2013). Bij het ontwerp van het participatieproces gaat het erom dat het proces zo ontworpen wordt dat het bij de context past en gebaseerd is op een helder doel of probleem waarvoor het participatieproces gebruikt wordt om zo het onnodig en onverstandig benutten van middelen en inspanningen te voorkomen. Voor strategische besluitvorming is het van belang om de doelstellingen voorafgaand aan het participatieproces met *key stakeholders* af te stemmen. Voor een goed participatieproces is het van belang dat belanghebbenden en stakeholders geanalyseerd worden voorafgaand aan het participatieproces, op basis waarvan bepaald kan worden wanneer wie betrokken wordt en op welke manier. Daarbij is helderheid over het doel van het participatietraject naar participanten van groot belang maar ook effectief leiderschap. Hierbij zijn drie rollen

in het bijzonder van belang, door Bryson et al. (2013) benoemd als: *sponsors*, *champions* en *facilitators*. Oftewel mensen met formele autoriteit die de participatie onderschrijven en legitimeren (*sponsors*). Mensen die verantwoordelijk zijn voor het dagelijks managen van de participatie inspanning (*champions*) en mensen die het participatieproces structureren en zich neutraal opstellen ten aanzien van de uitkomsten en helpen bij conflicten (*facilitators*). Het is belangrijk om te zorgen dat er voldoende middelen beschikbaar zijn voor het participatieproces. Voor de start van het proces dient een set regels en een projectmanagementteamstructuur opgezet te worden om de operationele besluitvorming, en het werk dat daarbinnen moet worden gedaan, te begeleiden. Om een diverse participatie te bewerkstelligen wordt geadviseerd om inclusieve processen in te richten met een grote diversiteit aan participanten. Het ontwerp van inclusieve participatieprocessen vraagt om het managen van conflicten die kunnen ontstaan. Het stellen van heldere regels en agenda's kan hierbij helpen. Het managen maar vooral ook het begrijpen van het krachtenspel of de machtsdynamiek is van belang voor betekenisvolle participatie, uitwisseling en invloed op beslissingen. Het gebruik van de juiste communicatiemiddelen, participatiemethoden of -technieken draagt bij aan het bereiken van participatiedoelen. Elk participatieproces of onderdeel daarvan vraagt om maatwerk en het gebruik van de juiste tools en middelen. Ook is het belangrijk om steeds te evalueren binnen het participatieproces om hier vervolgens van te leren en het participatieproces op aan te passen. Dit kan gaan over de methode, de gebruikte technieken, middelen of zelfs over houding en het gedrag en de participatievorm.

Online participatie

De uitbraak van COVID-19 ten tijde van het uitvoeren van dit onderzoek in 2020 heeft de hele wereld in zijn greep, zo ook de participatie-wereld. De maatregelen die de overheid heeft getroffen om verspreiding van het virus tegen te gaan, heeft zijn weerslag op de organisatie van participatie-trajecten. Participatie in gebiedsontwikkeling vindt vaak plaats via fysieke ontmoetingen waarin een grote groep mensen elkaar treft. Zoals voor alle processen wordt ook voor die van participatie al doende uitgevonden op welke manier bijeenkomsten digitaal kunnen plaatsvinden. Volgens NEPROM hoeft voor wat betreft het informeren van omwonenden van een nieuwbouwproject geen vertraging op te treden in de planvorming omdat buurbijeenkomsten volgens hen ook online kunnen plaatsvinden⁵. In het artikel van NEPROM, die navraag deed bij een communicatieadviseur, is de digitale participatie puur uit noodzaak ontstaan maar genereert dit ook voordelen. Voor de vormgeving van online bijeenkomsten kunnen verschillende programma's en services worden ingezet. Volgens de communicatieadviseur in het artikel van NEPROM is er veel mogelijk en hangt de keuze daarin af van de interactie die gezocht wordt met de participanten. In het artikel wordt ook een aantal voor- en nadelen genoemd. Door fysiek in gesprek te gaan met omwonenden wordt een relatie opgebouwd. Daarnaast is het lastig te peilen hoe mensen reageren op voorstellen. Een voordeel is dat een online-bijeenkomst een grotere groep bereikt, jongeren haken sneller aan en wellicht wordt de barrière verkleind om een bijeenkomst bij te wonen omdat het toegankelijker is. Volgens de communicatieadviseur die NEPROM interviewde, is online een prima alternatief. Ook Platform 31 geeft in een online artikel⁶ aan dat digitale, of online participatie juist ook als een kans kan worden gezien omdat gebleken is dat het grotere en andere doelgroepen aantrekt. Toch lijkt de omschakeling tussen fysiek naar digitaal, die zichtbaar is in de meeste processen, bij participatie moeilijker te gaan terwijl er heel veel mogelijk is. Platform 31 verwijst naar handige tools om online participatiebijeenkomsten vorm te geven. Democratie in Actie heeft in 2019 een publicatie over digitale participatie-instrumenten uitgegeven⁷. De publicatie is ontwikkeld op basis van een proeftuinmethode waarbij verschillende online participatieprocessen zijn doorlopen en geeft tips en houvast voor de vormgeving

⁵ <https://www.neprom.nl/nieuws/artikel.aspx?ID=1492> (laatst geraadpleegd 4 juni 2020)

⁶ <https://www.platform31.nl/nieuws/online-participatie-door-corona> (laatst geraadpleegd 14 juni 2020)

⁷ <https://vng.nl/sites/default/files/2019-12/20191224-digitale-democratie-in-de-praktijk.pdf> (laatst geraadpleegd 14 juni 2020)

van een digitaal participatieproces. De boodschap luidt om vooral te beginnen maar dit altijd, zoals ook bij fysieke participatiebijeenkomsten, doordacht te doen.

2.8 Conclusie

Stedelijke ontwikkeling moet niet alleen leiden tot het beantwoorden aan verdichtingsvraagstukken en bouwambities, het moet bijdragen aan de algehele kwaliteit van de stad. Het meenemen van belangen en wensen van bestaande bewoners is ontzettend belangrijk om te zorgen dat eenieder zich thuis voelt en/ of (blijft) voelen in hedendaagse steden waar niet alleen bouwambities hoog op de agenda staan, maar ook 'inclusiviteit' van groot belang is. Zoals weergegeven in paragraaf 2.3 heeft zich in de wereld van burgerparticipatie een ontwikkeling voorgedaan van inspraak, via interactie naar co-creatie. Deze ontwikkeling onderstreept de behoefte van de burger; een zoektocht naar een ultieme participatievorm, een vorm van procedurele rechtvaardigheid die in staat is verschillen van mening weg te nemen. Die zal waarschijnlijk niet gevonden worden want meningsverschillen over de uitkomsten van de procedure zullen altijd blijven bestaan. Echter is een goed en zorgvuldig vormgegeven procedure waarin burgerparticipatie op een goede manier meegenomen wordt, van groot belang omdat dit bijdraagt aan de acceptatie van de uitkomsten.

Er is geen standaard recept voor de manier waarop een participatieproces moet worden ingericht. Elke opgave vraagt om maatwerk, zo ook voor wat betreft participatie. Echter, zo blijkt uit de literatuurstudie, lopen participanten wel vaak tegen dezelfde barrières aan en zijn zij in participatieprocessen vaak over dezelfde onderwerpen ontevreden. Participanten willen vroegtijdig betrokken worden, inzicht in planvormingsprocessen hebben en invloed kunnen uitoefenen. Ze willen gehoord worden en duidelijkheid hebben over wat er wel of niet met hun inbreng wordt gedaan. Ook hebben participanten behoefte aan een betrouwbare overheid die luistert, goed communiceert en voor goede informatievoorziening zorgt.

De literatuurstudie naar participatie heeft ook inzichtelijk gemaakt dat bij participeren, kunnen, willen en gevraagd worden een rol speelt. Bij de inrichting van participatieprocessen moet nagedacht worden over de vorm die past bij het type belanghebbenden, de opgave en de context. Om belangen die spelen in en rondom gebieden waar ontwikkeld wordt goed in beeld te krijgen is een juiste afspiegeling van de bewoners van een gebied binnen het participatieproces van groot belang. Soms kan dit in de vorm van een wijkraad maar als die er niet is moet er aandacht zijn voor een juiste vertegenwoordiging van de belangen van een gebied. Ongelijkheid binnen participatie is een zorgpunt. Zowel nationaal als internationaal onderzoek laat zien dat actieve burgers veelal binnen het profiel van hoger opgeleide autochtone mannen van boven de vijftig passen en vrouwen, minder hoogopgeleide en allochtone burgers minder participeren door verschil in tijd, geld, kansen en vaardigheden. Anderzijds heeft onderzoek ook uitgewezen dat wanneer mensen gevraagd worden, ze verrassend vaak 'ja' zeggen.

De afgelopen jaren wordt veel geëxperimenteerd met nieuwe vormen van participatie en kent co-creatie een opmars. De participatievorm die in dit onderzoek centraal staat, is te plaatsen binnen de participatievorm co-creatie. Bij co-creatie ontstaat een proces waar ruimte wordt gecreëerd voor inbreng van belanghebbenden. Co-creatie betekent een samenwerking tussen de overheid, burgers & andere stakeholders en eventuele marktpartijen vanaf de aanvang van het planproces tot en met de uitvoering of zelfs tot en met het beheer. Wanneer dit proces op een goede manier wordt ingericht, kan voor een deel beantwoord worden aan de behoeften van participanten. De inzichten van tabel 1 laten zien dat dit een actieve, adviserende rol van de burger verlangt en een faciliterende, open houding van de overheid. Bij co-creatie staat samenwerking centraal, hetgeen kan leiden tot een hogere kwaliteit van het plan doordat meer inzichten en kennis gehoord en meegenomen worden in de planvorming waardoor 'verrijkende participatie' ontstaat waarin bouwambities en lokale kennis op een goede manier samenkomen. Bij co-creatieve processen hebben belanghebbenden het

gevoel dat hun bijdrage ertoe doet en hun stem serieus genomen wordt, ongeacht hun belang wel of niet wordt meegenomen.

Machtsverschillen is een nadelig aspect dat aan co-creatie kleeft. Professionals zijn vaak, doordat zij meer kennis hebben of betere toegang tot informatie hebben, bevoorrecht in het proces. Hierdoor kan de situatie ontstaan dat de sterkere actoren bepalender worden in het proces. In het voorkomen hiervan is de rol van de overheid cruciaal. Waar co-creatie in de vorm van een werkatelier misschien wel laagdrempeliger is dan een inspraakavond, kan deze participatievorm anderzijds wel tijdrovender zijn omdat een meer actieve rol voor de burger is weggelegd gedurende het gehele planproces. Toch biedt de investering van tijd aan de voorkant van een proces vooral voordelen doordat plannen beter afgestemd worden op de wensen van eindgebruikers en wensen direct meegenomen kunnen worden. Daarnaast scheelt het achteraf tijd omdat de kans op langdurige bezwarenperioden kunnen worden beperkt, dit geldt zowel voor de belanghebbenden als voor de overheid en de initiatiefnemers. Daarvoor is het echter wel van groot belang dat de belangenvertegenwoordiging van participanten voldoende breed is en niet achteraf pas blijkt dat nog andere belangen meespeelden.

In het literatuuronderzoek is ook stilgestaan bij de vormgeving van een goed participatieproces. Door gebruik te maken van de ontwerprichtlijnen voor publieke participatieprocessen (tabel 2) worden handvatten gegeven voor het opzetten, monitoren en evalueren van het proces. Daarbij wordt aangestuurd op een cyclisch proces van het opzetten en ontwerpen vanuit het doel en de context, het genereren van middelen en het beheer van de deelname én het evalueren en het hierop herontwerpen van het proces. Dat wil zeggen: blijf steeds kritisch gedurende het proces en zorg dat het proces aansluit op de behoeften van de participanten en de context. Zorg dat er voldoende middelen beschikbaar zijn om het participatieproces mogelijk te maken en blijf evalueren en bijstellen.

De maatregelen door COVID-19 hebben ook een weerslag op de participatiewereld. Alhoewel de omschakeling nog wat moeizaam gaat, zijn er uiteenlopende tools om online bijeenkomsten goed vorm te geven. Daarnaast blijken digitale participatievormen laagdrempeliger te zijn, gemakkelijker bij te wonen en jonger publiek aan te trekken. Natuurlijk kleven er ook nadelen aan, zo blijken face-to-face momenten belangrijk te zijn in participatieprocessen voor vertrouwen en samenwerking die juist bij een co-creatief participatieproces cruciaal zijn.

Input analysekader

In onderstaand overzicht zijn de participatiedoelen, participatiebehoeften en belangrijke randvoorwaarden voor een participatieproces uit dit hoofdstuk compact samengevat ter input voor het analysekader van de casestudies (zie nadere uitleg in hoofdstuk 4).

ALGEMEEN

Participatiedoelen (incl. Omgevingswet):

- Tijdige dialoog met omgeving om wensen, belangen, meningen en creativiteit op tafel te krijgen
- Lokale kennis betrekken in planvorming
- Opsporen van kansen voor meervoudige waardecreatie
- Eigenaarschap en draagvlak creëren

Participatiebehoeften

- Vroegtijdige betrokkenheid
- Betrokkenheid gedurende het gehele proces
- Gehoord worden
- Meegenomen worden in planvorming
- Helder en rechtvaardig proces
- Invloed uitoefenen op planvorming
- Inzicht hebben wat er met input wordt gedaan
- Waardering voor bijdrage
- Gelijkwaardigheid in het proces
- Gestructureerd proces

RANDVOORWAARDEN

Proces:

- Vormgeving proces vanuit doel, context en type participanten
- Toegankelijk proces
- Veilige omgeving
- Voldoende middelen (geld)
- Toegankelijke en complete informatievoorziening
- Zorgdragen voor brede belangenvertegenwoordiging
- Helderheid over spelregels
- Helderheid over rol en verwachting burger (meebeslissen, coproduceren, adviseren, raadplegen, informeren)
- Efficiënte procesinrichting
- Effectief leiderschap
- Face-to-face momenten
- Constant evalueren en eventueel bijstellen

Overheid/opdrachtgever:

- Open en neutrale houding
- Zorgvuldig handelen
- Betrouwbaar
- Rechtmatig
- Vertrouwen
- Loslaten en ruimte geven
- Samenwerken
- Luisteren
- Faciliteren
- Aansturen op consensus
- Onzekerheden toelaten
- Effectief, helder en tijdig communiceren
- Indien nodig als geschilbeslechter optreden

Participant:

- Open houding
- Vertrouwen
- Samenwerken
- Initiatief tonen
- Opstellen als gelijkwaardige partner
- Bereid zijn tijd te investeren
- Handelen en oordelen vanuit algemeen belang

3 Ontwerpend onderzoek in stedelijke ontwikkeling

3.1 Inleiding

“In het hart van de romantiek heerst de stelling dat de verbeelding voorrang heeft boven de rede. De claim is dat de rede alleen de paden kan volgen die door de verbeelding zijn geëffend (Rorty in: Van den Boomen et al., 2017, p. 136).”

Door de toegenomen verstedelijking en de hiermee samenhangende complexe opgaven (energietransitie, klimaatadaptatie, betaalbaarheid, etc.), kenmerkt de hedendaagse praktijk van stedelijke gebiedsontwikkeling zich door meerduidigheid (Van der Linden et al., 2019a). Gebiedsontwikkelingsopgaven worden ook wel gezien als ‘wicked problems’, ofwel ongestructureerde problemen (Rittel et al., 1973) problemen die complex, onzeker en op verschillende manieren kunnen worden uitgelegd (Nijhuis et al., 2017). De oplossing voor het een kan weer een probleem vormen voor een andere opgave. Wicked problems hebben geen kop of staart, het zijn kluwens van verschillende problemen, elk probleem kan worden gezien als een symptoom van een ander probleem.

“De opgave van deze tijd is nieuwe configuraties creëren en actoren die niet gewend zijn aan elkaar tot samenwerking te brengen en gaandeweg naar oplossingen te werken. Het is daarbij de uitdaging om verschillende opgaven en actoren met op voorhand tegenstrijdige belangen te koppelen zodat er synergie ontstaat” (Hajer, 2017, p. 19).

Gebiedsontwikkelingen bestaan uit complexe processen een veelheid aan vraagstukken en meerduidige opgaven die niet los van elkaar kunnen worden aangepakt maar vragen om een integrale aanpak. Een ingewikkelde opgave die vraagt om geduld, multidisciplinaire samenwerking, reflectie en doorzettingsvermogen (Van den Boomen et al., 2017). Ontwerpend onderzoek staat binnen de gebiedsontwikkelingspraktijk bekend als instrument om in te zetten bij het onderzoeken en definiëren van een opgave, het verbinden van belanghebbenden en het verkennen en verbeelden van mogelijke toekomst (Van der Linden et al., 2018). In dit hoofdstuk wordt het ontwerpproces uiteengezet, wordt het doel van ontwerpend onderzoek beschreven en wordt ingezoomd op de betekenis van ontwerpend onderzoek in het gebiedsontwikkelingsproces.

3.2 Definitie

Om het proces van ontwerpend onderzoek te kunnen begrijpen is het nodig om eerst uiteen te zetten wat ontwerpdenken en ontwerpend onderzoek inhoudt. Van den Boomen et al. (2017) spreken over ontwerpdenken wanneer ontwerpend handelen en denken samenvallen, zij baseren deze definitie op die van de Duitse architect en architectuurhistoricus Ungers die ontwerpen ziet als het verbeeldend proces van het denken. Ook halen zij hierbij Visschers en Lofvers (2015) aan die denken zien als een mentaal proces waarbij een beeld of voorstelling van iets gecreëerd wordt, ofwel een idee, begrip, inzicht of plan wordt gevormd of uitgevoerd. Ontwerpdenken staat volgens Van den Boomen et al. (2017, p. 123) voor *“de houding waarmee ontwerpers problemen benaderen”*. Nijhuis et al. (2017) beschrijven ontwerp als een middel voor het exploreren, identificeren en in beeld brengen van mogelijkheden; een onderzoeksproces in zichzelf. Volgens Nijhuis et al., (2017) wordt ruimtelijk ontwerp gebruikt voor een systematisch zoekproces naar mogelijke oplossingen voor een bepaald praktisch probleem of vraagstuk. Volgens hen (p. 259) vindt bij ontwerpen *“[...] een bewuste of onbewuste synthese plaats die op een bepaalde manier neerslaat in een visuele vorm door te tekenen, het in kaart brengen of modelleren met gebruikmaking van analoge en digitale media. Visueel denken is daarbij essentieel voor het*

genereren van kennis en ideeën door de creatie, inspectie en interpretatie van de verbeelding van hetgeen niet eerder zichtbaar was. Visuele communicatie omvat de effectieve overdracht van ideeën in visuele vorm.” Vanuit dit perspectief is ontwerpen een denk-technisch hulpmiddel waarmee op een gestructureerde manier gedacht en gehandeld kan worden bij het vergaren van praktisch-productieve kennis, ofwel ontwerpend onderzoek (Nijhuis et al., 2017). Dit sluit ook aan bij de uitleg van Van den Boomen et al. (2017) die ontwerpend onderzoek in de eerste plaats zien als onderzoek en het ontwerpen ‘slechts’ als instrument waarmee het onderzoek wordt verricht.

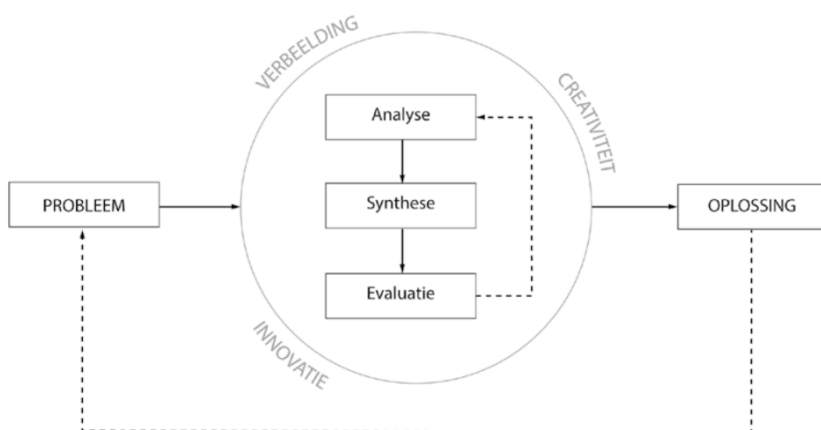
Ontwerpend onderzoek is iets anders dan onderzoekend ontwerpen, waarbij het ontwerpen realisatiegericht in plaats van onderzoekgericht is en het doel het vinden van een passend ontwerp binnen de vastgestelde kaders is. Deze processen kunnen door elkaar heen lopen en worden nog wel eens verward.

In het kader van dit onderzoek wordt ‘ontwerpend onderzoek’ als volgt gedefinieerd:

Onderzoek door middel van ontwerp, waarbij ontwerp wordt ingezet als hulpmiddel om kennis, inzichten, wensen en mogelijkheden te verkennen, structureren, verbinden en verbeelden in een iteratief proces met stakeholders (waaronder bewoners) waarin gezamenlijk toegewerkt wordt naar een breed gedragen eindbeeld.

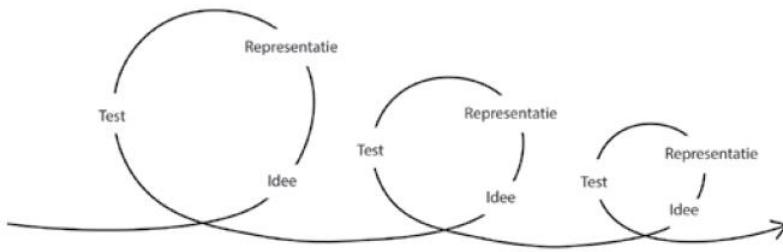
3.3 Het ontwerpproces

Bij ontwerpen draait het om het in beeld brengen van mogelijke toekomst. Het is een vorm van denken waarin analyse en creativiteit samenkomen. Ook wel de ‘black-box’ van het ontwerpen genoemd. Ontwerpen ontstaat in een proces waarin de linker- en rechterhersenhelft samenwerken. Links gaat over analyse en rationalisme; rechts over emoties en ideeën. Tezamen zorgt deze combinatie voor een analytisch en intuïtief proces (Van der Linden et al., 2019a; Franzen & Van der Linden, 2016). Hinterleitner (2019) verwijst in haar onderzoek naar de planologische literatuur waarin ontwerp gezien wordt als een middel om de beste stedenbouwkundige of architectonische vorm voor een plek te verkrijgen (Van Dijk 2011). In deze denklijn ziet Hinterleitner het ontwerp als het resultaat van een keuzeproces. Van Dijk (2011) ziet ontwerp als een instrument dat praktische kennis inbrengt in een proces en daarnaast een exploratief karakter heeft dat helpt bij het maken van keuzes.

Afbeelding 4: Ontwerpen als dialoog tussen probleem en oplossing door analyse, synthese en evaluatie. Verbeelding, creativiteit en innovatie spelen een belangrijke rol in het proces (Nijhuis et al., 2017).

Gebaseerd op theorieën van diverse wetenschappers, definiëren Nijhuis et al. (2017) binnen het ontwerpproces drie fasen: de analyse-, synthese- en evaluatiefase. De drie fasen zijn niet los van elkaar te zien, ze vormen met elkaar het ontwerpproces waar het benoemen van een ontwerpprobleem aan vooraf gaat en een ontwerpoplossing uit voortkomt (afbeelding 4). De analysefase is gericht op het verzamelen en interpreteren van informatie waarbij de situatie als het ware vergroot wordt en mogelijkheden geïdentificeerd kunnen worden. De synthesefase staat in het kader van het genereren en

Afbeelding 5: Een iteratief en cyclisch proces van ideevorming, representatie en testen (Nijhuis et al., 2017, bewerkt naar Zeisel, 1981).

samenbrengen van mogelijke oplossingen. Ideeën krijgen vorm op basis van intuïtieve ideeën of vanuit het begrip dat in de analysefase is ontwikkeld. In deze fase doet zich een ontwikkelingsproces voor. In de evaluatiefase worden de verschillende totaaloplossingen geëvalueerd aan de hand van de doelstelling van het proces en wordt een keuze gemaakt uit de oplossingen die zijn gegenereerd of

wordt een selectie van meerdere mogelijke oplossingen gedaan. De verschillende fasen binnen het ontwerpproces worden doorlopen door middel van een iteratief proces. Een iteratief proces betekent een proces waarin doelstelling en mogelijke oplossingen steeds bijgesteld worden; het evalueren van het ontwerp zorgt steeds voor een aanscherping van de doelstelling totdat de optimale oplossing is bereikt. Het is geen lineair proces maar een proces dat bestaat uit verschillende cycli. Binnen dat iteratieve en cyclische proces vindt steeds achtereenvolgens een idee, verbeelding (representatie) en test of evaluatie plaats waarbij steeds verder naar de optimale oplossing of ontwerp wordt toegewerkt (afbeelding 5). Op deze manier wordt structuur verkregen in de systematische verkenning van de oplossingsruimte rondom een vraagstuk, een voordeel hiervan is dat zowel het probleem als de doelstelling gaandeweg aangescherpt kunnen worden door het verkrijgen van nieuwe inzichten en opgedane kennis (Hinterleitner, 2019).

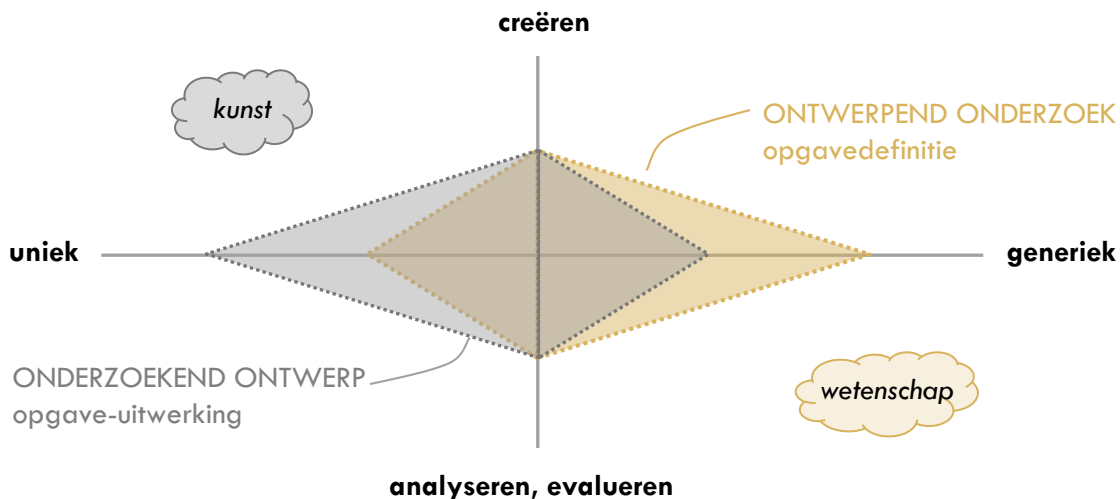
3.4 Ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp

Zoals het begrip 'ontwerpend onderzoek' eigenlijk al zegt, worden twee werelden gecombineerd: onderzoek en ontwerp. Nijhuis et al. (2017) leggen uit dat onderzoek gericht is op het verzamelen, vergelijken en synthetiseren van informatie; het ontdekken. Het onderzoek kan inductief zijn of deductief. Deductief onderzoek gaat uit van een aanname of veronderstelling (hypothese) en het genereren van bewijzen. Bij inductief onderzoek gaat het om specifieke observaties en analyses en het genereren van een hypothese. Ontwerpen is gericht op iets mogelijk maken en het vinden van ruimtelijke oplossingen (uitvinden). Bij ontwerpen is sprake van een abductief onderzoek waar hypothesen tegelijkertijd gegenereerd en geëvalueerd worden in een reflexief proces en de hypothese steeds wordt aangepast op basis van de observaties gedurende het proces (Pierce, 1995; Magnani, 2001 in: Nijhuis et al., 2017). In een abductief proces draait het om het afwegen van mogelijkheden en waarschijnlijkheden, waardoor uiteindelijk gekomen wordt tot het meest doeltreffende ontwerp. Ook kan het gebruikt worden om kennis te genereren in de vorm van typologieën, principes of om oplossingen te koppelen en uiteindelijk te evalueren op hun algemene geldigheid. Nijhuis et al. (2017) beschrijven de methode van ontwerpend onderzoek op basis van het bovenstaande als volgt: *"In ontwerpend onderzoek worden de mechanismen van onderzoek en ontwerp methodisch gecombineerd, waarbij vooral door abductie zowel specifieke kennis als generieke kennis verworven kan worden. Specifieke kennis is van toepassing op een bepaalde situatie of een bepaalde context, generieke kennis is algemener toepasbaar (p. 260)."*

Bij ontwerpend onderzoek staat het genereren van kennis (onderzoek) en het verbeelden van mogelijke ruimtelijk interventies (ontwerpen) centraal (Van der Linden & Daamen, 2019b). De uiteindelijke oplossing is hierbij nog niet in beeld en is ook niet het doel. *"Het kan partijen richting geven en zodoende leiden tot selectie van en draagvlak voor een gezamenlijke blik op de toekomst. Hierdoor wordt de inhoudelijke koers van de gebiedsontwikkeling steeds duidelijker (citaat Bakker in: Van der Linden et al., 2019b)."*

Nijhuis et al. (2017) geven aan dat er minstens vier typen relaties tussen ontwerp en onderzoek te onderscheiden zijn. Ten eerste onderzoek voor ontwerp: dit is de meest gangbare relatie in ruimtelijke planvorming waarbij gericht kennis wordt verworven als input voor het ontwerp, of het gaat om de uitwerking en evaluatie van onderdelen van het ontwerp. Ten tweede onderzoek naar ontwerp: dit wordt ook wel ‘ontwerponderzoek’ genoemd. Het gaat hierbij om analyseren en ordenen van bestaande ontwerpen. Ten derde onderzoek door ontwerp: dit is een onderzoeksproces op zichzelf waarbij ontwerp gebruikt wordt om mogelijkheden te inventariseren, exploreren en in beeld te brengen, de meest zuivere invulling van het begrip ‘ontwerpend onderzoek’. Ten slotte onderzoek over ontwerp: hierin staat het doorgronden en identificeren van ontwerpprocessen door middel van observaties, interviews, etc. van ontwerpers centraal.

In het kader van dit onderzoek zijn ‘onderzoek voor en door ontwerp’ aan de orde, waarbij onderzoek door ontwerp in het kader van dit onderzoek beschouwd wordt als ontwerpend onderzoek en ontwerp ‘middelengericht’ (De Jong, 1992) wordt ingezet. Bezien vanuit het participatieproces gaat het in de beginfase van vraagstukken om het verzamelen van input voor het formuleren van de juiste opgave door middel van het bevragen van bewoners en dit onderdeel uit te laten maken van de opgave waarbij ontwerp gebruikt wordt om mogelijkheden en belangen te inventariseren, te koppelen en in beeld te brengen. Het gaat hierbij niet om het ontwerp *an sich*, maar om het gebruik van het ontwerpdenken om problemen op te lossen. Het is niet alleen ontwerpen, het systematisch zoeken naar antwoorden waarbij mogelijkheden worden verbeeld, staat centraal (Nijhuis et al, 2017). Terwijl onderzoek voor ontwerp meer in de uitwerkingsfase aan de orde komt en in het kader van dit onderzoek beschouwd wordt als onderzoekend ontwerp, de manier waarop ontwerp ingezet wordt is ‘doelgericht’ (De Jong, 1992). Het gaat daarbij om het vertalen van wensen en belangen in het uiteindelijke plan of ontwerp waarbij ontwerp ingezet wordt om het plan vorm te geven, te evalueren en te optimaliseren.

Afbeelding 6: Ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, eigen figuur gebaseerd op De Jonge (2019).

Bovenstaande illustratie (afbeelding 6) is gebaseerd op de uitleg van De Jonge (2019) in een presentatie over het ontwerpend onderzoek. In beide gevallen staat ontwerp, ofwel creëren, analyseren en evalueren centraal, terwijl de uitkomsten bij *ontwerpend onderzoek* meer generiek zijn en ontwerp ‘middelengericht’ gebruikt wordt om te onderzoeken. De wetenschappelijke kant overheerst. Bij *onderzoekend ontwerp* wordt ontwerp door middel van creëren, analyseren en evalueren gebruikt om tot een unieke en specifieke uitwerking te komen waarbij ontwerp doelgericht wordt ingezet om tot een overtuigende architectonische uitwerking te komen waarin de kunstzinnige kant overheerst.

3.5 De kracht van ontwerpend onderzoek

De methode van ontwerpend onderzoek komt neer op een proces waarin ontwerp als onderzoeksmiddel wordt ingezet om mogelijkheden te onderzoeken en in beeld te brengen om hier vervolgens op te kunnen reflecteren. Kennis van stakeholders en kennis uit het gebied dient hier vroegtijdig in meegenomen te worden. Bij ontwerpend onderzoek gaat het om een onderzoek van een specifiek vraagstuk door een combinatie van het genereren van oplossingen en context, gelijktijdig te evalueren en door te ontwikkelen totdat het optimale resultaat is bereikt óf een scala van mogelijkheden is gegenereerd om een beeld te krijgen van verschillende oplossingsrichtingen voor het probleem dat centraal staat in het onderzoek.

De Jong en Van der Voordt (2002) beschouwen ontwerpend onderzoek - of *Study by design*, de term die zij hanteren, als een middel om kennis en begrip te creëren door de effecten te bestuderen van het systematisch variëren van ontwerp oplossingen en context. Door ontwerpend onderzoek als middel in te zetten kunnen verschillende oplossingen voor een probleem worden verkend. Nillesen (2019) voegt aan deze definitie de noodzaak toe voor het laten invloeden van relevante kennis in ontwerpend onderzoek waardoor een geïnformeerd proces ontstaat, dat daardoor dicht bij de uitvoerbare realiteit komt. Daarbij acht zij het betrekken van alle stakeholders van groot belang. Hinterleitner (2019) noemt dit *stakeholder involvement* en beschrijft dat door vroegtijdige betrokkenheid van actoren uit het gebied, in een proces van co-creatief ontwerpend onderzoek, lokaal aanwezige kennis het proces kan verrijken, hetgeen zorgt voor een integrale visie- en planvormingsprocessen. Ontwerpend onderzoek helpt om de verschillende onderdelen van een complex vraagstuk (ruimtelijke, maatschappelijke en overige randvoorwaarden, kennis, wensen en belangen) tot synthese te brengen en hieruit praktische kennis te destilleren, die vervolgens vertaald kunnen worden naar handelingsperspectieven (Hinterleitner, 2019). Schamineé (2018) pleit voor de toepassing van *design thinking* in publieke organisaties om de alsmaar toenemende *wicked problems* in de vorm van maatschappelijke en sociale vraagstukken op de juiste manier, vanuit de publieke organisatie, aan te vliegen. Volgens Schamineé (2018) moeten maatschappelijke vraagstukken niet uitbesteed worden maar juist door de publieke organisatie zelf, in samenwerking met ontwerpers, worden opgepakt. De ontwerper kan helpen bij het opzetten van een verbindende coalitie rondom het complexe vraagstuk, stakeholders bevragen op achterliggende motivaties en het vraagstuk inkaderen op basis van dieperliggende waarden. Volgens Schamineé (2018) kan op deze manier de juiste probleemstelling achterhaald worden om zodoende een gedeelde betekenis van het vraagstuk te vinden en te ontwerpen (Van der Linden, 2019).

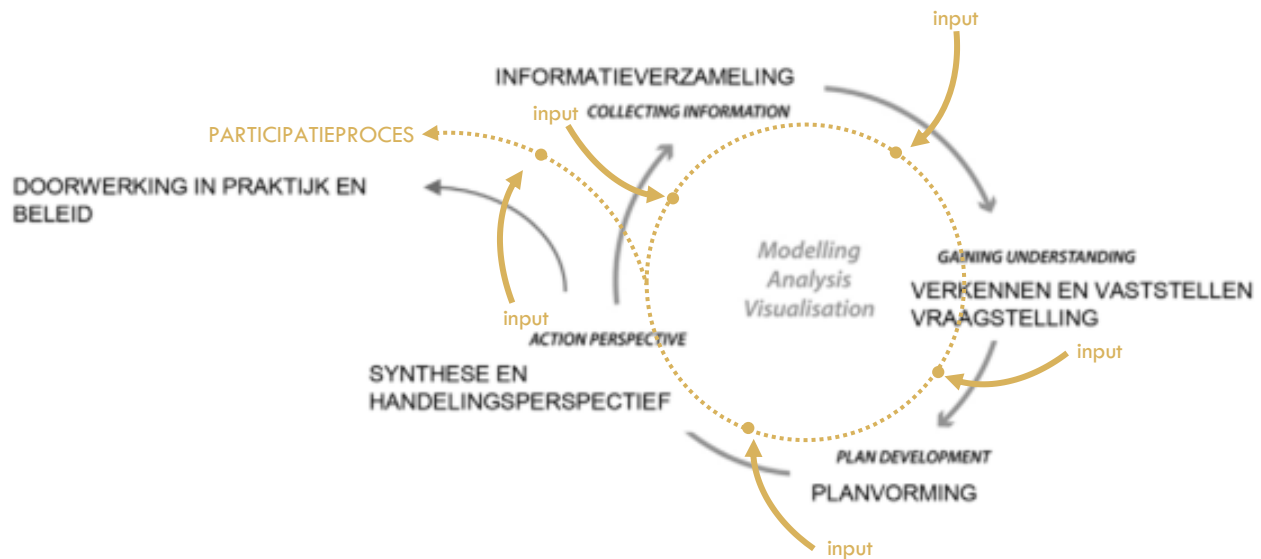
Voor wat betreft gebiedsontwikkeling kan ontwerpend onderzoek van cruciale betekenis zijn in het vinden van oplossingen voor de meerduidige opgaven in de huidige ruimtelijke ordeningspraktijk. Het inzetten van ontwerpend onderzoek als sturingsinstrument helpt om gebiedsontwikkelingsopgaven aan te scherpen, vraagstukken en belangen te koppelen en ruimtelijke consequenties van keuzes inzichtelijk te maken. Door de combinatie van analyse en verbeelding, de kern van ontwerpend onderzoek, kunnen oplossingen worden gegenereerd die bij voorbaat niet werden gezien. Zo kan meerwaarde ontstaan in plaats van deeloplossingen en deelbelangen naast elkaar. De meerwaarde van ontwerpend onderzoek voor gebiedsontwikkeling bevindt zich zowel op inhoudelijk als procesmatig vlak. Inhoudelijk draagt ontwerpend onderzoek bij tot het definiëren van de opgave en het in beeld brengen van scenario's en mogelijke oplossingen. Procesmatig gezien, draagt ontwerpend onderzoek bij in het bijeenbrengen van uiteenlopende belangen en het bij elkaar brengen van expertises (Van der Linden et al., 2019a). Door verschillende actoren mee te laten doen in dit proces, ontstaan er andere mogelijkheden dan gedacht, De Jonge (2009) noemt dit 'groeierende probleemoplossingsruimte'.

Zoals ook Nijhuis et al. (2017) bepleiten, is ontwerpend onderzoek een krachtig middel om erachter te komen wat bijvoorbeeld eindgebruikers en belanghebbenden van het toekomstig landschap vinden. Die strekking is

interessant in het kader van dit onderzoek. Ontwerpend onderzoek is in die zin een middel om het debat in het gebied met de betrokken actoren en de stad aan te gaan en actoren te laten samenwerken en met elkaar oplossingsrichtingen te laten verkennen. Ontwerpend onderzoek kan zodoende ingezet worden als middel om partijen elkaar te laten vinden rond een bepaald discours; een gedeelde interpretatie van een probleem of visie voor de toekomst (Daamen & Verheul, 2014).

3.6 Ontwerpend onderzoek in planvormingsprocessen

De Zeeuw (2018) onderscheidt binnen een gebiedsontwikkeling de volgende fases: initiatief en verkenning, planvorming en uitwerking. Nijhuis (2015) specificeert de planvormingsfase nader en legt hierin de relatie met ontwerpend onderzoek.

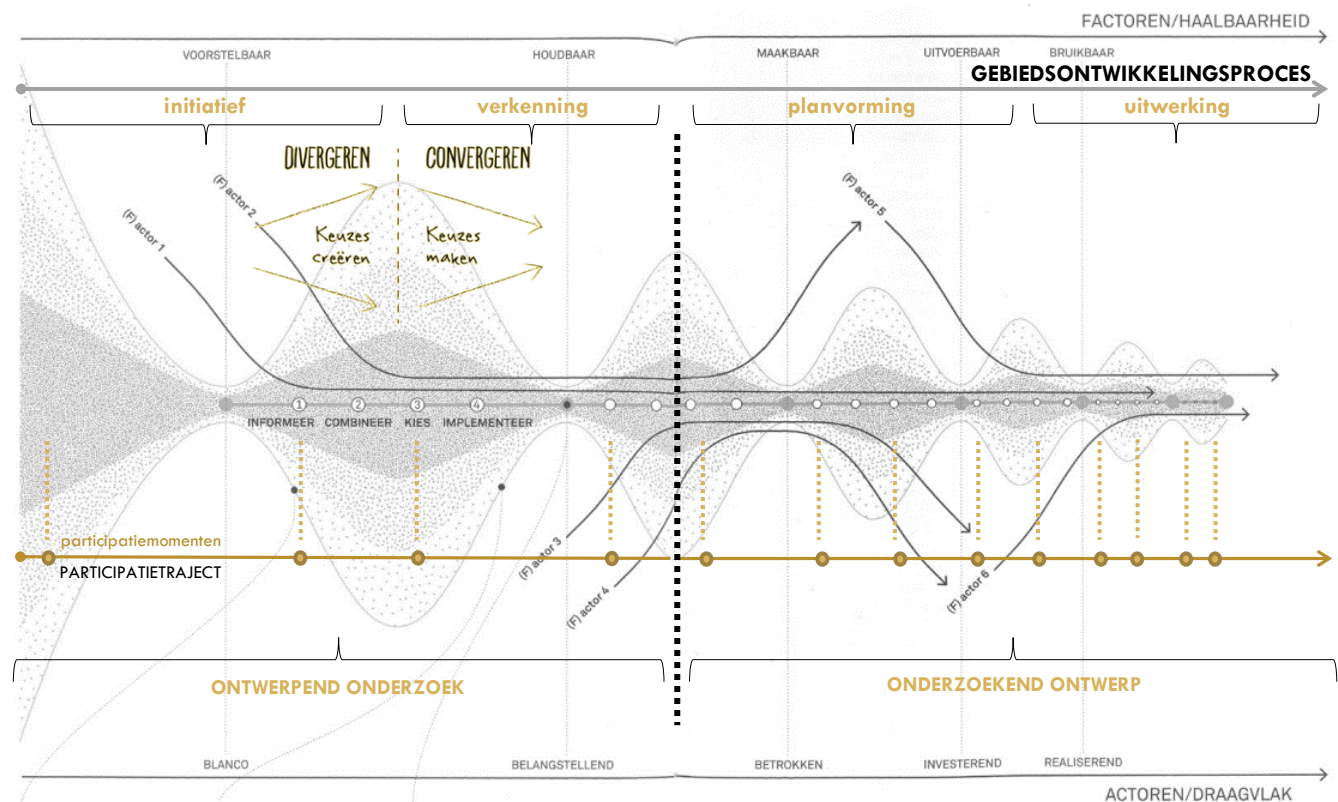

Afbeelding 7: De verschillende fases van het planvormingsproces op basis van Nijhuis (2015), bewerkt door Hinterleitner (2019) en bewerkt in het kader van dit onderzoek met het participatieproces als continue lijn door het proces waarbij in elke fase input van buitenaf het proces voedt.

Volgens Nijhuis (2015) start het proces met 'informatieverzameling' ofwel de initiatief- en opstartfase waarin informatie wordt verzameld en vastgesteld welke informatie in het verdere traject wordt gebruikt. Daarna start de fase van 'verkennen en het vaststellen van de vraagstelling', hierin staat de probleemdefinitie in relatie tot de locatie en context centraal. Samen met de actoren wordt in deze fase prioritering aangebracht en worden kaders vastgesteld. Hierna volgt de 'planvormingsfase' waarin getekend en getoetst wordt in een proces van divergeren en convergeren, in- en uitreden van actoren en ideeën, op basis waarvan gedurende het proces actorrelaties en gezamenlijke narratieven en visies ontstaan. Volgens Nijhuis breekt hierna de laatste fase aan, van 'synthese en handelingsperspectief' waarin de resultaten, het beleid en de praktijk gezamenlijk zorgdragen voor een visie en het ontstaan van handelingsperspectieven. Hinterleitner (2019) vult het proces aan met nog een fase, namelijk 'doorwerking' van resultaten in de praktijk, bekeken over een langere tijdsperiode. Vanuit dit onderzoek is het figuur interessant omdat de stappen niet alleen houvast geven in relatie tot ontwerpend onderzoek maar ook voor wat betreft de verschillende participatiemomenten in een planvormingsproces en de doorwerking hiervan in de praktijk en het beleid. De gele lijn is daarom toegevoegd aan het figuur en staat symbool voor het participatieproces als continu onderdeel van het planvormingsproces, waarin participatiemomenten het proces voeden met input van buitenaf en de input als vanzelfsprekend onderdeel meegenomen wordt in de verschillende fases van het planproces en de doorwerking hiervan in de praktijk en het beleid. Het gezamenlijke beeld dat dit oplevert, is zichtbaar in afbeelding 7.

Het DTP-diagram en het ICCI-model uit de publicatie ‘Stedelijke vraagstukken, veerkrachtige oplossingen’ (Van den Boomen et al., 2017) laten zien hoe een proces van ontwerpend onderzoek opgezet en gestructureerd kan worden (afbeelding 8). Het DTP-diagram (Design Thinking Proces) geeft houvast in sturing en monitoring van het planproces. Een proces van ontwerpend onderzoek ontwikkelt zich van abstract naar concreet. Volgens Van den Boomen et al. (2017) maakt het model onderscheid tussen zeven fasen: strategie, idee, concept, project, ontwerp, product en monitoring. Dit model kan evenals het vorige model verder worden uitgebreid. Bij aanvang van een project is in principe nog alles open en is er nog geen sprake van een concrete opdracht of opdrachtgever en draait het om de ontwikkeling van de strategie. Aan het einde van het proces gaat het om het ontwerp en de uitvoering en monitoring van het project.

Elke fase wordt vormgegeven in een ruit omdat de overgang naar elke nieuwe fase wordt gezien als een moment waarbij opnieuw informatie wordt verzameld en met het oude wordt gecombineerd (divergerend) en vervolgens een keuze wordt gemaakt voor een variant om deze hierna te implementeren (convergerend). Het moment dat de ene fase in de andere overgaat is het moment van consolideren, ofwel bestendigen. Daarnaast is te zien dat de ruitvormen gedurende het proces steeds kleiner worden omdat de bandbreedte van het vraagstuk of onderzoek steeds smaller wordt en uiteindelijk convergeert naar een uitkomst. Binnen het gehele traject speelt ontwerpend onderzoek een rol, maar de rol verandert tijdens het proces. Het traject start met ontwerpend onderzoek in de rol van ‘onderzoek door ontwerp’, waarna dit overgaat naar een vertaling van een project naar een uiteindelijk product waarbij de rol van ontwerpend onderzoek voornamelijk gericht is op ‘onderzoek naar ontwerp’. In het begin van het proces draait het om de strategie en vervult ‘ontwerpen’ de rol van het voorstelbaar maken van mogelijkheden. Gedurende het proces wordt het ontwerp steeds realistischer en moet eerst houdbaar blijken, daarna maakbaar, uitvoerbaar en bruikbaar. Hiervoor is gedurende het proces

Afbeelding 8: DTP-diagram, inclusief ICCI-model gepubliceerd in Van den Boomen et al. (2017). Voor dit onderzoek bewerkt met participatietraject inclusief fictief omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, geduid aan de hand van de verschillende fasen van het gebiedsontwikkelingsproces.

een aanscherping van de vraagstelling nodig. Het doel van ontwerpend onderzoek is het begeleiden van de actoren door het planproces van strategie tot uiteindelijk product, die rol moeten de ontwerpend onderzoekers (begeleiders) steeds scherp hebben. Het DTP-diagram is een hulpmiddel om het ontwerpproces en de actoren in het vizier te houden en een gezamenlijk proces te doorlopen van steeds convergeren en divergeren waarbij ervoor wordt gezorgd dat er allianties tussen actoren tot stand komen en er met elkaar naar een gemeenschappelijk perspectief wordt toegewerkt in samenhang met de opgave.

In het ICCI-model wordt ingezoomd op het proces binnen de 'ruit' van het DTP-diagram. Dit model is door Future Urban Regions (FUR) ontwikkeld en gepubliceerd in Van den Boomen et al., 2017. Het model is afgeleid van het OODA-model dat eerder ontwikkeld werd door John Boyds en is gericht op het structureren van het 'ontwerpenden'. De nadere indeling binnen iedere ruit helpt om het DTP-diagram praktisch hanteerbaar te maken in de praktijk doordat het een ordening geeft in het proces. Eigenlijk komt het overeen met het proces dat we zelf ook vaak onbewust doorlopen in ons dagelijks leven: observeren, alternatieven overwegen, een keuze maken en daarnaar handelen. De uitkomst hangt af van het proces dat doorlopen wordt en kan uiteenlopen van een maquette, tot een straatprofiel maar ook tot een scherpere onderzoeksvraag voor het vervolgproces.

ICCI staat voor *Inform, Combine, Choose en Implement*, die vier activiteiten binnen het proces in de 'ruit' vormen. *Inform* staat voor de verzameling van informatie en het bestuderen van de verschillende invalshoeken van de opgave met behulp van verschillende onderzoeksmethoden zoals dataverzameling en analyse, veldonderzoek, literatuuronderzoek etc. Het gaat hierbij om het in beeld krijgen van de ruimtelijke expressie, het onderliggende systeem en hun organisatorische samenhang. *Combine* staat voor het bijeen en in samenhang brengen van de informatiestromen uit de eerste fase door het leggen van relaties tussen het verleden, het heden en de toekomst maar ook tussen harde en zachte waarden en impliciete en expliciete kennis. Deze stap mondt uit in een aantal mogelijke scenario's. Deze scenario's worden in de *Choose* fase uitgewerkt en beoordeeld op bruikbaarheid en handelingsperspectieven. In deze fase worden verschillende ontwerpmiddelen ingezet om de scenario's te verbeelden op basis waarvan de gemeenschap van actoren kan toetsen en een voorkeursmodel kan selecteren. Tijdens de *Implement* fase wordt het voorkeursmodel met de actoren uitgewerkt. Tijdens deze fase is een inclusieve benadering met een open en reflectieve ontwerphouding belangrijk maar ook een ontwerper die aansluit bij de doelgroep. Bij de eerste twee stappen ligt de nadruk op 'onderzoek' en bij de laatste twee stappen op 'ontwerpen'. In het kader van dit onderzoek zijn in elk proces binnen een ruit twee belangrijke fases. Voor wat betreft participatie is dit *inform* en *choose*. Bij *inform* worden participanten gehoord, bevroegd en meegenomen in de opgave, waarna de ontwerpend onderzoeker aan de slag gaat met de input. Bij *choose* vindt het tweede moment plaats waarop participanten meegenomen worden in het maken van de keuze en daarbij geïnformeerd worden waarom input wel of niet meegenomen wordt.

Door het proces heen zullen stakeholders of actoren komen en gaan en ook steeds voor nieuwe inzichten zorgen. In het DTP-diagram is dit schematisch aangegeven als (F)actoren 1 t/m 6. Naarmate het proces vordert zal het hiervoor beschreven omslagpunt waar ontwerpend onderzoek een grotere rol gaat spelen dan onderzoekend ontwerpen, plaatsvinden. Deze omslag hangt sterk samen met het verloop van 'haalbaarheid' in de gebiedsontwikkeling van voorstelbaar, houdbaar, maakbaar, uitvoerbaar tot bruikbaar. Voor dit onderzoek is het diagram geprojecteerd in de verschillende fasen van een gebiedsontwikkelingsproces, aan de hand van deze indeling wordt zichtbaar dat ontwerpend onderzoek met name plaatsvindt in de initiatief- en verkenningsfase, als mogelijkheden nog open zijn en onderzoekend ontwerp met name in de planvormings- en uitwerkingsfase als de planvorming concreter wordt.

3.7 Conclusie

Ontwerpen kan gezien worden als een dialoog tussen een probleem en een oplossing. Door middel van het doorlopen van drie fases - analyse, synthese en evaluatie - kan de oplossing van het probleem gevonden worden. Hierbij spelen verbeelding, creativiteit en innovatie een belangrijke rol. Binnen elke fase is sprake van een iteratief en cyclisch proces waarin er een idee is, dit idee wordt verbeeld en tegelijkertijd getest, steeds opnieuw totdat de juiste oplossing gevonden wordt. Hiermee wordt structuur verkregen en ontstaat een systematische zoektocht waarin het probleem en de doelstelling gaandeweg aangescherpt kunnen worden. Ontwerpend onderzoek helpt bij het structureren en aanpakken van complexe ruimtelijke vraagstukken zoals gebiedsontwikkelingen waar een veelheid aan belangen, actoren en vraagstukken samenkomt. De kracht van ontwerpend onderzoek is dat het instrument helpt bij het vinden van oplossingen voor meerduidige opgaven, het aanscherpen van opgaven, het koppelen van vraagstukken en belangen en het verbeelden van oplossingen waarmee ruimtelijke consequenties inzichtelijk worden.

Binnen de vier typen van relaties tussen ontwerp en onderzoek zijn in het kader van mijn onderzoek 'onderzoek voor en door ontwerp' aan de orde. Ontwerpend onderzoek wordt nog wel eens verward met onderzoekend ontwerpen. Onderzoekend ontwerpen is realisatiegericht met als doel een passend ontwerp binnen de vastgestelde kaders. Ontwerpend onderzoek is onderzoeksgericht met als doel mogelijkheden verkennen, structureren, verbinden en verbeelden. In de praktijk lopen deze processen door elkaar heen. In het kader van dit onderzoek draait het voornamelijk om onderzoek door ontwerp, of wel ontwerpend onderzoek, waarbij het niet gaat om het ontwerp *an sich* maar om het systematisch zoeken naar mogelijkheden en antwoorden op vraagstukken binnen het gebiedsontwikkelingsproces die bij participatietrajecten op tafel komen en de dialoog met belanghebbende bewoners ondersteunt. Ook zal onderzoek voor ontwerp, ofwel onderzoekend ontwerp, veelvuldig voorkomen in participatietrajecten omdat het bij participatie gaat om het verzamelen van input voor het ontwerp door middel van het bevragen van bewoners en het vertalen van wensen en belangen in het ontwerp. Deze vorm zal vooral in de uitwerkingsfase aan de orde zijn.

Alhoewel in gebiedsontwikkeling veel aandacht is voor de harde kant van contracten, financiering en regelgeving, zijn de zachte kanten minstens zo belangrijk. Ontwerpend onderzoek is een veelzijdig sturingsinstrument dat zowel verbindend als richtinggevend kan zijn. Ontwerpend onderzoek kan ingezet worden als instrument voor zachte sturing in planvormingsprocessen, waarbij het gaat om het creëren van vertrouwen, het stimuleren van samenwerking en het komen tot overtuigende verhalen en visies die richting geven, om zodoende concrete stappen in het planproces te kunnen zetten. Ook kan het instrument ingezet worden om erachter te komen wat eindgebruikers van het toekomstige gebied vinden en welke belangen en wensen zij vertegenwoordigen. In die zin helpt ontwerpend onderzoek om wensen en belangen vroegtijdig mee te nemen in het planproces om zodoende draagvlak te creëren. De rol van de ontwerpend onderzoeker is hierbij cruciaal, hij bevraagt de stakeholders en zorgt voor de verbeelding en verwerking van de opgehaalde kennis, wensen en belangen.

Het DTP-diagram en het ICCI-model zijn ontwikkeld om het planvormingsproces door middel van ontwerpend onderzoek te structureren en vorm te geven. In afbeelding 8 zijn het DTP-diagram en het ICCI-model als basis gebruikt en voor dit onderzoek gecombineerd met cruciale participatiemomenten gedurende een planproces. Daarnaast is het gebiedsontwikkelingsproces schematisch weergegeven in verschillende fasen om het omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp nader te kunnen duiden. Door in participatieprocessen te werken volgens deze structuur wordt het proces navolgbaar en inzichtelijk.

Input analysekader

In onderstaand overzicht zijn de inhoudelijke aspecten van ‘ontwerp’, ‘ontwerpend onderzoek’ en ‘onderzoekend ontwerp’ en belangrijke randvoorwaarden ten aanzien van de ontwerper (ontwerpend onderzoeker) uit dit hoofdstuk compact samengevat ter input voor het analysekader van de casestudies (zie nadere uitleg in hoofdstuk 4).

ALGEMEEN

Ontwerp:

- Dialoog tussen probleem en oplossing
- Verbeelden en genereren van mogelijkheden
- Systematische zoektocht in een iteratief proces van idee, verbeelding, evaluatie
- Wisselwerking tussen verbeelding, creativiteit en innovatie
- Inzichtelijk maken van ruimtelijke consequenties
- Iteratief proces, bestaande uit verschillende fasen

Specifiek ontwerpend onderzoek:

- Onderzoeksgericht met ontwerp als hulpmiddel (middelengericht)
- Co-creatief proces, gericht op stakeholder-involvement, invloeden van brede kennis en vergroten probleemoplossingsruimte
- Inzichten wensen en mogelijkheden verkennen en verbinden
- Koppelen vraagstukken en belangen
- Genereren van mogelijkheden of scenario's
- Creëren van een gezamenlijke blik op een vraagstuk/opgave/toekomst

Specifiek onderzoekend ontwerp:

- Doel- en realisatiegericht met ontwerp als hulpmiddel

RANDVOORWAARDEN

Ontwerper:

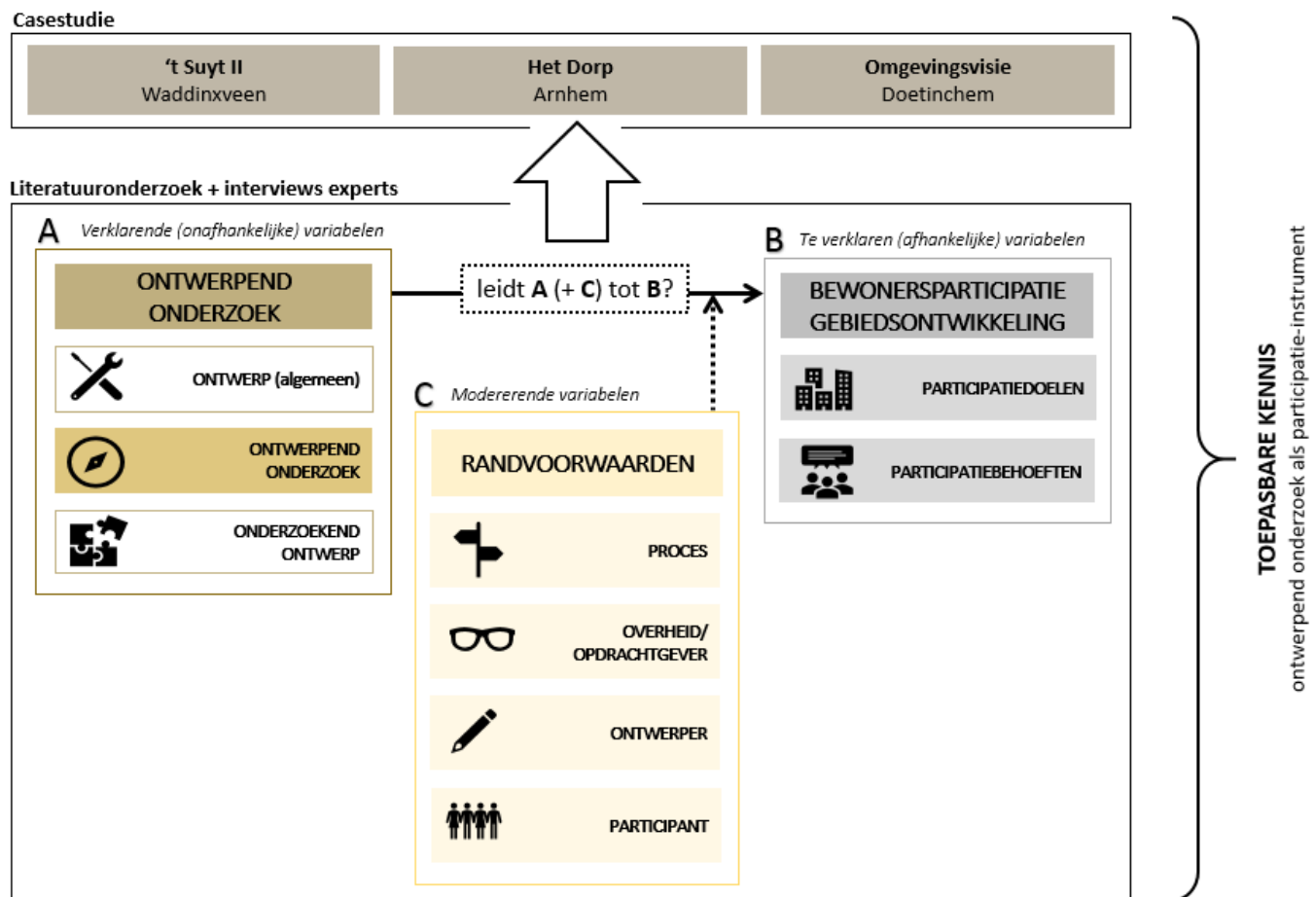
- Open en neutrale houding
- Bevragen en prikkelen
- Luisteren
- Achterliggende waarden op tafel krijgen
- Input samenbrengen
- Input ruimtelijk vertalen en verbeelden
- Koppelen van belangen
- Overtuigingskracht

ONDERZOEK

4. Onderzoekopzet

4.1 Theoretisch model

Dit hoofdstuk richt zich op de onderzoeksmethode en werkwijze waarmee praktijkkennis en inzichten voor dit onderzoek zijn verworven. Het literatuuronderzoek heeft participatiedoelen, -behoeften, -vormen en belangrijke aandachtspunten voor een goed participatietraject in beeld gebracht. Ook is ontwerpend onderzoek nader belicht. Onderzocht is wat ontwerpend onderzoek is en hoe ontwerpend onderzoek kan worden toegepast in planvormingsprocessen. Daarnaast is het ontwerpproces ontleed en is uiteengezet wat er in dit proces gebeurt, om zo meer grip te krijgen op de mogelijke betekenis van ontwerpend onderzoek in participatieprocessen.

Afbeelding 9: Het theoretisch model. (eigen figuur)

Afbeelding 9 laat het theoretisch model van het onderzoek zien. Om de centrale onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden wordt in de casestudies onderzocht of bewonersparticipatie via ontwerpend onderzoek onder de juiste condities leidt tot het beantwoorden aan participatiedoelen van de overheid en participatiebehoeften van bewoners. Op deze manier is het mogelijk om te onderzoeken op welke manier ontwerpend onderzoek bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling kan ondersteunen. In het theoretisch model wordt daarom

onderscheid gemaakt tussen verklarende, te verklaren en modererende variabelen. Aspecten met betrekking tot het ontwerpproces en ontwerpend onderzoek worden gezien als verklarende variabelen, ze staan min of meer vast. Aspecten met betrekking tot bewonersparticipatie worden gezien als afhankelijke variabelen die verklaard moeten worden. De bedoeling is dat het effect van de onafhankelijke variabele op de afhankelijke variabele wordt onderzocht. In dit onderzoek is dat het effect van ontwerpend onderzoek op participatiedoelen van de overheid en participatiebehoeften van bewoners in gebiedsontwikkeling. Een derde variabele die is toegevoegd is de modererende variabele die de sterkte van het verband tussen de afhankelijke en onafhankelijke variabele beïnvloedt. In het kader van dit onderzoek betreft dat onderdeel 'randvoorwaarden' die medebepalend zijn voor het wel of niet slagen van een participatieproces.

In de praktijk wordt ontwerpend onderzoek nog wel eens verward met onderzoekend ontwerpen, dat ten opzichte van ontwerpend onderzoek niet onderzoeks- en middelengericht is maar doel- en realisatiegericht. Dit kwam ook naar voren in het gesprek met een van de experts voorafgaand aan de casestudies. Voor het zuiver beantwoorden van de onderzoeksvraag is het van belang om het onderscheid tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp helder te hebben. Vandaar dat dit onderscheid ook nadrukkelijk wordt meegenomen in het theoretisch model en de analyse van de cases.

4.2 Uitleg van de onderzoeksmethode

De onderzoeksmethode die gebruikt is om tot deze inzichten te komen bestaat uit verschillende onderdelen. Voor het empirisch deel van het onderzoek wordt een kwalitatieve onderzoeksmethode gehanteerd. Ter validatie en aanscherping van de onderzoeksopzet zijn voorafgaand aan de casestudies twee verdiepende interviews met experts op het gebied van ontwerpend onderzoek en participatie afgenomen. De verslagen van deze interviews zijn te vinden in bijlage I. De uitkomsten van de literatuurstudie en twee verdiepende interviews met experts op het gebied van ontwerpend onderzoek en participatie zijn vertaald naar een analysekader (afbeelding 10) waarvoor het theoretisch model de basis vormt. Het analysekader zal de basis vormen voor de casestudies. Volgens Baxter & Jack (2008) en Yin (2009) is een casestudie een methode waarbij een complex fenomeen wordt getoetst. Swanborn (2010) ziet een casestudie als een methode om te begrijpen hoe mensen die bij een bepaald project betrokken zijn, de wereld zien en elkaar proberen te beïnvloeden. Zowel participatietrajecten als ontwerpend onderzoek zijn complexe fenomenen waarbij menselijk handelen de basis vormt. Vanuit dat oogpunt is een casestudie van meerwaarde om de theoretische kant met de praktische kant in verband te brengen.

De cases zullen aan de hand van kwalitatief vergelijkend onderzoek worden geanalyseerd. Per case worden twee interviews afgenomen met sleutelfiguren uit het participatietraject, bestaande uit de ontwerpend onderzoeker en de opdrachtgever. De ervaringen van de participanten worden door middel van enquêtes achterhaald. Daarnaast wordt voor elke case een documentenstudie gedaan om het proces goed in beeld te brengen. De drie cases worden ten slotte ook nog op een aantal hoofdaspecten met elkaar vergeleken om de overeenkomsten en verschillen inzichtelijk te maken. De uitkomsten van het onderzoek zullen inzicht geven op welke manier(en) ontwerpend onderzoek bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling kan ondersteunen. De hieruit voortkomende inzichten zullen vervolgens door middel van een ex-post toetsing met deskundigen op het gebied van participatie en ontwerpend onderzoek worden besproken. Daarnaast wordt ter validatie van de uitkomsten een enquête met drie stellingen voorgelegd met betrekking tot participatie en ontwerpend onderzoek aan de drie ontwerpers en de twee experts. De uitkomsten van dit onderzoek worden achteraf gespiegeld aan de uitkomsten van de enquête.

Verklarende (onafhankelijke) variabelen (A)

A ONTWERPEND ONDERZOEK

ONTWERP (algemeen)

Dialogoog tussen probleem en oplossing
Verbeelden en genereren van mogelijkheden
Systematische zoektocht in een iteratief proces van idee, verbeelding, evaluatie
Wisselwerking tussen verbeelding, creativiteit en innovatie
Inzichtelijk maken van ruimtelijke consequenties
Iteratief proces, bestaande uit verschillende fasen

ONTWERPEND ONDERZOEK

Onderzoeks- en middelengericht met ontwerp als hulpmiddel
Co-creatief proces gericht op stakeholder-involvement, invloeden van brede kennis en vergroten probleemoplossingsruimte
Inzichten, wensen en mogelijkheden verkennen en verbinden
Koppelen vraagstukken en belangen
Genereren van mogelijkheden of scenario's
Creëren van een gezamenlijke blik op een vraagstuk/opgave/toekomst

ONDERZOEKEND ONTWERP

Doel- en realisatiegericht met ontwerp als hulpmiddel

Te verklaren (afhankelijke) variabelen (B)

B BEWONERSPARTICIPATIE GEBIEDSONTWIKKELING

PARTICIPATIEDOELEN

Tijdige dialoog met omgeving om wensen, belangen, meningen en creativiteit op tafel te krijgen
Lokale kennis betrekken
Opsporen van kansen voor meervoudige waardecreatie
Eigenaarschap en draagvlak creëren

PARTICIPATIEBEHOEFEN

Vroegtijdige betrokkenheid
Betrokkenheid gedurende het gehele proces
Gehoord worden
Meegenomen worden in planvorming
Helder en rechtvaardig proces
Invloed kunnen uitoefenen op planvorming
Inzicht hebben wat er met input wordt gedaan
Waardering voor bijdrage
Gelijkwaardigheid in het proces
Gestructureerd proces

Modererende variabelen (C)

C RANDVOORWAARDEN

PROCES

Vormgeving proces vanuit doel, context en type participanten
Toegankelijk proces
Veilige omgeving
Voldoende middelen (geld)
Toegankelijke en complete informatievoorziening
Zorgdragen voor brede belangenvertegenwoordiging
Helderheid over spelregels
Helderheid over rol en verwachting burger (meebeslissen, coproduceren, adviseren, raadplegen, informeren)
Efficiënte procesinrichting
Effectief leiderschap
Face-to-face momenten
Constant evalueren en evt. bijstellen

ONTWERPER

Open en neutrale houding
Bevragen en prikkelen
Luisteren
Achterliggende waarden op tafel krijgen
Input samenbrengen
Input ruimtelijk vertalen en verbeelden
Koppelen van belangen
Overtuigingskracht

OVERHEID/OPDRACHTGEVER

Open en neutrale houding
Zorgvuldig handelen
Betrouwbaar
Rechtmatig
Vertrouwen
Loslaten en ruimte geven
Samenwerken
Luisteren
Faciliteren
Aansturen op consensus
Onzekerheden toelaten
Effectief, helder en tijdig communiceren
Indien nodig als geschilbeslechter optreden

PARTICIPANT

Open houding
Vertrouwen
Samenwerken
Initiatief tonen
Opstellen als gelijkwaardige partner
Bereid zijn tijd te investeren
Handelen en oordelen vanuit algemeen belang

Afbeelding 10: Analyse kader. (eigen figuur)

4.3 Selectie van de cases

Voor de casestudies zijn de volgende cases geselecteerd: het stedenbouwkundig plan voor 't Suyt II in Waddinxveen, een 'toolbox' voor het integreren van wonen met en zonder zorg voor Het Dorp in Arnhem en de gebiedsuitwerking voor deelgebied De Kruisberg, Kruisbergse bossen en Langerak voor de Omgevingsvisie van Doetinchem. De cases zijn alle drie voorbeelden uit de gebiedsontwikkelingspraktijk, echter bevinden de drie cases zich in verschillende stadia van het gebiedsontwikkelingsproces en dient ontwerpend onderzoek bij alle drie een ander doel. De een bevindt zich op visieniveau, de ander op masterplanniveau en de laatste op stedenbouwkundig uitwerkingsniveau. Dit onderzoek betreft een verkennend onderzoek. Om die reden is gekozen om drie uiteenlopende projecten te selecteren die een andere invalshoek hebben met betrekking tot de toepassing van ontwerpend onderzoek in combinatie met bewonersparticipatie. Daarnaast is het interessant om inzicht te verkrijgen met betrekking tot ontwerpend onderzoek en participatie in relatie tot de verschillende fases in het gebiedsontwikkelingsproces. De vraag is of er verschil is in de betekenis per fase en de manier waarop ontwerpend onderzoek kan worden toegepast en op welke manier dit wel of niet kan bijdragen aan het behalen van participatiedoelen van de overheid (of opdrachtgever) en beantwoorden aan participatiebehoeften van bewoners.

4.4 Verzameling van de gegevens

De cases worden onderzocht aan de hand van de thema's uit het analysekader. Onderzocht wordt welke onderdelen van het participatietraject door middel van ontwerpend onderzoek zijn verlopen, hoe dat in zijn werk is gegaan en wat dit heeft betekend voor het proces en de beleving en uitkomsten van het participatieproces. Daarnaast wordt gekeken of door de manier waarop participatie is vormgegeven de participatiedoelen en -behoeften die op basis van de theorie zijn geformuleerd, behaald zijn. Aangezien een participatieproces sterk afhankelijk blijkt te zijn van de juiste randvoorwaarden, wordt ook hiernaar gekeken. Belangrijk hiervoor zijn de houding van de overheid en de participant maar ook de manier waarop het proces is vormgegeven en de manier waarop de ontwerper het proces heeft begeleid en ingericht.

In de analyse van de cases staan de volgende vragen centraal:

- Wat was het doel van het participatieproces?
- Hoe is het participatieproces vormgegeven?
- Wat was de rol van ontwerpend onderzoek binnen het participatieproces?
- Welke werkwijze is gehanteerd en welke middelen zijn ingezet?
- Waartoe heeft het participatieproces geleid?
- Wat betekende het participatieproces voor de rol van de ontwerper, de overheid en de participant?
- Hoe is het participatieproces ervaren door de verschillende betrokkenen?

Naast het analysekader wordt de participatieladder gebruikt om per case het participatieniveau en de hieruit voortkomende participatievorm te duiden. Het DTP-diagram wordt bij de casestudies gebruikt om de participatieprocessen van de cases binnen het gehele gebiedsontwikkelingsproces te positioneren en de participatiemomenten aan de hand van de ICCI-structuur in beeld te brengen. Zie voor de uitleg van het DTP-diagram en de ICCI-structuur paragraaf 3.6. Ook wordt in de cases gekeken of de rol van ontwerpend onderzoek naarmate de gebiedsontwikkeling vordert, kleiner wordt en de rol van onderzoekend ontwerp groter om zodoende een uitspraak te kunnen doen over de toepasbaarheid van ontwerpend onderzoek in de verschillende fasen van het gebiedsontwikkelingsproces. Uit het literatuuronderzoek en uit het interview met de expert kwam namelijk naar voren dat de rol van ontwerpend onderzoek naarmate het gebiedsontwikkelingsproces vordert, mogelijk kleiner en wellicht anders wordt. Daarnaast is ook uit het

interview en de research naar geschikte cases naar voren gekomen dat ontwerpend onderzoek nog wel eens verward wordt met onderzoekend ontwerp.

De primaire bronnen voor de casestudies vormen de zes interviews met de opdrachtgevers en ontwerpers en de uitkomsten van de afgenomen enquêtes bij de participanten. De interviews vinden fysiek of online via beeldbellen plaats. Alle interviews worden op basis van een geluidsopname van het interview uitgewerkt in een verslag. De verslagen worden geordend per thema. Vanwege de soms vertrouwelijke informatie worden de uitgewerkte verslagen van de interviews niet toegevoegd aan de openbare versie van dit rapport. Niet alle vragen zijn voor alle cases of gesprekspartners van toepassing. Ook kan het voorkomen dat vragen in een eerste interview reeds beantwoord worden en daarom bij het tweede interview niet nogmaals gesteld worden. In dit onderzoek wordt geen aanleiding gezien om een bepaalde volgorde van de interviews aan te houden. De interviews zijn gevoerd in een semigestructureerde vorm aan de hand van open vragen met betrekking tot de volgende thema's: algemeen, proces, werkwijze en middelen, ervaring en beleving, uitkomsten en opbrengsten, rollen en vervolgtraject. Het eerste cluster betreft algemene vragen over het project en de functie en achtergrond van degene die geïnterviewd wordt. Daarnaast wordt gevraagd naar de manier waarop ontwerpend onderzoek gecombineerd is met participatie en van wie dit initiatief afkomstig is. Het tweede vragencluster gaat vervolgens in op vragen over het proces; welke stappen doorlopen zijn en op welke manier ontwerpend onderzoek is ingezet in combinatie met participatie. Vervolgens wordt ingezoomd op het proces, welke middelen zijn ingezet en wat voor werkwijze is gehanteerd tijdens de verschillende participatiemomenten. Hierna wordt ingezoomd op de ervaring en beleving van het participatieproces. Logischerwijs volgt hierop het vragencluster met betrekking tot uitkomsten en opbrengsten en wat dit voor het proces en de inhoud van de planontwikkeling heeft betekend en tot welke inzichten en uitkomsten de manier van werken heeft geleid. Vervolgens wordt gevraagd naar wat de gekozen aanpak heeft betekend voor de verschillende rollen; de ontwerper, opdrachtgever en participant. Ten slotte wordt in de interviews gevraagd naar het vervolgtraject van de planvorming en de manier waarop de betrokken bewoners en de ontwerper hierin betrokken worden.

De interviews met de ontwerp bureaus zijn bedoeld om een goed beeld te krijgen van de opdracht, wat deze precies inhield en wat de vereisten waren ten aanzien van bewonersparticipatie. In het gesprek wordt de focus gelegd op de vraag hoe ontwerpend onderzoek is toegepast in combinatie met participatie, de manier waarop participatie is vormgegeven en de betekenis van ontwerpend onderzoek voor het participatieproces. Hierbij wordt ingezoomd op de inrichting van het proces, de middelen die zijn ingezet, de ervaring en beleving vanuit de diverse betrokkenen, de verschillende rollen en voor- en nadelen van ontwerpend onderzoek in participatieprocessen. De interviews met de overheid of opdrachtgever zijn bedoeld om in te zoomen op de ervaringen met betrekking tot het participatieproces in de planvorming. De focus van het interview ligt op de uitvraag en opdrachtschrijving (opgave), de vereisten met betrekking tot het participatietraject en de inrichting van het proces. Er wordt gevraagd naar de ervaring met betrekking tot ontwerpend onderzoek en participatie in het planproces. De ervaringen van de participanten worden via een enquête opgehaald. Dit heeft twee redenen, ten eerste mogen overheden vanwege privacywetgeving geen contactgegevens van participanten verstrekken waardoor het in contact komen met hen onmogelijk is. Ten tweede is het voor dit onderzoek van belang dat de ervaringen van de participanten zo breed mogelijk opgehaald worden. In de enquêtes wordt gevraagd naar de ervaringen van de participanten voor wat betreft de communicatie, informatievoorziening, samenwerking en de houding van de ontwerper en de overheid of opdrachtgever. Naast de interviews en enquêtes worden relevante secundaire bronnen geraadpleegd om een goed beeld te kunnen krijgen van de drie cases. Dit zijn onder andere: publicaties, rapportages, visiedocumenten, begeleidende correspondentie, presentatiedocumenten, notities, vragenlijsten van gesprekken en interviews etc.

5. Casestudies

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staan de casestudies centraal. Een drietal cases uit de gebiedsontwikkelingspraktijk waarbij ontwerpend onderzoek gecombineerd is met bewonersparticipatie wordt onderzocht. De participatieprocessen van de cases worden geanalyseerd aan de hand van het analysekader, de participatieladder en het DTP-diagram. In de paragrafen hierna volgt per case een algemene beschrijving van het project en wordt een aantal hoofdzaken weergegeven in een *factsheet*. Daarna wordt het participatieproces in een aantal stappen beschreven. Eerst wordt het participatieproces geclassificeerd aan de hand van de participatieladder om zodoende helder te krijgen wat voor participatievorm is toegepast, daarna volgt een beschrijving van het participatieproces aan de hand van een tijdlijn met hierin een weergave van cruciale momenten in het plan- en participatieproces. Vervolgens wordt het participatieproces geanalyseerd aan de hand van het analysekader. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk worden de drie cases op een aantal hoofdaspecten met elkaar vergeleken.

De cases worden geanalyseerd aan de hand van primaire en secundaire bronnen. Primaire bronnen betreffen de voor dit onderzoek afgenomen interviews met sleutelfiguren en de enquêtes bij participanten. Secundaire bronnen betreffen documenten behorend bij de planvorming van de gebiedsontwikkelingen. Voor case 1, Waddinxveen, zijn de interviews (vragenlijsten en verslagen) met sleutelfiguren (gemeente en ontwerper) en de uitkomsten van de enquête (vragenlijst en uitkomsten) weergegeven in bijlage II. Overige informatie is afkomstig van de website van 't Suyt⁸. De op deze website gepubliceerde documenten, bestaande uit presentaties en verslagen van de bewonersbijeenkomsten, zijn gebruikt bij de analyse. Voor case 2, Arnhem, zijn de interviews (vragenlijsten en verslagen) met sleutelfiguren (opdrachtgever en ontwerper) en de uitkomsten van de enquête (vragenlijst en uitkomsten) weergegeven in bijlage III. Overige informatie is verkregen vanuit het ontwerp bureau, bestaande uit vragenlijsten behorend bij de interviews van de bewoners door de ontwerper destijds, het masterplan en het einddocument van het ontwerpend onderzoek. Voor case 3, Doetinchem, zijn de interviews (vragenlijsten en verslagen) met sleutelfiguren (gemeente en ontwerper) en de uitkomsten van de enquête (vragenlijst en uitkomsten) weergegeven in bijlage IV. Overige informatie is afkomstig van de website⁹, waarop zowel het Koersdocument en De Agenda deelgebied De Kruisberg, Kruisbergse bossen en Langerak en overige informatie gepubliceerd is.

De enquêtes van de drie cases zijn niet volkomen gelijk aan elkaar. Dit komt doordat de enquête voor Waddinxveen gecombineerd is met een evaluatie van de gemeente zelf en de enquête van Arnhem zeer kort is gehouden om de bewoners zo min mogelijk te belasten en vanwege het feit dat een deel van de bewoners zich het gesprek met de ontwerper niet meer kon herinneren. Dit is tevens de reden geweest om de bewoners van Het Dorp Arnhem te bevragen op hun ervaringen met betrekking tot de herontwikkeling van Het Dorp in het algemeen en niet specifiek voor het deel dat centraal staat in dit onderzoek. Voor Arnhem is de enquête verstuurd naar vier bewoners, waarvan er twee hebben gereageerd. De enquête voor Waddinxveen is verstuurd naar de leden van de klankbordgroep, dit zijn 15 personen, waarvan er 13 hebben gereageerd. De enquête voor Doetinchem is verstuurd naar de 53 personen die betrokken zijn geweest bij het participatietraject, hiervan hebben 17 personen gereageerd. De enquêtes zijn verstuurd gedurende de zomerperiode, dit kan een reden zijn dat het aantal reacties lager ligt.

⁸ <https://www.tsuyt.nl/> (laatst geraadpleegd d.d. 28 augustus 2020)

⁹ <https://omgevingswetdoetinchem.nl/> (laatst geraadpleegd d.d. 28 augustus 2020)

5.2 Casestudie 1 – 't Suyt II, Waddinxveen

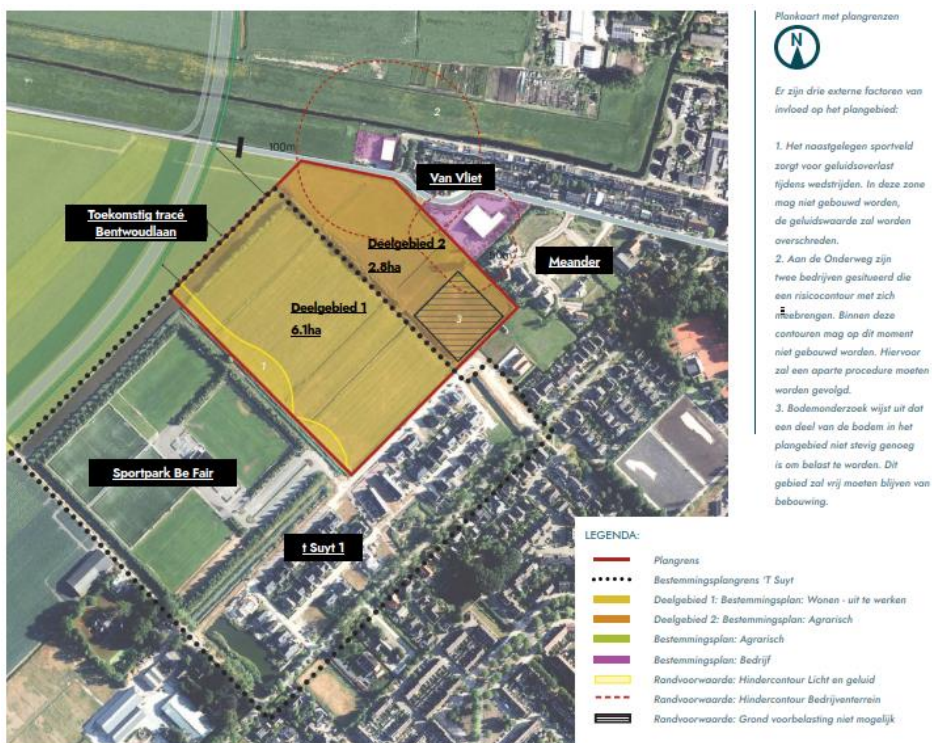
ALGEMEEN

Deze casus betreft het participatietraject behorende bij de totstandkoming van het stedenbouwkundig plan voor 't Suyt II in Waddinxveen, een nieuwe wijk in de vorm van een aantrekkelijke, groene woonbuurt waarin duurzaamheid centraal staat, hetgeen tot uiting zal komen in zowel de buitenruimte en de architectuur.

't Suyt II maakt onderdeel uit van de ontwikkeling 't Suyt in Waddinxveen. De gehele planontwikkeling van 't Suyt bestaat uit 't Suyt I met 63 reeds gerealiseerde woningen, 't Suyt II waarin het stedenbouwkundig plan ruimte biedt aan 150 woningen (waarvan 30% sociaal) en het reeds aanwezige sportpark Be Fair.

De locatie voor 't Suyt II is gelegen aan de rand van Waddinxveen, in de Zuidplaspolder, tussen de Plasweg, de Onderweg en het toekomstige tracé Bentwoudlaan, die onderdeel uitmaakt van een nieuwe randwegenstructuur aan de zuid- en westzijde van Waddinxveen. Door ECHO (voormalig Plein06) is een stedenbouwkundig plan opgesteld, dat met inspraak van omwoners tot stand is gekomen.

De planlocatie is gelegen op de plek waar veenontginningen plaatsvonden. Het onderliggende landschap is de inspiratie geweest voor de vormgeving en identiteit van de woonwijk. De bestaande landschappelijke structuren en het polderlandschap vormen de basis voor het landschappelijk raamwerk waarbinnen zeven bouwvelden passen. Binnen het plan zijn vier landschapsstructuren benoemd met elk een eigen stijl en uitgangspunten.

Afbeelding 11: Plankaart met plangrenzen. Bron: ECHO

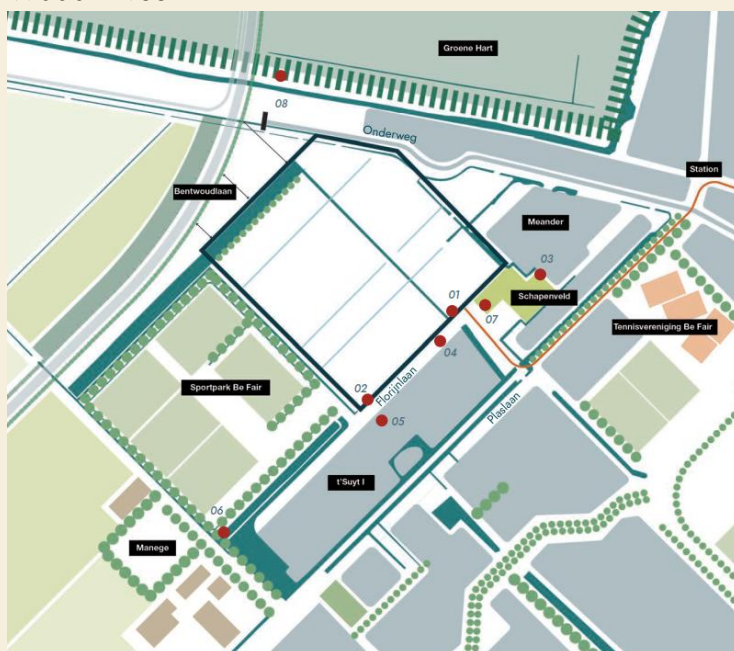
De planlocatie voor 't Suyt II bestaat uit twee deelgebieden die samen 8,9 hectare groot zijn (zie afbeelding 11). Deelgebied I is een uit te werken woonbestemming voor 120 woningen, deelgebied II is een groenzone met momenteel een agrarische bestemming. In eerste instantie was dit deelgebied geen onderdeel van de planvorming, echter ontstond tijdens de participatie met omwonenden een sterke wens om dit gebied mee te nemen in de ontwikkeling om zodoende een goede overgang tussen de nieuwe ontwikkeling en de bestaande bebouwing te realiseren. Hier is in de nadere uitwerking van het stedenbouwkundig plan gehoor aan gegeven.

FACTSHEET

't Suyt II - Waddinxveen

Locatie en plangebied

Waddinxveen

Afbeelding 12: Plankaart 't Suyt II en omgeving. Bron: ECHO

Oppervlak plangebied

8,9 hectare (eigendom Gemeente Waddinxveen)

Periode

2019-2020

Opdrachtgever

Gemeente Waddinxveen

Ontwerpbureau

ECHO (voormalig Plein06)

Participanten

Samengestelde klankbordgroep van omwoners van het plangebied

Aantal participatiebijeenkomsten

Drie sessies met klankbordgroep (waarvan twee met de volledige klankbordgroep) en twee inloopavonden (waarvan de laatste online)

Financiering participatie

Gemeente Waddinxveen

Eindproduct

Stedenbouwkundig plan

Afbeelding 13: Voorpagina Stedenbouwkundig plan 't Suyt II. Bron: ECHO

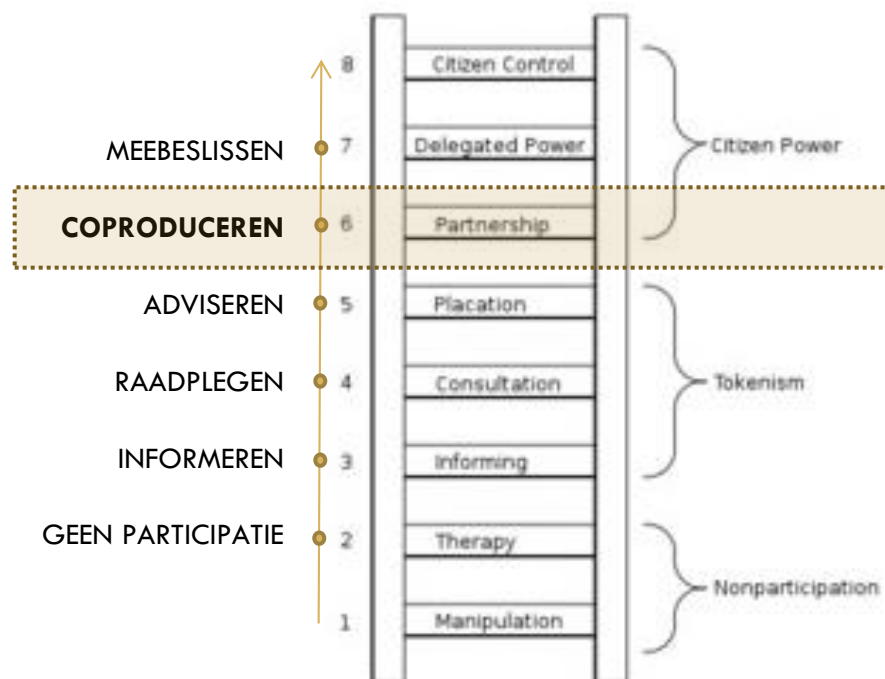
BESCHRIJVING PARTICIPATIEPROCES

Participatieladder

De gemeente Waddinxveen zet op basis van de gestelde ambities in de Leidraad Samenlevingsparticipatie¹⁰ hoog in op een samenwerking met haar inwoners, ondernemers, organisaties en verenigingen. In de uitvraag van de opdracht voor het stedenbouwkundig plan werd gevraagd naar een maatschappelijk aanvaardbaar plan waarin op zorgvuldige wijze participatie georganiseerd moest worden. De eerste stap hiertoe werd door de gemeente zelf genomen door in samenspraak met omwoners een PvE (Programma van Eisen) op te stellen en een klankbordgroep bestaande uit 17 bewoners uit de omliggende wijken op te richten. Tijdens het planproces is de klankbordgroep nauw betrokken geweest bij de uitwerking van het stedenbouwkundig plan door middel van drie interactieve sessies met de ontwerper en de gemeente. Ook zat de woningcorporatie aan tafel vanwege het sociale aandeel van 30% in de gehele ontwikkeling. In de uitvraag was opgenomen dat het plan ten minste één keer met hen besproken moest worden.

ECHO stelde in het participatievoorstel, behorend bij de inzending, een participatietraject met twee bewonersmomenten voor, waarbij 'adviseren' in eerste instantie de bedoeling was. Uiteindelijk werden dit drie officiële sessies met de klankbordgroep en daarnaast nog twee bewonersavonden.

Gezien de gezamenlijke opstelling van het PvE, en de ontwikkelingen en aanpassingen die door de sessies met de klankbordgroep teweeg zijn gebracht én zijn doorgevoerd, wordt deze casus geplaatst onder de categorie 'coproduceren' van de participatieladder (afbeelding 14).

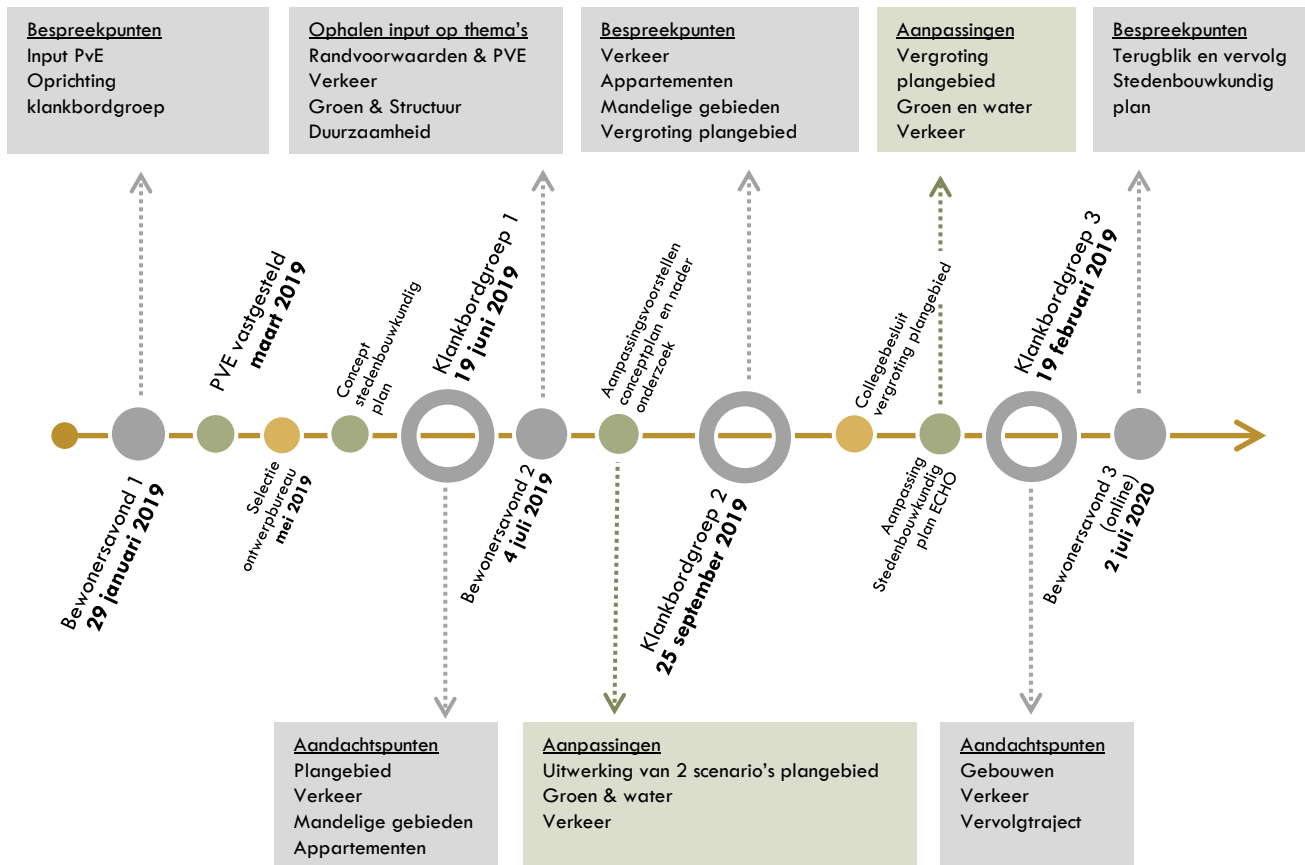

Afbeelding 14: Participatieniveau 't Suyt II, Waddinxveen op basis van participatieladder Arnstein (1969) rechts en links volgens Edelenbos et al. (2001).

¹⁰ Leidraad Samenlevingsparticipatie: <https://zoek.officiëlebeelden.mkb.nl/gmb-2019-231184.html> (laatst geraadpleegd d.d. 10 augustus 2020)

Tijdslijn

Om een helder beeld te geven van het proces worden op onderstaande tijdslijn de belangrijke momenten in het planproces, voor wat betreft participatie, in chronologische volgorde weergegeven. Daarnaast zijn in de tekstvakken de belangrijkste aanpassingen, aandachtspunten en resultaten uit de participatiemomenten beknopt weergegeven. Onder de tijdslijn wordt per gebeurtenis een korte omschrijving van de inhoud van de processtap gegeven.

Afbeelding 15: Tijdslijn participatietraject 't Suyt II, Waddinxveen. (eigen figuur)

Bewonersavond 1 - 29 januari 2019

Deze avond stond in het teken van het informeren en meedenken van omwoners in de opstelling van het PVE voor 't Suyt II. Tijdens de avond is input gegeven op de randvoorwaarden voor de ontwikkeling en is tevens een klankbordgroep opgericht waarin een vertegenwoordiging van 17 omwoners plaatsnam met als doel nauw betrokken te worden bij het ontwerptraject van het stedenbouwkundig plan. Vanuit het sportpark en omliggende bedrijven was geen animo om aan te sluiten in de klankbordgroep.

Een extra toelichting vergt de zogenaamde reststrook (deelgebied 2 in afbeelding 11) die in het PvE maar ook in het bestemmingsplan voor 't Suyt niet zoals de rest van het gebied voor 't Suyt fase II onder een nader uit te werken woonbestemming valt maar een agrarische bestemming kent. In het PVE is echter wel aangegeven dat het gebied mogelijk bij de plannen betrokken kan worden. Dit laatste is uiteindelijk gebeurd naar aanleiding van de sessies met de klankbordgroep. Hier wordt in de volgende processtappen uitgebreid op ingegaan.

Programma van Eisen maart 2019

De input uit de bewonersavond is meegenomen in het PVE waarna deze is vastgesteld.

Aanbesteding opdracht & selectie ontwerpbureau

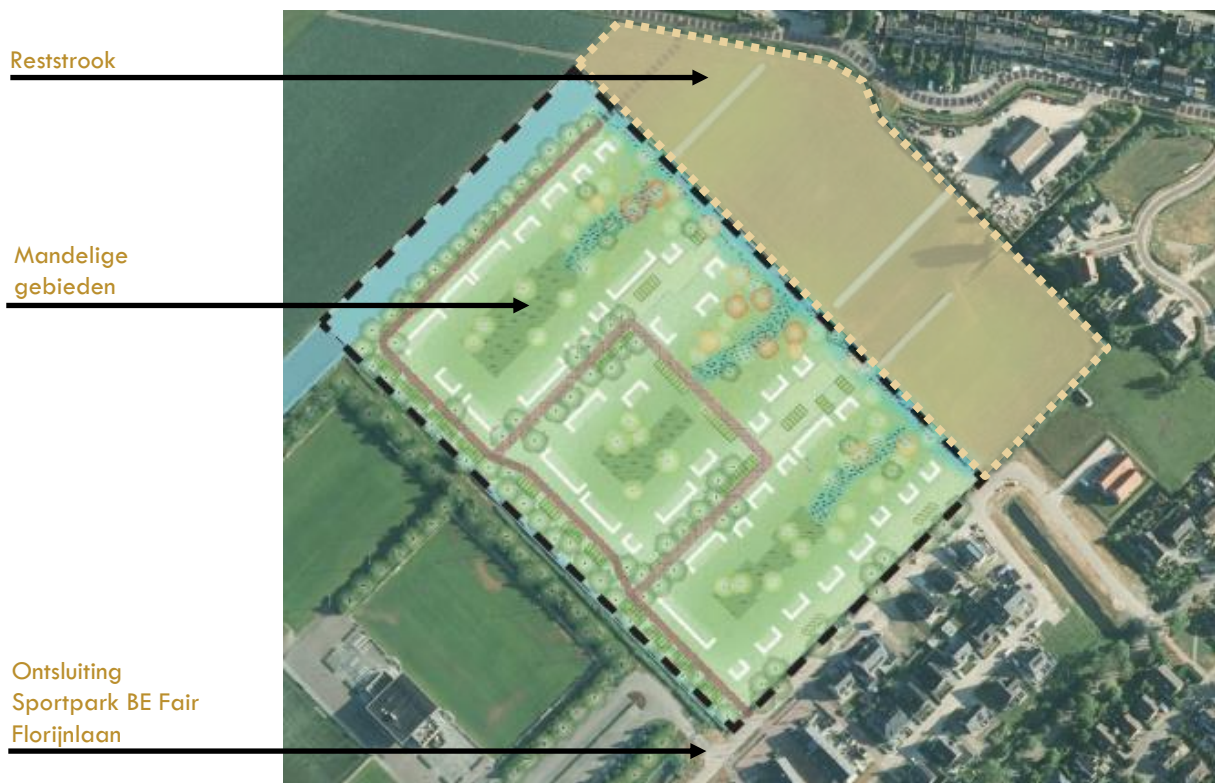
Na vaststelling van het PVE is de uitvraag gedaan en is ECHO geselecteerd als bureau.

Conceptvoorstel ECHO

De opmerkingen op het ingezonden plan zijn verwerkt waarna een concept stedenbouwkundig plan met structuurvoorstel werd opgesteld.

Klankbordgroep 1 - 19 juni 2019 (presentatie en terugkoppeling)

Het doel van de eerste bijeenkomst van de klankbordgroep was om de ideeën van ECHO te delen en hierover het gesprek aan te gaan met de leden van de klankbordgroep. ECHO presenteerde tijdens deze bijeenkomst een structuurvoorstel voor het gebied om aan de hand hiervan met elkaar het gesprek aan te gaan. Het tweede deel van de bijeenkomst bestond uit het ophalen van opmerkingen en input van de klankbordgroep over de thema's structuur, verkeer, duurzaamheid en groen. Tijdens een interactieve sessie in twee groepen werden plus- en minpunten, verbeterpunten en suggesties per thema opgehaald.

Afbeelding 16: Eerste ontwerpvoorstel, gepresenteerd tijdens klankbordgroep 1, bewerkt met nadere aanduidingen. Bron: ECHO

Enkele leden maakten tijdens deze bijeenkomst bekend dat zij de verwachting hadden dat de reststrook (deelgebied 2) integraal zou worden meegenomen in de ontwikkeling van 't Suyt II.

Een ander belangrijk aandachtspunt voor het structuurvoorstel was de enige ontsluiting van de nieuwe wijk in relatie tot de verkeersoverlast vanuit de sportvelden.

De mandelige binnengebieden riepen vragen op in het kader van beheer en type woningen rondom de binnengebieden. Het laatste aandachtspunt betrof de appartementen en de inpassing hiervan in de landschappelijke opzet van het plan. Afgesproken werd dat deze thema's nader onderzocht en meegenomen zouden worden in de verdere uitwerking.

Bewonersavond 2 - 4 juli 2019

Tijdens de tweede bewonersavond werden omwonenden, geïnteresseerden en andere deelnemers aan de informatieavond geïnformeerd over de eerste plannen voor 't Suyt II. De eerste plannen werden aan de hand van panelen met informatie en keuzemogelijkheden op vier thema's (Randvoorwaarden & Programma van Eisen, Verkeer, Groen & Structuur en Duurzaamheid & Beeldkwaliteit) gepresenteerd. Door middel van post-it's die op de panelen geplakt konden worden, konden alle deelnemers hun eigen inbreng, mogelijke wijzigingen en voorkeuren aangegeven. Voor Groen & Structuur waren er opmerkingen over de veiligheid en kwetsbaarheid maar ook positieve reacties op het plan met veel groen en de ruime opzet. Ook werden er voorstellen gedaan voor moestuinen en een pluktuin in het mandelige gebied. Veel aandacht ging uit naar de verkeerssituatie, waarbij problemen van de huidige situatie werden benoemd en oplossingen werden aangedragen voor de toekomstige situatie. Er werd geopperd een extra ontsluiting van de wijk naar de Onderweg te maken. Voor wat betreft de beeldkwaliteit van het gebied werden voorkeuren opgehaald en werd onder andere de wens op aansluiting op 't Suyt I uitgesproken. Voor wat betreft het programma waren er zorgen over de appartementen, vooral over de inpassing qua volumeopbouw en architectuur. Daarnaast werd geopperd om seniorenwoningen toe te voegen aangezien hier veel vraag naar is en weinig aanbod. Er waren 45 personen aanwezig op de inloopavond. Alle input is verzameld en meegenomen in het verdere planproces.

Klankbordgroep 2 - 25 september 2019 (presentatie en terugkoppeling)

De vier aandachtspunten uit de eerste sessie en de input uit de bewonersavond vormde de basis voor de tweede bijeenkomst met de klankbordgroep. In de tussentijd was er een verkeersonderzoek verricht naar de Florijnlaan. Uit dit onderzoek bleek dat de toename in verkeersbewegingen binnen de norm viel. Wel werd een aantal extra maatregelen voorgesteld om het verkeer af te remmen. De klankbordgroep achtte deze niet voldoende en drong aan op een nadere studie voor een ontsluiting van het sportpark aan de Zevende Tochtweg ondanks dat dit door de verkeerskundige van de gemeente reeds onderzocht was.

Het tweede agendapunt had betrekking op de appartementen. Vanuit de klankbordgroep werd de zorg geuit dat een appartementengebouw niet goed kon worden ingepast in de landschappelijke structuur van de nieuwe wijk. Ze stuurden aan op een puntdak, opknippen in delen en een landelijke stijl. Het appartementengebouw mocht de wijk volgens hen niet gaan domineren. Aan de hand van de beoordeling van een aantal aangedragen referentiebeelden werd de mening van de klankbordgroep verder achterhaald en geduid (afbeelding 17).

Het derde punt op de agenda had betrekking op de mandelige gebieden waarbij er in de eerdere bijeenkomsten zorgen werden geuit over onderhoud en of het concept wel in dit gebied past en werkt. Het plan is hier vervolgens op aangepast door de groene binnengebieden te verkleinen en meer groen tussen de bouwblokken te creëren. Het verschil is goed zichtbaar in afbeelding 16 en 18. Daarbij werden nog een aantal aandachtspunten meegegeven door de klankbordgroep omtrent het maken van goede afspraken over onderhoud van mandelige gebieden. De klankbordgroep was van mening dat collectieve groengebieden meer geschikt zijn voor langdurige bewoners (kopers) en minder voor huur en dat daarom beter gekozen kon worden voor één collectieve tuin waar bewoners bewust voor kunnen kiezen dan dat dit wordt opgelegd.

Afbeelding 17: Mogelijkheden uitstraling appartementengebouw. Bron: ECHO & gemeente Waddinxveen

Het vierde punt op de agenda betrof de reststrook. Ook tijdens de bewonersavond ontstonden hier veel vragen over en werden suggesties gedaan. De wens om de strook als park in te richten is vanuit de gemeente financieel niet haalbaar. Na aanleiding hiervan is nader bodemonderzoek verricht en heeft ECHO een extra opdracht gekregen. Hieruit ontstonden twee scenario's: variant A waarbij de reststrook niet meegenomen werd in het stedenbouwkundig plan en variant B waarbij de reststrook integraal onderdeel werd van het stedenbouwkundig plan. Het deel rechtsonder bleek uit het bodemonderzoek van de reststrook niet voor bebouwing geschikt te zijn waardoor voorgesteld werd dit als een stuk openbaar groen dat voor iedereen beschikbaar was, te bestemmen.

Afbeelding 18: Twee varianten met en zonder plangebied 2. Bron: ECHO, eigen bewerking

Tijdens de sessie met de klankbordgroep werden de voor- en nadelen van beide varianten op een rijtje gezet en besproken waarna de meerderheid van de klankbordgroep variant B koos. Die avond waren 13 leden

aanwezig waarvan 9 voor variant B kozen, 2 leden voor variant A en 2 leden geen voorkeur uitspraken. De belangrijkste reden dat de meerderheid voor variant B koos, was dat hiermee zekerheid ontstond over de reststrook, de gebiedsontwikkeling met een integraal ontwerp zou worden afgerond en de ontwikkeling in een keer kan plaatsvinden in plaats van een versnipperde ontwikkeling. Voorstanders van variant A kwamen uit het gebied rondom de Onderweg.

Collegebesluit vergroting plangebied (incl. reststrook)

Omdat de reststrook geen onderdeel uitmaakte van de ontwikkeling maar dit vanuit het merendeel van de klankbordgroep wel gewenst bleek, is een collegebesluit genomen om het plangebied te vergroten en het gebied integraal te ontwikkelen. Hierin is vastgelegd dat het totaal aantal woningen van het gehele gebied 150 bedraagt, dat er voldoende buffer wordt gecreëerd tussen de bestaande bebouwing aan de Onderweg en de Meander en de nieuwe bebouwing op de reststrook, dat de Florijnlaan wordt ontlast door een betere ontsluiting en dat de waterberging een belangrijke plek krijgt. De nader uitgewerkte variant B, is te zien in afbeelding 19.

Klankbordgroep 3 - 19 februari 2020 (presentatie en terugkoppeling)

Ter voorbereiding op de derde bijeenkomst met de klankbordgroep is een verkeersonderzoek gedaan door Royal HaskoningDHV is een duurzaamheidsadvies opgesteld door Merosch en is het stedenbouwkundig plan verder uitgewerkt. Het doel van de avond was het informeren van de leden over de uitkomsten van de onderzoeken en het verbeterde stedenbouwkundig raamwerk waarbij ruimte was voor aanscherping en opmerkingen om mee te nemen in de nadere uitwerking van het stedenbouwkundig plan.

Afbeelding 19: Nader uitgewerkte variant B. Bron: ECHO

Het verkeersadvies laat zien dat het verplaatsen van de ontsluiting van het sportpark geen verbetering is en de overlast die ondervonden wordt, zich verplaatst naar de Plasweg. Een ontsluiting naar de Zevende Tochtweg vergt een grote infrastructurele ingreep. Er zullen aanvullende maatregelen getroffen worden door middel van een attentiebord en een brief naar de leden van de sportclub. Het stedenbouwkundig plan is op een aantal onderdelen aangepast en verder uitgewerkt. De entrees zijn veranderd, door de toevoeging van een ontsluiting aan de Onderweg wordt het verkeer aan de Florijnlaan enigszins ontlast.

Ook zijn in het plan voor het eerst volumes ingetekend. De ontwikkelaar krijgt hier te zijner tijd nog enige vrijheid in. Naar aanleiding van het laatste punt kwamen vanuit de klankbordgroep nog wel enige wensen en ideeën die aan de ontwikkelaar meegegeven konden worden. Door de klankbordgroep werden zorgen geuit over het appartementengebouw dat volgens het bestemmingsplan hoger bleek te mogen zijn dan de

klankbordgroep dacht. Op basis hiervan is tijdens het overleg verzocht om de locatie in het stedenbouwkundig plan vast te leggen en rekening te houden met de manier waarop het toekomstige appartementengebouw aansluit op de omgeving. Verder werd aangedrongen om de gemengde woonbuurtjes goed te borgen in het stedenbouwkundig plan. Daarnaast is de dichtheid van de bebouwing aan de Onderweg verlaagd en is een groene buffer toegevoegd. Bewoners van de Meander vroegen zich af hoe hun toekomstig uitzicht eruit zou gaan zien, hiervoor is een schets toegevoegd (afbeelding 20) die aantoont dat zichtlijnen en veel groen in stand zullen blijven en die daarbij een beeld geeft van de architectuur van de toekomstige bebouwing in combinatie met referentiebeelden.

Water heeft een prominentere plek gekregen en de randen zijn groener gemaakt. Het bouwveld waar na onderzoek geen bebouwing mogelijk bleek is bestemd als plukbos, zoals gewenst door de omwoners. Hier werd positief op gereageerd, echter wel in combinatie met opmerkingen over het tegengaan van hondenpoep en overlast van muggen bij het water. Andere opmerkingen uit de bespreking met de klankbordgroep gingen in op het kleinere schaalniveau en worden meegenomen in het inrichtingsplan.

Bewonersavond 3 - 2 juli 2020

Tijdens de laatste (online) bewonersavond werd het stedenbouwkundig plan gepresenteerd door ECHO. Er werd teruggeblikt op het participatietraject en het vervolgtraject werd toegelicht door de gemeentelijk projectleider. Daarnaast was er gelegenheid om vragen te stellen, waarna een deel van deze vragen beantwoord is. De overige vragen zijn schriftelijk beantwoord en gepubliceerd op de website.

Vervolg

Nu de laatste bewonersavond heeft plaatsgevonden zal het stedenbouwkundig plan ter vaststelling aan de gemeenteraad worden voorgelegd waarna de bestemmingsplanprocedure van start zal gaan. De klankbordgroep zal hoogstwaarschijnlijk een rol gaan spelen bij het inrichtingsplan van het gebied en wellicht bij de selectie van de ontwikkelaar.

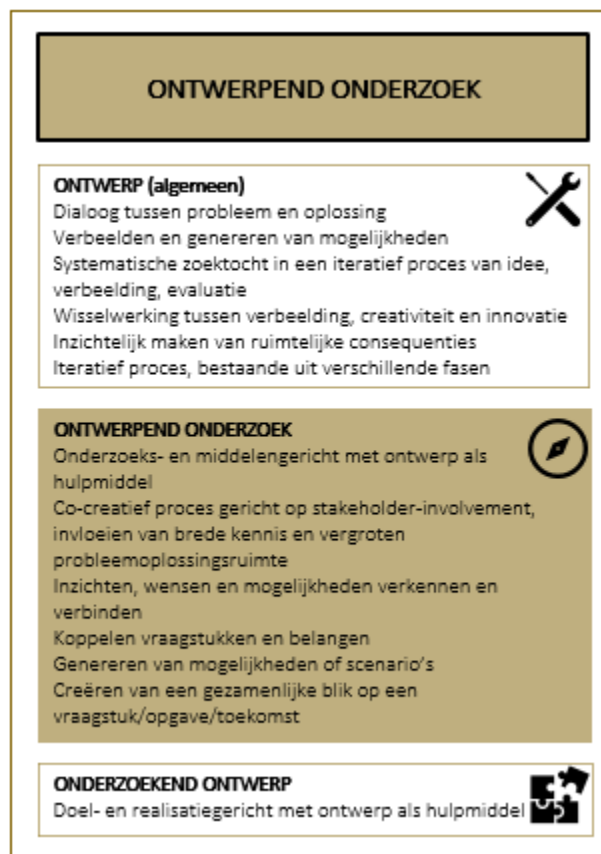
Afbeelding 20: Toekomstig uitzicht bewoners Meander. Bron: ECHO

ANALYSE PARTICIPATIEPROCES

De rol van ontwerpend onderzoek

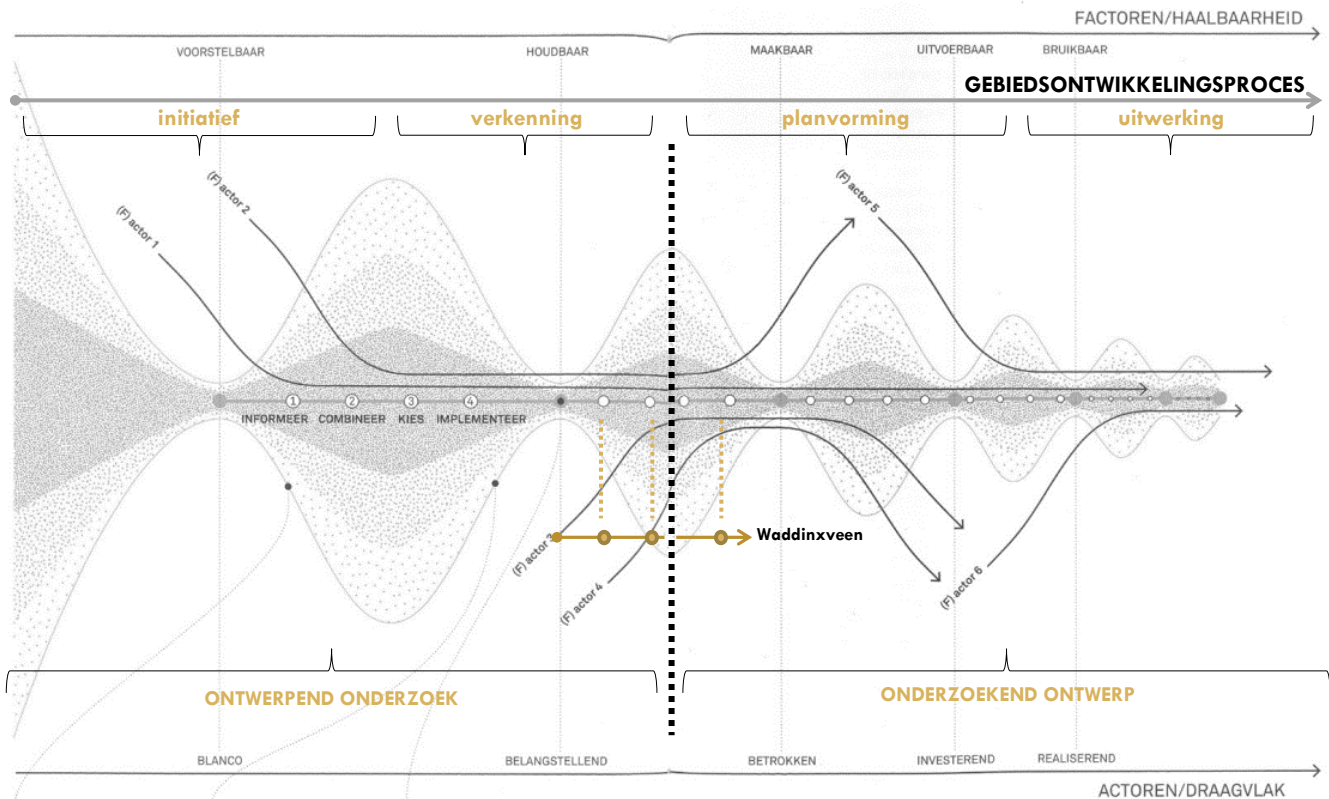
Om de rol van ontwerpend onderzoek voor deze case te kunnen duiden wordt het deel met betrekking tot *ontwerpend onderzoek* uit het analysekader gebruikt. Op basis van de hiervoor beschreven stappen in het proces zien we dat in het participatieproces sprake was van een co-creatief proces waar de overheid, ontwerper en omwoners gezamenlijk tot een stedenbouwkundig plan zijn gekomen (*stakeholder-involvement*). Dit proces startte bij de eerste bewonersavond waar het programma van eisen gezamenlijk is vormgegeven en de klankbordgroep is opgericht. Ontwerpend onderzoek heeft vooral in het eerste deel van het proces een rol gespeeld waaronder in de discussie met betrekking tot het wel of niet toevoegen van de reststrook aan het plangebied. In een gezamenlijk traject werden verschillende scenario's gegenereerd en werd ontwerp ingezet als hulpmiddel om mogelijkheden te verkennen en te verbeelden. Ook leidde de inbreng van de participanten tot nieuwe inzichten en vraagstukken en is op basis hiervan nader onderzoek verricht en het gesprek gevoerd. Tijdens de sessies werd gebruik gemaakt van referentiebeelden om gezamenlijk mogelijkheden te ontdekken en te bespreken maar ook om tot een gedeeld toekomstbeeld te komen. Bijvoorbeeld bij het appartementengebouw waar aanvankelijk veel weerstand tegen was is uiteindelijk toegewerkt naar de juiste set criteria die een goede inpassing van een appartementengebouw mogelijk maakt. Door met elkaar het gesprek te voeren en hierbij beelden in te zetten ontstond een gedeeld toekomstbeeld en kwamen verschillende mogelijkheden in beeld die eerder niet gezien werden. Het invloeden van lokale kennis leidde tot een verbetering van het plan en een plan dat meer afgestemd is op de behoeften van de plek. Naarmate het proces vorderde was er steeds meer sprake van onderzoekend ontwerp. Bijvoorbeeld de impressie vanuit de Meander (afbeelding 20) waarbij ontwerp meer als hulpmiddel dient en doelgericht is. Het doel hierbij was het verbeelden van het toekomstbeeld dat inmiddels door de status van het stedenbouwkundig plan niet meer open was maar vastlag.

Wanneer het participatieproces van 't Suyt II in het DTP-diagram schematisch wordt geprojecteerd ontstaat onderstaand beeld (afbeelding 22). Een stedenbouwkundig plan bevindt zich doorgaans in de tweede helft van het gehele gebiedsontwikkelingsproces. Aan deze fase van de ontwikkeling zijn vaak al verschillende fases voorafgegaan waardoor op meerdere momenten al keuzes zijn gemaakt. Voor 't Suyt II stond het woonprogramma en het aantal woningen voor deelgebied I vast maar is het PVE wel in gezamenlijkheid met de omwoners tot stand gekomen en leidde de input van de omwoners ertoe dat door een gezamenlijke zoektocht waarbij verschillende mogelijkheden werden onderzocht, de reststrook uiteindelijk toch meegenomen werd in het stedenbouwkundig plan. De hierop volgende fasen stonden meer in het teken van het nader uitwerken van de gemaakte keuzes en waren in die zin meer doel- en realisatiegericht (onderzoekend ontwerp).

Afbeelding 21: Ontwerpend onderzoek uit analysekader. (eigen figuur)

Dit zal ook in de vervolgfase het geval zijn. Natuurlijk zullen zich bijvoorbeeld in de fase van het inrichtingsplan nog momenten voordoen waarin ontwerpend onderzoek kan helpen bij het verkennen van mogelijkheden en scenario's in gezamenlijkheid van bewoners en omwoners of bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een impasse.

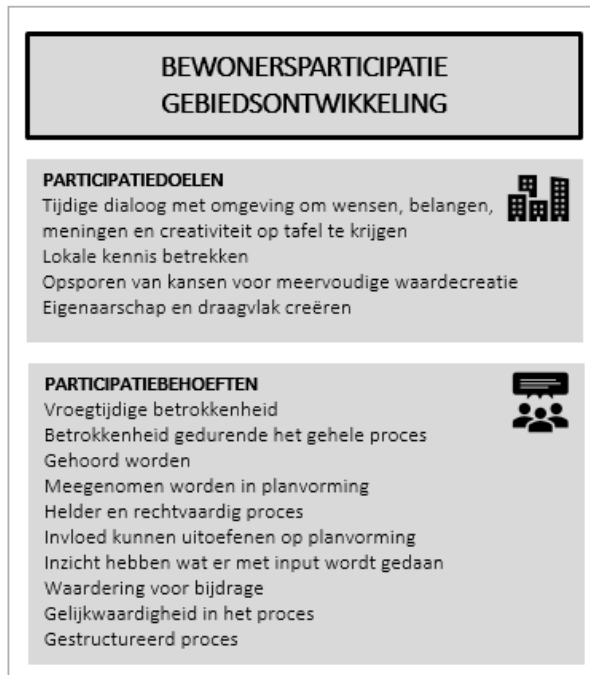

Afbeelding 22: DTP-diagram, inclusief ICCI-model gepubliceerd in Van den Boomen et al. (2017). Voor dit onderzoek bewerkt met participatietraject 't Suyt II, Waddinxveen, inclusief fictief omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, geduid aan de hand van de verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces.

Participatiedoelen

Op basis van de review van de verslagen van de bewonersavonden, de gesprekken met de gemeente en ontwerper én de uitkomsten van de enquête kan gesproken worden van een participatieproces waarin de participatiedoelen zoals benoemd in het analysekader (zie afbeelding 23) van dit onderzoek, bereikt zijn. Door de tijdige dialoog met de omgeving zijn wensen, kansen en belangen tijdig in beeld gekomen, is lokale kennis betrokken en is draagvlak en eigenaarschap gecreëerd. De input van de participanten heeft ertoe geleid dat een integraal plan werd gemaakt, waar niet alleen maar woningen worden gebouwd maar de ontwikkeling ook iets teruggeeft aan de buurt in de vorm van groen en water en een centraal gelegen plukbos. Lokale kennis heeft ertoe geleid dat nader onderzoek is verricht naar de verkeerssituatie op basis waarvan een tweede ontsluiting is toegevoegd aan de Onderweg zodat de verkeersdruk op de Florijnlaan afneemt. Natuurlijk is er ook een keerzijde van de medaille. De bewoners aan de Onderweg zijn niet blij, zij zagen de reststrook het liefst niet bebouwd worden en ook de tweede ontsluiting is niet in hun belang. De bewoners van de Onderweg zijn hierdoor tijdens het proces uit de klankbordgroep gestapt. Vanuit de Onderweg is een actiegroep tegen het project opgezet die via de politiek zijn stem laat horen. De bezwaarpunten zaten met name in de toename van het verkeer en het uitzicht dat hen deels wordt ontnomen. Gedurende het proces is meerdere keren gesproken met de actiegroep en zijn op basis van de aangedragen zorgpunten en vragen

nadere onderzoeken verricht. Op de laatste bewonersavond was duidelijk dat de bezwaren er nog steeds zijn, ondanks nadere verkeerskundige onderzoeken en de groene buffer die is toegevoegd tussen de nieuwe wijk en de Onderweg.

Afbeelding 23: Participatiedoelen en -behoeften uit analysekader. (eigen figuur)

de stelling.

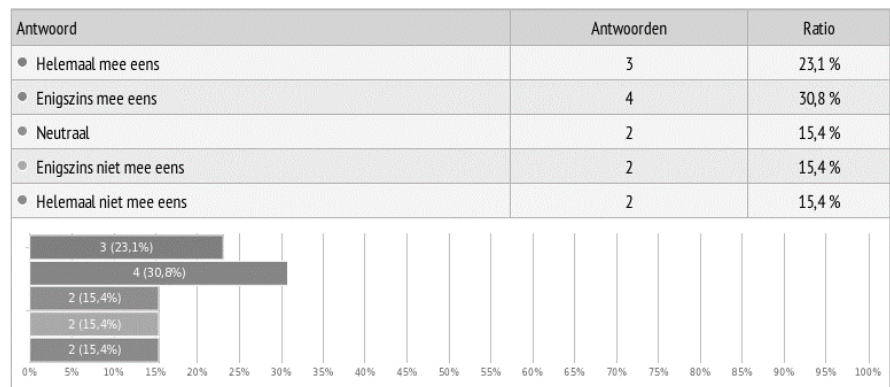
De vragen die gericht waren op het stedenbouwkundig bureau en hun 'functioneren' zijn positief of neutraal beantwoord. Op de vraag over de samenwerking met de gemeente en ontwerper en of er goed geluisterd werd wordt positief beantwoord, zo ook op de manier waarop wensen en belangen zijn afgewogen. Uiteindelijk geven de respondenten gemiddeld een 3,8 op een schaal van 5 voor hun tevredenheid over het participatieproces van 't Suyt II (afbeelding 25). Die uitkomst is erg positief en sluit aan op de uitkomsten uit het literatuuronderzoek waarin duidelijk naar voren komt dat alhoewel participanten vaak van mening zijn dat hun inbreng onvoldoende terug te zien is in het uiteindelijke plan, zij door de goede samenwerking, een helder proces, goede communicatie en duidelijkheid over wat er wel of niet met hun inbreng gedaan wordt, het proces toch positief ervaren. Bijna 75% van de personen geeft aan dat er een rol voor de klankbordgroep moet komen in het vervolgproces. Het

Participatiebehoeften

De participatievorm van dit planproces laat zien hoe beantwoord kan worden aan participatiebehoeften van bewoners. Op basis van de analyse van het proces kan gesteld worden dat aan alle behoeften zoals benoemd in het analysekader, is voldaan. Om de ervaring van de participanten te achterhalen is in samenwerking met de gemeente Waddinxveen een enquête opgesteld, de vragen en uitkomsten zijn te vinden in bijlage II. Het doel hiervan was om de mening van de klankbordgroepleden te horen over hoe het participatietraject is verlopen en ervaren. Overall kan er worden gesteld dat participanten het traject als goed en plezierig hebben ervaren. Opvallend is dat er steeds 1 tot maximaal 4 stemmen negatief zijn maar dat het overgrote deel meestal neutraal tot redelijk positief is. Opvallend is dat bij vraag 6: 'de wensen en belangen van de klankbordgroep zijn voldoende meegenomen in de plannen', de meningen verdeeld zijn (afbeelding 24). Zeven personen zijn het eens met deze stelling en zes zijn neutraal of zijn het oneens met

6. De wensen en belangen van de klankbordgroep zijn voldoende meegenomen in de plannen

Enkele keuze, Antwoorden 13x, onbeantwoord 0x

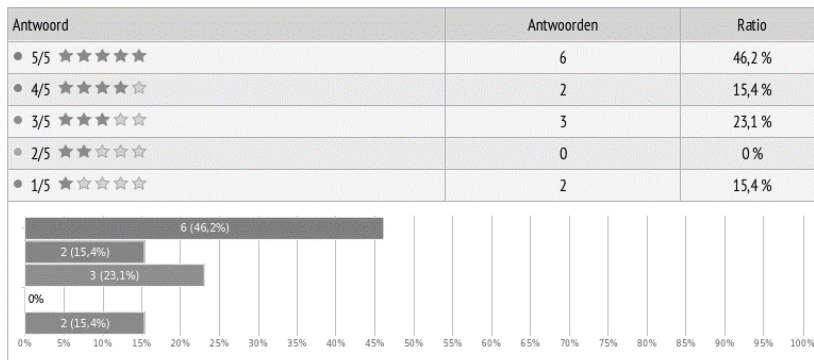

Afbeelding 24: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces door klankbordgroep. (uit bijlage II)

12. Hoe tevreden bent u over het participatieproces van 't Suyt II?

Aantal sterren, Antwoorden 13x, onbeantwoord 0x

Aantal sterren 3,8/5

Afbeelding 25: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces door klankbordgroep. (uit bijlage II)

ingezet wordt op samenwerking met burgers, ook daadwerkelijk gehanteerd wordt. Ook de ontwerper heeft hierin een grote rol gespeeld. Een open houding waarbij goed geluisterd wordt naar wensen en belangen is hierbij van groot belang.

Conditie

De randvoorwaarden zijn medebepalend voor het doen slagen van een participatieproces. Daarbij is het van belang dat het proces aan de juiste voorwaarden voldoet, dat de ontwerper die het proces begeleidt aan bepaalde eigenschappen voldoet, de overheid de juiste rol en houding aanneemt en voorziet in bepaalde noodzakelijkheden en ten slotte ook de participant de juiste rol en houding aanneemt. Door middel van de verdiepende interviews met de gemeente en de ontwerper en de uitkomsten uit de enquête wordt het onderstaande geconcludeerd.

Voor wat betreft het proces kan, op basis van het verrichte onderzoek, gesteld worden dat aan veel randvoorwaarden voldaan werd. Het inrichten van een klankbordgroep waarin de belangen vanuit omliggende wijken vertegenwoordigd worden, is een goede manier om het proces efficiënt en effectief te kunnen laten

merendeel van de respondenten is het erover eens dat toekomstige bewoners van 't Suyt II ook een rol zouden moeten krijgen in de groep. Van de 17 personen hebben 7 aangegeven nog verder mee te willen denken. Twee daarvan zijn ook mogelijk geïnteresseerd om te gaan wonen in 't Suyt II. Op basis van de interviews, enquête en het verrichte deskresearch kan geconcludeerd worden dat dit participatieproces sterk ingericht was op het beantwoorden aan participatiebehoeften van bewoners. Dit laat zien dat het participatiebeleid dat de gemeente voert, waarbij sterk

Afbeelding 26: Randvoorwaarden uit analysekader. (eigen figuur)

plaatsvinden. Een nadeel is dat nooit iedereen gehoord wordt. De combinatie met bewonersavonden waar alsnog breder input opgehaald wordt, is een manier om dit nadeel te ondervangen. Bij aanvang van het proces waren twee sessies met de klankbordgroep bedacht, uiteindelijk bleek dat er een extra sessie nodig was en is hier ook gehoor aan gegeven. Op de website van de ontwikkeling is veel informatie te vinden over de bijeenkomsten. Alle presentaties staan online en ook is er na elke bijeenkomst een terugkoppeling gemaakt. Vragen die zijn gesteld zijn naast de beantwoording tijdens de sessies ook schriftelijk beantwoord en gepubliceerd. De uitkomsten uit de enquête laten zeer positieve reacties zien met betrekking tot heldere en voldoende communicatie en informatie.

De ontwerper speelde een cruciale rol in het participatietraject. Door het bevragen, prikkelen en luisteren naar de klankbordgroep met een open en neutrale houding is input verzameld en zichtbaar meegenomen in het ontwerp. Dit is duidelijk terug te zien in de verschillende stadia van de planuitwerking. Tijdens het interview gaf de ontwerper aan dat ze tijdens het proces steeds liet zien wat de input betekende door mee te schetsen en gebruik te maken van referentiebeelden zodat zij participanten op deze manier direct kon laten zien of iets wel of niet werkte of om te achterhalen wat er precies bedoeld werd. Ook gaf ze aan bij het ophalen van input op bepaalde thema's gebruik te maken van post-it's om zichtbaar te maken dat de input wordt meegenomen. De participanten waren tijdens het proces zelf niet aan het schetsen, daar leende dit proces zich volgens de ontwerper niet voor. Het goed kunnen tekenen is tenslotte een vak en expertise die iemand na jaren van opleiding en ervaring pas goed beheerst. In een latere fase, bijvoorbeeld bij een inrichtingsplan, is dit volgens de ontwerper wel een optie omdat het dan veel concreter wordt.

De open houding van de gemeente en het feit dat de gemeente vanuit haar participatiebeleid hoog inzet op nauwe betrokkenheid van de omgeving bij planvorming maakt een participatieproces in deze vorm mogelijk. De gemeente gaf ruimte aan de ontwerper en de klankbordgroep om tot een stedenbouwkundig plan te komen waarin wensen en belangen van omwoners zijn meegenomen. Daarnaast is, zoals eerder al benoemd, ingezet op goede en heldere informatie over het proces zelf, de rol van de klankbordgroep maar ook over wat er wel en niet gedaan werd met de inbreng. De website van 't Suyt II voorziet in zeer veel informatie en is up-to-date.

“We hebben best wel pittige sessies gehad met de klankbordgroep maar het ontwerp is er echt beter van geworden”

(gemeente Waddinxveen, 2020)

Alhoewel een participatieproces als dit de nodige tijd en geduld vergt, wordt er vanuit de gemeente en de ontwerper positief op teruggekeken. Met name door de manier waarop in samenwerking met de klankbordgroep het stedenbouwkundig plan is ontwikkeld. Zowel de gemeentelijk projectleider als de ontwerper zijn beiden van mening dat het plan hier beter door is geworden. De klankbordgroep bestond voor een groot deel uit personen rond de 60 en 70 jaar maar de meesten waren 45 à 50 jaar. Gezocht is naar een goede mix van omwoners uit de verschillende omliggende wijken. Ook in dit geval bleek dat er minder animo is bij jongere personen om deel te nemen in de klankbordgroep. Volgens de gemeente en de ontwerper komt dit omdat jongere personen vaak flexibeler zijn en andere prioriteiten hebben.

In dit proces werd gekozen voor een co-creatief participatieproces. Aangezien dit met een grote club mensen erg lastig én tijdrovend is, is in dit geval gekozen voor een klankbordgroep. Hierdoor was het mogelijk om in een aantal sessies interactief te werk te gaan. Tijdens de avonden was er doorgaans een gezamenlijk deel waarin de vorderingen van de plannen gepresenteerd werden met daarna een interactief deel waar zo nodig de groep in tweeën werd gesplitst. Gedurende het proces werd de klankbordgroep een hechte club waarbij het algemeen belang, uiteindelijk de individuele wensen oversteeg. Dit laatste is vaak lastig maar in dit geval zag de gemeente het als haar taak om leden hierop te wijzen, indien nodig. De opgehaalde input uit de bewonersavonden kwam nagenoeg overeen met die van de klankbordgroep. Op basis hiervan kan worden geconcludeerd dat de klankbordgroep een juiste afspiegeling van de belangen uit de omgeving representeerde.

Afbeelding 27: Participatiesessie klankbordgroep. Bron: ECHO

CONCLUSIE

Uit deze casus blijkt dat zowel de gemeente als de ontwerper het betrekken van omwoners belangrijk vindt en hier planvormingsprocessen op inricht. Door de gemeente werden omwoners al vroegtijdig, bij de totstandkoming van het PVE, betrokken en werd input meegenomen en meegegeven in de uitvraag. Ook werd de klankbordgroep opgericht waardoor het mogelijk werd om een aantal interactieve sessies te organiseren in een compactere setting waarin nader gediscussieerd kon worden over de vormgeving van de nieuwe wijk. Deze casus laat ook zien dat de rol van ontwerpend onderzoek naarmate de planvorming in gebiedsontwikkeling concreter wordt, kleiner wordt en de rol van onderzoekend ontwerp groter. In dit geval zijn beide van betekenis geweest. Waar ontwerpend onderzoek hielp in het maken van een gezamenlijk keuze om deelgebied 2 wel of niet mee te nemen in de planvorming, hielp onderzoekend ontwerp bij het verbeelden van het toekomstige uitzicht van de bewoners uit de Meander.

In deze casus komt naar voren dat de rol en houding van de overheid cruciaal is geweest. Niet alleen de planvorming zelf is door input van de omwoners aangepast, ook is het ontwikkelgebied op verzoek van de omwoners vergroot. Daarnaast is het plan zelf op basis van de input uit de klankbordgroep aangepast en volgens de gemeente en de ontwerper ook echt beter geworden. Verder laat het proces zien dat alle vragen en zorgpunten serieus zijn genomen en naar ieders wensen zo goed mogelijk geluisterd is maar er ook keuzes gemaakt moesten worden waar het overgrote deel van de klankbordgroep achter stond maar een deel ook niet. Dit resulteerde in een actiegroep die zich tegen de ontwikkeling verzet. Uit het interview met de gemeente is op te maken dat er veel aandacht en zorg uitgaat naar het in gesprek blijven met tegenstanders om zodoende te kijken wat er gedaan kan worden om bezwaren weg te nemen. De analyse van dit participatieproces laat goed zien hoe een co-creatief participatieproces kan worden vormgegeven en wat er door een nauwe samenwerking met bewoners en een open houding van de overheid en de ontwerper kan worden bereikt. Daarnaast laat deze case zien dat ontwerpend onderzoek kan helpen om uit een impasse te komen om zo gezamenlijk naar een breed gedragen plan toe te werken waarin lokale kennis het plan heeft verrijkt en wensen en behoeften van omwoners zijn meegenomen.

5.3 Casestudie 2 – Het Dorp, Arnhem

ALGEMEEN

Het Dorp staat bekend om zijn ontstaansgeschiedenis door de eerste grote landelijke televisie-inzamelingsactie uit 1962 onder leiding van Mies Bouwman. In een 24 uur durend radio- en televisieprogramma werd ruim 12 miljoen gulden ingezameld. Met dat geld is Het Dorp gebouwd, de eerste woongemeenschap in Nederland voor mensen met een beperking. Het ontwerp is van de hand van het Rotterdamse bureau Van den Broek en Bakema dat destijds geselecteerd werd vanwege de vooruitstrevende gedachten die ten grondslag lagen aan het ontwerp. Hun idee ging uit van de bouw van normale woningen met een eigen adres en huisnummer. De natuurlijke glooiing in het landschap werd gebruikt om alle woningen, ongeacht de gestapelde opbouw, toegankelijk te maken vanaf het maaiveld zodat bewoners geen lift nodig hadden. Het Dorp was destijds een belangrijke stap in de emancipatie en zelfstandigheid van mensen met een beperking. De auto werd geweerd in het gebied door de parkeervoorzieningen aan de randen te situeren. Verder was er een dorpsplein met een kerk, een tankstation, een buurtwinkel en een bruin café.

Het Dorp is inmiddels eigendom van zorgverlener Siza die zorg verleent aan vier zorgdoelgroepen: NMA Neuromasculaire Aandoeningen (NMA) zoals ALS & MS, Dwarslesie, Niet Aangeboren Hersenletsel (NAH) en Laatste levensfase. De veranderingen in de zorg vragen om een vernieuwing van Het Dorp. Daarnaast kunnen mensen met een beperking dankzij allerlei technologische toepassingen vaker thuis blijven wonen. Het aantal bewoners is daardoor inmiddels teruggebracht naar 120, dit aantal zal bij de herontwikkeling gelijk blijven. De karakteristieke gebouwen voldoen niet meer aan de standaarden van deze tijd en zullen daarom stap voor stap plaats gaan maken voor nieuwe gebouwen. Tegelijkertijd wordt hierbij een volgende stap genomen richting een bijzondere, gewone wijk. Het bijzondere is dat men in deze wijk zelfstandig kan wonen, ook wanneer ondersteuning nodig is. Het gewone is dat het een wijk wordt waar mensen naast en met elkaar wonen, werken en ontspannen. Het masterplan voor de herontwikkeling van Het Dorp naar Het Nieuwe Dorp is vastgesteld in 2011. Inmiddels is een deel van het complex gesloopt en is het eerste nieuwe gebouw onlangs geopend.

Het totale plangebied beslaat 15,4 hectare. Het plangebied en de omgeving zijn gelegen op de flank van een stuwwal die in de voorlaatste IJstijd is ontstaan. Door landijs werd de oorspronkelijke rivierafzetting opgestuwd waardoor de bodemlagen verschoven. Het smeltwater erodeerde geulen of slenken uit waardoor de kenmerkende vallei in het midden van Het Dorp ontstond. De vallei is omgeven door een lommerrijke uitstraling met een oud beukenbos. Behoud en versterking van het groene casco staat voorop bij de herontwikkeling.

Afbeelding 28: De groene vallei in Het Dorp. Bron: ECHO

In opdracht van het Atelier Rijksbouwmeester & Siza heeft ECHO (voormalig Plein06) in 2015 ontwerpend onderzoek gedaan hoe vanuit het bestaande masterplan de basis gelegd kan worden voor een gezond en flexibel ecosysteem op een manier waarbij zorgbehoevenden als een integraal onderdeel van de samenleving worden gezien in plaats van een aparte groep. De basis voor de opdracht was de directe relatie tussen iemands (geestelijke) gezondheid en de mate waarin hij of zij in staat is deel te nemen aan zijn omgeving. In het proces is gezocht naar een slim ontwerp van binnenruimte, buitenruimte en overgangen waardoor mensen, met of zonder beperking, zelfstandig kunnen wonen, werken, ontmoeten, recreëren en genieten van het leven.

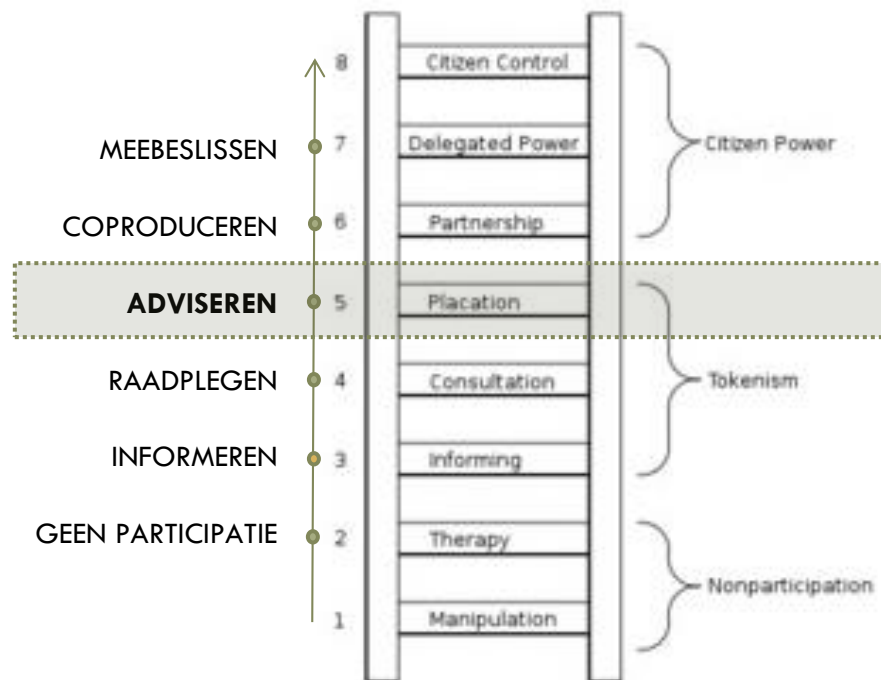
FACTSHEET	Het Dorp - Arnhem
Locatie en plangebied	Arnhem HET DORP Afbeelding 29: Schets Het Dorp Arnhem. Bron: ECHO
Oppervlak plangebied	15,4 hectare (eigendom Siza)
Periode	2015-2016
Opdrachtgever	Siza en Rijksoverheid (rijksbouwmeester)
Ontwerpbureau	ECHO (voormalig Plein06)
Participanten	Vier bewoners van Het Dorp
Aantal participatiebijeenkomsten	Twee individuele gesprekken met drie bewoners (totaal 6 gesprekken) en gesprekken met een aantal medewerkers (aantal niet bekend)
Financiering participatie	Siza en Rijksoverheid (rijksbouwmeester)
Eindproduct	Kompas en toolbox HET DORP Ontwerpend onderzoek naar een gezond ecosysteem Rijksoverheid Siza plein06 Afbeelding 30: Voorpagina eindproduct onderzoek. Bron: ECHO

BESCHRIJVING PARTICIPATIEPROCES

Participatieladder

De opdracht voor het ontwerpend onderzoek naar een gezond ecosysteem waar mensen zonder en met een zorgbehoefte prettig kunnen samenleven is in combinatie met bewonersparticipatie tot stand gekomen. Het doel van de gesprekken was het achterhalen van behoeften en wensen om prettig te kunnen leven. Vanuit Het Dorp zijn drie bewoners betrokken geweest bij het ontwerpend onderzoek. De ontwerper heeft tijdens het proces de bewoners twee keer individueel gesproken. Daarnaast zijn er gesprekken geweest met de medewerkers en is ook veel contact geweest met de architect van het onlangs gerealiseerde eerste nieuwe gebouw van Het Dorp dat voortkomt uit het masterplan van 2011. Bij de totstandkoming van dit gebouw heeft de architect ook veel contact gehad met de bewoners en medewerkers.

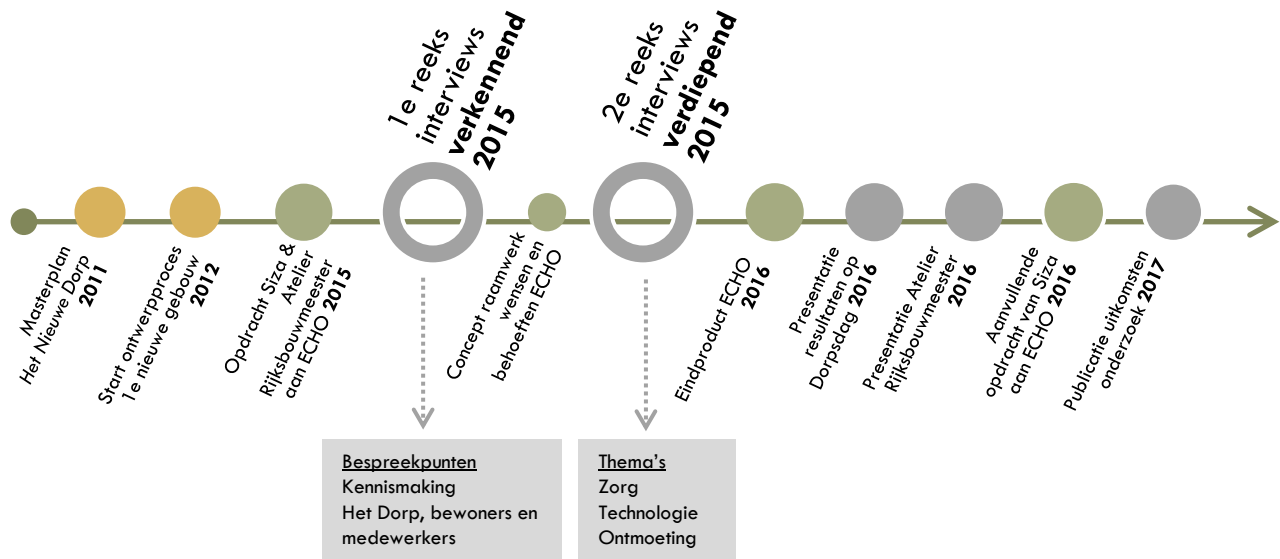
Tijdens het ontwerpend onderzoek werden bewoners niet enkel als gesprekspartners gezien, het ging verder dan 'raadplegen' aangezien de open gesprekken bedoeld waren om wensen en behoeften te achterhalen, problemen in kaart te brengen en oplossingen te formuleren om mee te nemen in de verdere planontwikkeling voor de herontwikkeling van Het Dorp. Gezien de open houding en de manier waarop de input van bewoners meegenomen is in het eindproduct, wordt de casus geplaatst onder de categorie 'adviseren' van de participatieladder (zie afbeelding 31).

Afbeelding 31: Participatieniveau Het Dorp, Arnhem op basis van participatieladder Arnstein (1969) rechts en links volgens Edelenbos et al. (2001).

Tijdslijn

Om een helder beeld te geven van het proces worden op onderstaande tijdslijn de belangrijke momenten in het planproces, voor wat betreft participatie en het eindproduct en vervolg hiervan, in chronologische volgorde weergegeven. Daarnaast is in de tekstvakken aanvullende informatie opgenomen over de inhoud van de participatiemomenten. Onder de tijdslijn wordt per gebeurtenis een korte omschrijving van de inhoud van de processtap gegeven.

Afbeelding 32: Tijdslijn participatietraject Het Dorp, Arnhem. (eigen figuur)

Masterplan Het Nieuwe Dorp - 2011

In 2011 is het masterplan vastgesteld voor de herontwikkeling van Het Dorp naar Het Nieuwe Dorp. Het masterplan is opgesteld door een aantal partijen waaronder Siza en de gemeente Arnhem. Daarnaast is een bestemmingsplan en een beeldkwaliteitsplan opgesteld.

Start ontwerpproces 1^e gebouw - 2012

Het eerste gebouw is onlangs in gebruik genomen. Het ontwerp is van architectenbureau DoepelStrijkers en betreft een gebouw met 36 zorgappartementen en een innovatiecentrum. Toen ECHO begon aan de invulling van de opdracht was het ontwerp voor het eerste gebouw zo goed als gereed. Tijdens het ontwerp van dit gebouw, is meerdere malen contact geweest met de toekomstige bewoners. ECHO heeft tijdens het onderzoek verscheidene keren contact gehad met DoepelStrijkers om kennis op te halen. Zo had de ontwerper zelf een dag in een rolstoel doorgebracht om te ervaren wat bewoners nodig hebben en welke moeilijkheden zijn ondervinden.

Opdracht Siza & Rijksbouwmeester aan ECHO - 2015

In 2015 kreeg ECHO de opdracht van Atelier Rijksbouwmeester en Siza om ontwerpend onderzoek te doen naar hoe vanuit het bestaande masterplan de basis gelegd kan worden voor een gezond en flexibel ecosysteem op een manier waarbij zorgbehoevenden als een integraal onderdeel van de samenleving worden

gezien in plaats van een aparte groep. Het ontwerpend onderzoek had als doel om bij te dragen aan de verdere gedachtevorming over invulling van de opgave en de inrichting van het gebied. Het idee was om de behoeften en wensen van bewoners te vertalen naar een 'toolbox'.

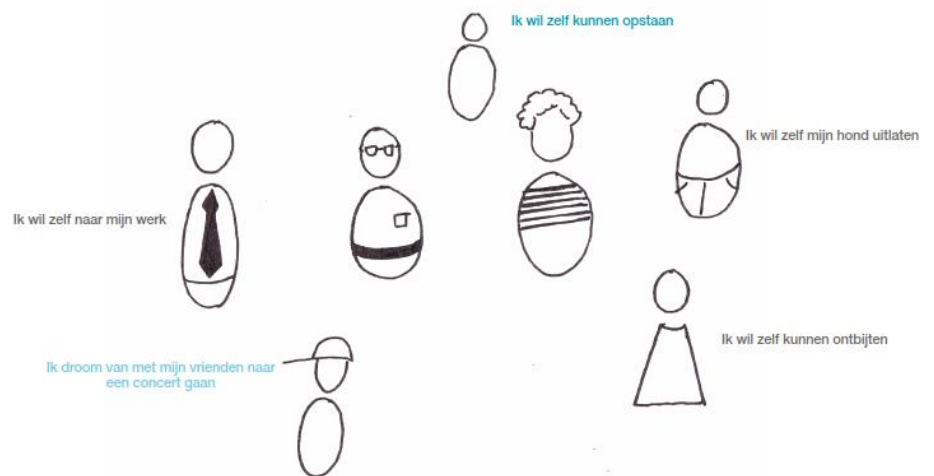
Eerste reeks interviews (verkenkend) bewoners en medewerkers - 2015

Om kennis op te halen bij de bewoners en medewerkers van Het Dorp zijn door ECHO twee reeksen interviews ingepland. De eerste interviews waren verkennend en gericht op een kennismaking met de bewoners, hun ziektebeeld, Het Dorp en de manier waarop de bewoners daar leven. Daarnaast is een aantal medewerkers bevroegd.

Opzet eerste concept ECHO - 2015

In de eerste fase van het project heeft ECHO Het Dorp geanalyseerd en zich verdiept in de theorie achter zorg en revalidatie. Zo werd uit de theorie opgehaald dat er een directe relatie is tussen iemands geestelijke gezondheid en de mate waarin hij of zij in staat is deel te nemen aan de maatschappij. De vraag die hier vervolgens voortkwam is welke stappen iemand moet maken om weer op een normale manier deel te kunnen nemen aan de maatschappij.

Volgens de theorie zijn dit de volgende achtereenvolgende fases: het managen en controleren van beperkingen, verlichten van zorgen (familie), trainen in het omgaan: herdefiniëren, trainen in dagelijkse activiteiten en voorbereiden voor re-integratie. De gedachtevorming hierover was de basis voor de tweede reeks gesprekken.

Afbeelding 33: Het individu centraal; omdat niemand hetzelfde is. Bron: ECHO

Tweede reeks interviews (verdiepend) bewoners en medewerkers - 2015

ZELFREGLIE!

Afbeelding 34: Gesprekken met bewoners. Bron: ECHO

Bij de tweede reeks interviews was het gesprek diepgaander. Uit beide interviews die in het kader van dit onderzoek werden gedaan, kwam naar voren dat de gesprekken erg intiem en vaak ook emotioneel waren. Eenzaamheid, sociaal contact, privacy en zelfstandigheid waren terugkomende thema's tijdens de gesprekken. Ook kwam de behoefte aan ontmoeting enerzijds en privacy anderzijds uit deze gesprekken naar voren en de behoefte naar een zo normaal mogelijk leven waar de zorg niet overheerst en belemmerend werkt.

Uit de vragenlijsten van de ontwerper voor de gesprekken met de bewoners en medewerkers van destijds, is op te maken dat in de tweede reeks gesprekken, drie thema's centraal stonden, namelijk zorg, technologie en ontmoeting. Bij de bewoners werd gevraagd hoe ze de zorg ervaren, wat er goed en niet goed is, hoe de relatie met het zorgpersoneel is en hoe de zorg verloopt. Daarnaast ging het gesprek over technologie, waarbij gevraagd werd naar de apparatuur, apps en wensen en behoeften qua technologie. Het derde vragencluster had betrekking op het thema ontmoeting; hoe de wijk

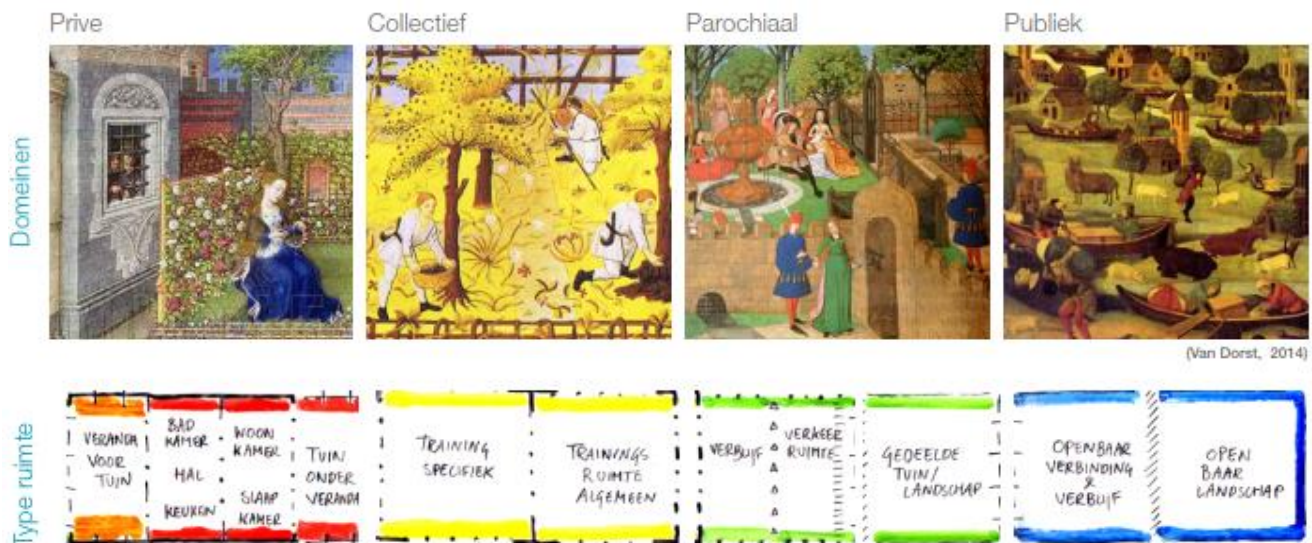
en de sfeer wordt beleefd en waar de bewoners graag en niet graag komen. Hierbij werd gevraagd om dit aan te geven op de kaart. Ook werd gevraagd naar hoe de bewoners vrienden en familie ontmoeten, waar ze een plek hebben voor zichzelf en of ze daar behoefte aan hebben. De vragen aan de medewerkers hadden een enigszins andere invalshoek maar betroffen dezelfde thema's. Er werd gevraagd naar of de vijf fases van revalidatie werden herkend, of er sprake is van maatwerk hoe er met familie van de bewoners wordt gecommuniceerd en of er gelegenheid is voor het langer verblijven van familie in het gebied. De vragen met betrekking tot technologie gingen in op wat er aan technologie beschikbaar was, hoe dit wordt ingezet, over technologische ontwikkelingen op het gebied van zorg en wat hiervan voorbeelden zijn. Het vragencluster met betrekking tot ontmoeting ging over de sfeer in Het Dorp wat er beter en of anders kan, waar bewoners graag en niet graag komen, hoe de relatie is tussen de bewoners en waar zij elkaar ontmoeten.

Afbeelding 35: Gesprekken met bewoners. Bron: ECHO

Eindproduct - 2016

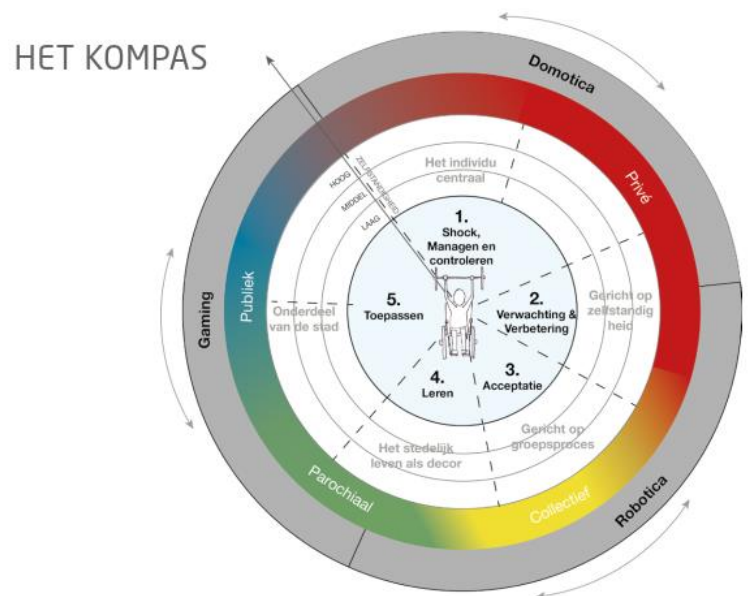
Zonering was een belangrijke conclusie uit de studie naar de theorie en de gesprekken met de bewoners en medewerkers. Daaruit bleek dat er behoefte is aan zonering van zeer privé en intiem tot en met publiek waar je iedereen kunt tegenkomen, met daartussen verschillende zones. De zonering bleek belangrijk in relatie tot het revalidatie- en herstelp proces maar ook bij de 'rouwverwerking' van het ziekteverloop waar bepaalde

Afbeelding 36: Vier typen bouwstenen. Bron: ECHO

mensen mee te maken krijgen. Het verlangen naar een normaal leven is groot, daarom was een steeds terugkerende vraag in het onderzoek hoe mensen met een zorgbehoefte 'normaal' kunnen leven. De zones die voortkwamen uit het onderzoek gelden niet alleen voor mensen met een zorgbehoefte, ze gelden voor iedereen; elk individu heeft behoefte aan een bepaalde mate van privacy en heeft behoefte aan ontmoeting en plekken waar hij of zij andere individuen ontmoet. Vanuit deze gedachte komt de indeling van de verschillende domeinen voort. De uitkomst van het onderzoek is vier typen ontmoetingsplekken die bouwstenen vormen voor een route naar zelfstandigheid. ECHO heeft de uitkomsten vertaald naar een kompas voor de route naar zelfstandigheid. Door gebruik te maken van dit kompas kan per bewoner integraal maatwerk geleverd worden. Het kompas koppelt kennis over zorg, behandelingsfasen en toepassing van technologie aan de vier domeinen van privé, collectief, parochiaal en publiek.

Het 'kompas naar een gezond ecosysteem' is gebaseerd op de vijf fasen van revalidatie en vertaald naar: 1. Shock, managen en controleren; 2. Verwachting en verbetering; 3. Acceptatie; 4. Leren; 5. Toepassen. Het revalidatieproces en de omgeving van de bewoners dient de verschillende domeinen van Privé, Collectief, Parochiaal en Publiek in zich te hebben. Tezamen leidt dit tot de route naar zelfstandigheid in drie gradaties (hoog, midden, laag): Het individu centraal, Gericht op zelfstandigheid, Gericht op het groepsproces, Het stedelijk leven als decor en Onderdeel van de stad. De technologie in de vorm van Gaming, Domotica en Robotica wordt gezien als een verlengstuk en integrale toepassing om de zelfstandigheid en zorg te ondersteunen. Domotica betreft bijvoorbeeld sensoren en apps waarmee mensen apparatuur in huis kunnen bedienen. Met robotica wordt bedoeld op bijvoorbeeld hulpmiddelen in huis zoals een robotstofzuiger of robot die flessen uit de koelkast haalt. Gaming betreft een vorm van spel waarmee op een effectieve manier mensen bijvoorbeeld opnieuw geleerd wordt om te koken.

Afbeelding 37: Het kompas met vier domeinen. Bron: ECHO

Presentatie tijdens 'De Dorpsdag' - 2016

Het eindproduct van het ontwerpend onderzoek is tijdens een feestelijk event 'De Dorpsdag' samen met het definitieve ontwerp van het eerste gebouw van DoepelStrijkers gepresenteerd. Vanuit Siza maar ook vanuit de bewoners werd positief gereageerd op het eindproduct.

Presentatie Atelier Rijksbouwmeester & publicatie – 2016 & 2017

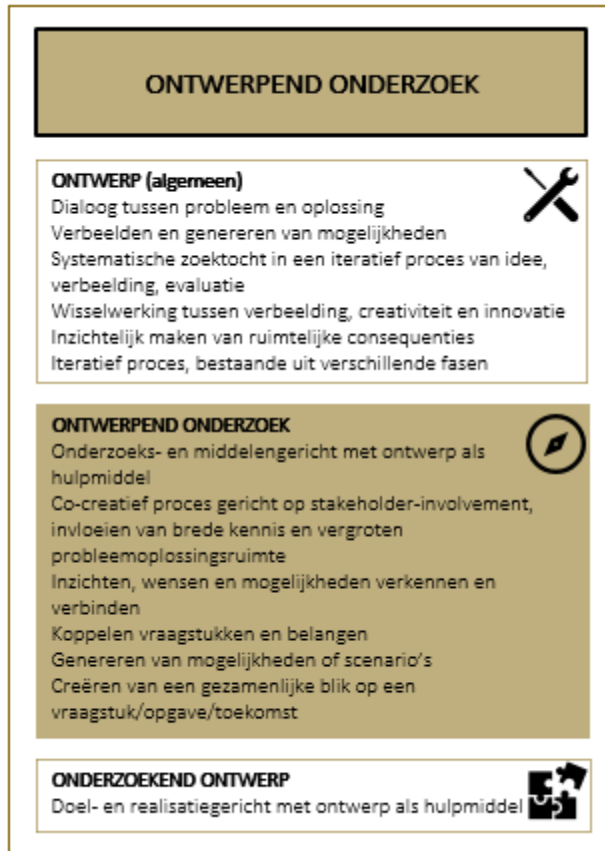
Het eindproduct is gepresenteerd aan de rijksbouwmeester Floris Alkemade die hier erg enthousiast op reageerde. Daarnaast zijn de resultaten gepubliceerd in de publicatie Oog voor de buurt – Ontwerpkracht in wijken, opgesteld en uitgegeven in opdracht van het Atelier Rijksbouwmeester.

Aanvullende opdracht - 2017

Door de crisis lag de verdere ontwikkeling van het gebied nog steeds stil. Hierdoor zag men kans om het masterplan te optimaliseren met aanvullende kaders. ECHO kreeg de opdracht om een aanvullend kader op te stellen; de input die uit het ontwerpend onderzoek voortkwam is hiervoor benut.

ANALYSE PARTICIPATIEPROCES

De rol van ontwerpend onderzoek

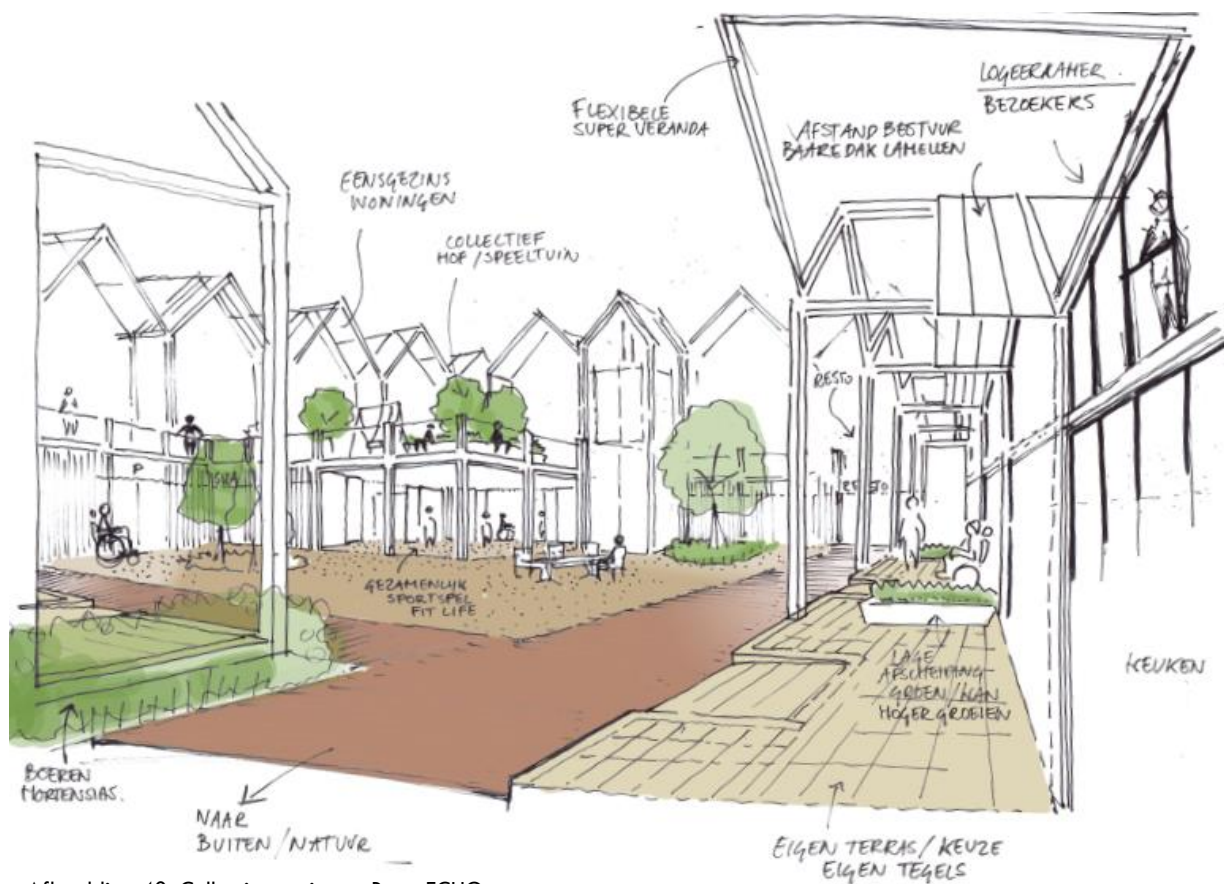
Afbeelding 38: Ontwerpend onderzoek uit analysekader. (eigen figuur)

Dit laatste is een belangrijke stap in het proces geweest omdat de uitkomsten daarmee daadwerkelijk gebruikt (moeten) worden en ECHO als supervisor aangesteld is om hierop te toetsen. Uit het interview met de ontwerper bleek dat de uitkomsten van het proces niet alleen verhelderend en behulpzaam zijn in het vervolgtraject van de herontwikkeling van Het Dorp, ook ECHO zelf gebruikt de gedachtevorming over zonering nog vaak in planconcepten. Om bewoners, medewerkers en anderen een idee te geven wat de tool kan betekenen en hoe een gebouw en ruimte waar de vier domeinen in vertaald zijn kan worden vormgegeven, is een mogelijk eindbeeld geschetst (afbeelding 39, 40, 41 en 42).

Om de rol van ontwerpend onderzoek voor deze case te kunnen duiden wordt het deel met betrekking tot *ontwerpend onderzoek* uit het analysekader gebruikt. In deze case werd ontwerp onderzoeksgericht ingezet. In het traject is brede kennis betrokken door de interviews met de bewoners en medewerkers en het betrekken van de theorie achter revalidatieprocessen. De vertaling van de behoeftigheden en wensen van bewoners naar het kompas zorgt ervoor dat belangen en kansen vroegtijdig in beeld zijn gekomen en integraal meegenomen worden in de deeltuitwerkingen van de herontwikkeling van Het Dorp. De uit het kompas voortkomende zonering is erg belangrijk in relatie tot het revalidatieproces van de bewoners en wat dit vraagt voor de inrichting van het gebied en de te realiseren gebouwen. Het kompas zorgt voor een gedeelde kijk op en aanscherping van toekomstige opgaven. Het kompas kan in de verdere ontwikkeling helpen bij het formuleren en vormgeven van de deeltuitwerkingen in de gebiedsontwikkeling. Dit is ook te danken aan de aanvullende opdracht die ECHO heeft gekregen voor de nadere verkenning waarmee het instrument onderdeel is geworden van het masterplan en in die vorm dient als input en toetsingskader voor de deeltuitwerkingen van het masterplan.

Afbeelding 39: Mogelijke uitwerking Cluster D. Bron: ECHO

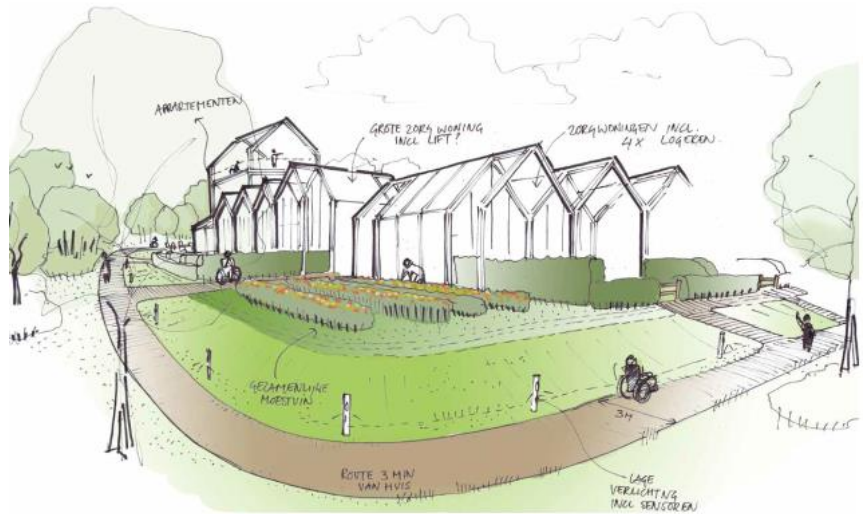

Afbeelding 40: Collectieve ruimten. Bron: ECHO

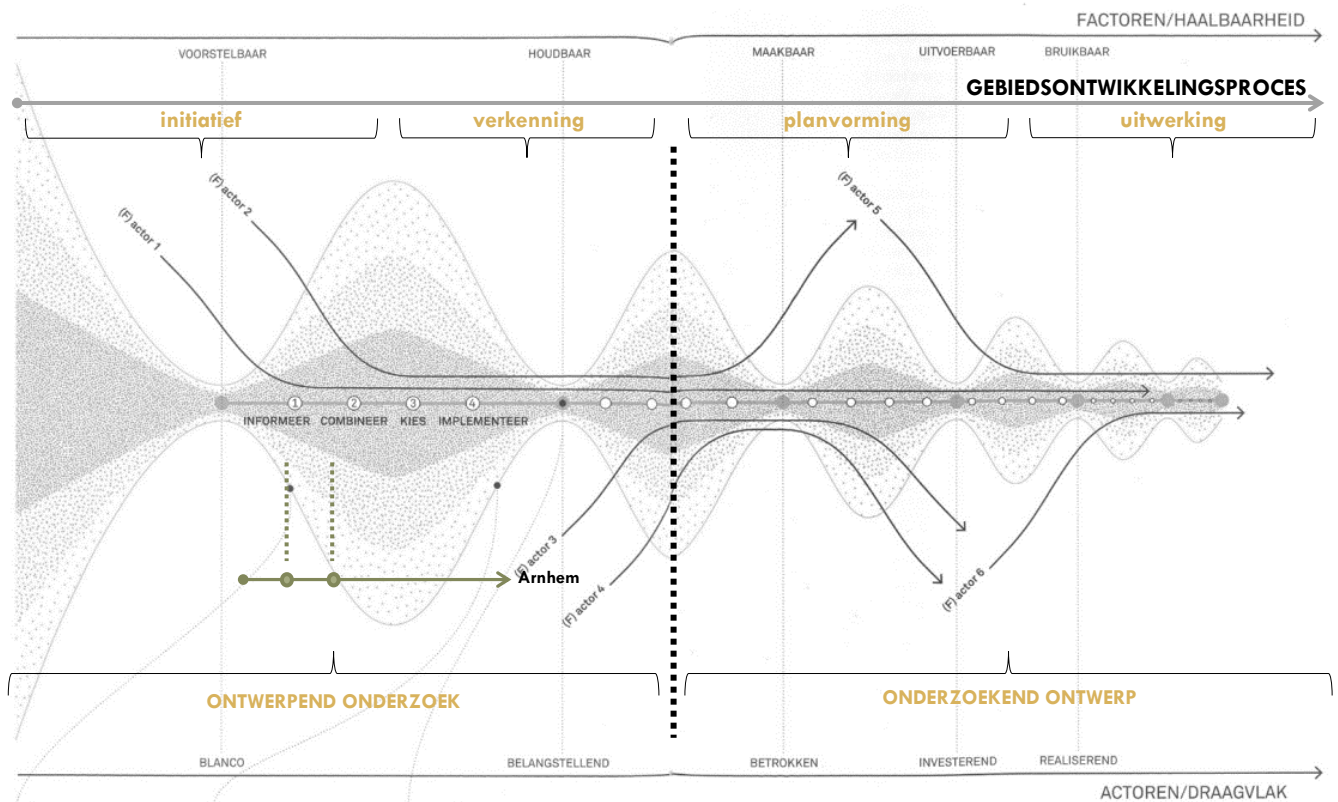
Afbeelding 41: De vier domeinen vertaald naar plattegrond en doorsnede. Bron: ECHO

Wanneer het participatieproces van het kompas voor Het Nieuwe Dorp schematisch in het DTP-diagram wordt geprojecteerd ontstaat onderstaand beeld (afbeelding 43). Door de crisis lag de herontwikkeling van Het Dorp stil waardoor de kans aangegrepen werd het masterplan te optimaliseren. De keuze voor de herontwikkeling van het gebied en bijbehorende kaders stonden vast, echter was er behoefte om nader onderzoek te doen naar wat het integreren van bewoners met en zonder zorg betekent, oftewel de

Afbeelding 42: Het parochiale landschap. Bron: ECHO

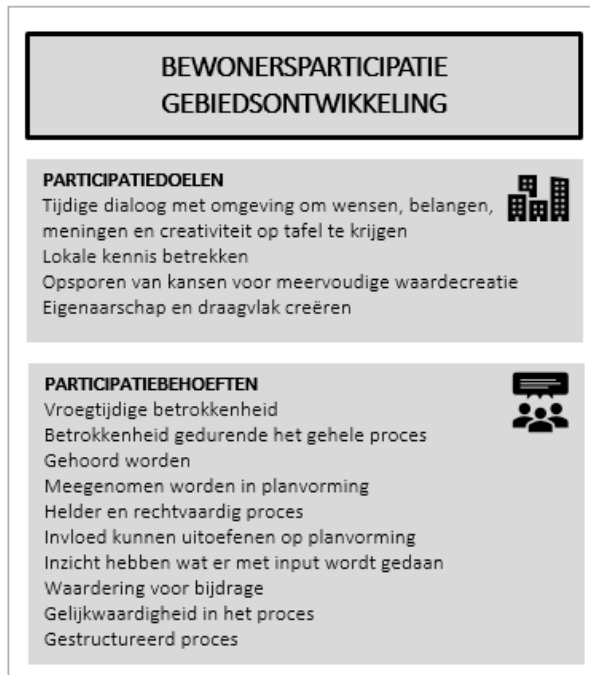
behoeften van en benodigdheden waarmee mensen met een zorgbehoefte onderdeel kunnen zijn van de normale samenleving. Het eindproduct is kaderstellend en helpt als input en toetsingsinstrument bij de verdere deeltwerkingen van het masterplan. Door middel van de eerste reeks interviews werd informatie opgehaald bij de bewoners en medewerkers die tezamen met de achterliggende theorieën met betrekking tot zorg en ontmoetingen een eerste gedachtevorming opleverde. Met behulp van de tweede reeks interviews ontwikkelde

Afbeelding 43: DTP-diagram, inclusief ICCI-model gepubliceerd in Van den Boomen et al. (2017). Voor dit onderzoek bewerkt met participatietraject Het Dorp, Arnhem, inclusief fictief omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, geduid aan de hand van de verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces.

zich het kompas. De vervolgfase van de gehele herontwikkeling zal steeds concreter worden en meer doel- en realisatiegericht zijn door de nieuwe gebouwen die stuk voor stuk ontwikkeld gaan worden. De rol van ontwerpend onderzoek zal in het verdere traject vermoedelijk kleiner worden en de rol van onderzoekend ontwerp groter.

Participatiedoelen

Afbeelding 44: Participatiedoelen en -behoeften uit analysekader. (eigen figuur)

Kijkend naar de participatiedoelen uit het analysekader kan worden gesteld dat door het betrekken van de bewoners bij de ontwikkeling van het kompas wensen en belangen vroegtijdig in beeld zijn gebracht en door de ontwikkeling van het instrument ook meegenomen zullen worden in de verdere herontwikkeling van Het Dorp. Uit het interview met de ontwerper bleek hoe belangrijk de input van de bewoners was naast de theorie uit de boeken. Zonder het betrekken van deze kennis van de bewoners was hoogstwaarschijnlijk niet hetzelfde eindproduct ontstaan. Voor Siza is het betrekken van bewoners bij de herontwikkeling van Het Dorp een belangrijke doelstelling. Bij de architectenselectie voor het eerste gebouw zijn bewoners betrokken. Daarnaast is *Academy Het Dorp* opgericht waarin bedrijven, kennisinstellingen en zorgprofessionals op een vernieuwende manier naar zorg kijken. Samen met mensen met een beperking bedenken en testen zij nieuwe, slimme oplossingen die het leven van mensen met een zorgbehoefte of beperking gemakkelijker maken. De Academy is gehuisvest in het onlangs geopende nieuwe gebouw.

Uit het interview met Siza bleek dat in voorgaande projecten door het testen van nieuwe opstellingen of toepassingen veel en soms verkeerde verwachtingen ontstaan bij bewoners en medewerkers. Ook bleek uit het interview met de ontwerper en het gesprek met de zorgverlener dat het goed inrichten van participatieprocessen in de zorginstelling nog niet vanzelf gaat, er is geen participatiebeleid waardoor participatieprocessen vaak ad hoc worden ingericht en niet volgens bepaalde standaarden worden ingericht. Ook zijn bewoners en medewerkers niet altijd even enthousiast om te participeren, daarnaast kunnen sommige bewoners vanwege hun ziekte niet participeren.

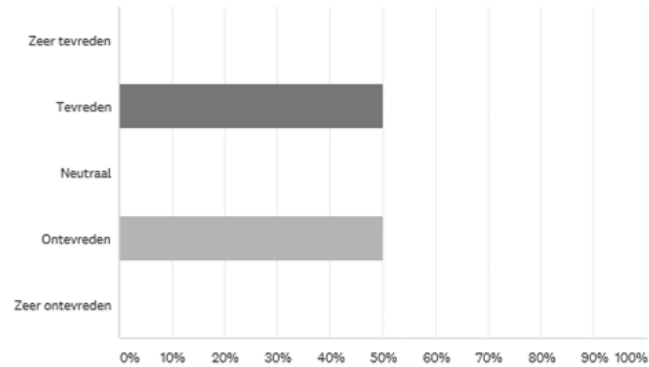
Kijkend naar het analysekader voor wat betreft participatiedoelen (afbeelding 44) is sprake van een tijdige dialoog met de bestaande bewoners maar kan daarbij wel de vraag gesteld worden of ook mensen zonder zorgbehoefte bevraagd hadden moeten worden naar hoe zij de integratie zien en wat hun wensen en behoeften hierin zijn. Hiermee zou het draagvlak en eigenaarschap vergroot kunnen worden. Uit het interview met Siza bleek overigens duidelijk dat er doorgaans veel contact wordt gelegd met de omliggende wijken, zo zijn er al diverse participatietrajecten geweest bij ontwikkelingen, bijvoorbeeld inrichtingsplannen van het gebied. Wensen en behoeften uit de buurt zoals een kinderspeelplaats en een betere doorwaadbaarheid van het gebied zijn hierin meegenomen en inmiddels al deels uitgevoerd.

Participatiebehoeften

Op basis van de interviews, de enquête en het verrichte deskresearch kan geconcludeerd worden dat bewoners voor wat betreft dit onderdeel van de herontwikkeling vroegtijdig zijn betrokken en dat hun wensen en belangen ook daadwerkelijk meegenomen worden door de borging in het masterplan. Wellicht hadden ook toekomstige bewoners betrokken kunnen worden of aangezien zij nog niet in beeld zijn, in plaats van hen omwonenden. Daarnaast is destijds gekozen voor individuele gesprekken met de bewoners maar wellicht had een gezamenlijk gesprek samen met omwonden nog andere inzichten gebracht. Uit de enquête is op te maken dat het participatietraject door de twee bewoners die de enquête hebben ingevuld geheel anders ervaren is. Uit de correspondentie met een van de bewoners blijkt dat er behoefte is aan evaluatie en ook dat het nieuwe gebouw tot ontevredenheid leidt. Dit heeft er volgens de bewoner dan ook toe geleid dat de enquête negatief is ingevuld.

Hoe tevreden bent u over het participatieproces rondom de herontwikkeling van Het Dorp?

Answered: 2 Skipped: 0

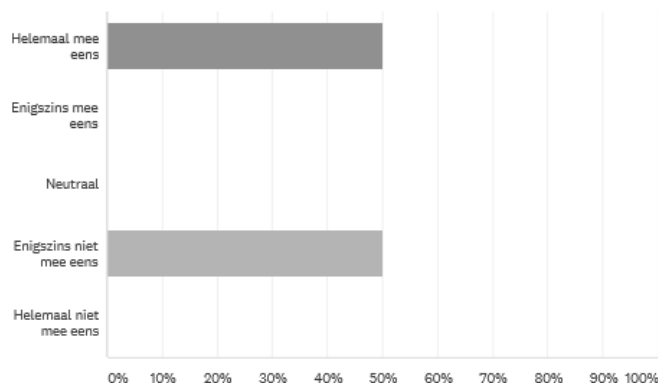

Afbeelding 45: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces bewoners. (uit bijlage III)

“Het zat in de oprechte nieuwsgierigheid naar elkaar.” (Siza, 2020)

De ontwerpers hebben een open houding en luisteren goed naar de inbreng van de bewoners.

Answered: 2 Skipped: 0

Afbeelding 46: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces bewoners. (uit bijlage III)

De andere bewoner is veel positiever over het traject en is van mening dat de bewoners voldoende betrokken worden in de planvorming maar antwoordt neutraal op de vraag of er goed geluisterd wordt naar wensen en belangen van bewoners. Wel is deze bewoner van mening dat de input enigszins is terug te zien in de planvorming. Ook is deze bewoner het helemaal eens met de stelling dat de ontwerpers een open houding hebben en goed luisteren naar de inbreng van de bewoners. De andere bewoner die op alle overige stellingen en vragen zeer negatief geantwoord heeft, reageert bij deze stelling iets positiever. Bij de laatste vraag met betrekking tot tevredenheid over het participatieproces geeft de ene bewoner aan tevreden te zijn en de andere bewoner ontevreden. In het gesprek met Siza is

ook ter sprake gekomen dat zij het lastig vinden om de bewoners en omwonden goed te betrekken bij de herontwikkeling. Alhoewel hier veel aandacht naar uitgaat met de beste bedoelingen leidt het niet altijd tot tevredenheid. Met betrekking tot het vervolgtraject wordt nu gezocht naar een goede invulling.

Conditie

De randvoorwaarden zijn medebepalend voor het doen slagen van een participatieproces. Daarbij is het van belang dat het proces aan de juiste voorwaarden voldoet, dat de ontwerper die het proces begeleidt aan bepaalde eigenschappen voldoet, de opdrachtgever de juiste rol en houding aanneemt en voorziet in bepaalde noodzakelijkheden en ten slotte, dat ook de participant de juiste rol en houding aanneemt. Door middel van de verdiepende interviews met de opdrachtgever en de ontwerper en de uitkomsten uit de enquête wordt het onderstaande geconcludeerd.

Afbeelding 47: Randvoorwaarden uit analysekader. (eigen figuur)

in kaart te kunnen brengen waar behoefte aan is maar ook waar vanuit de zorg tegenaan gelopen wordt. De sessies bestonden vooral uit gesprekken. Voor de rol van de opdrachtgever in deze was het vooral van belang dat er ruimte werd gegeven aan de ontwerper voor een passende invulling en aanpak van de opgave. Tijdens het proces was het van belang dat bewoners en medewerkers zich openstelden en aangaven waar zij behoefte aan hebben om zodoende in beeld te krijgen waar zich problemen voor doen of waar kansen liggen.

CONCLUSIE

Deze casus geeft een goed beeld van wat ontwerpend onderzoek kan betekenen in de benadering en aanpak van een centraal vraagstuk in een gebiedsontwikkelingsproces. In dit geval de manier waarop wonen met en zonder zorg op een goede manier gecombineerd kunnen worden; waar behoefte aan is bij bewoners met een zorgbehoefte en wat belangrijk is voor het revalidatieproces. Door het vraagstuk met behulp van ontwerpend onderzoek uit te voeren is een gedeelde kijk op de opgave ontstaan en een instrument ontwikkeld waarmee

Voor wat betreft het proces kan, op basis van het verrichte onderzoek, gesteld worden dat de rol van de ontwerper cruciaal is geweest. Door een onderzoekende en neutrale (niet vooringenomen) houding aan te nemen, prikkelende vragen te stellen en goed te luisteren is input verzameld en verwerkt in het kompas. De opdrachtgever gaf in het interview aan de open houding van de ontwerper als zeer bijzonder en leerzaam te hebben ervaren. Door de open houding en prikkelende manier van bevragen ontstonden bijzondere en zeer intieme gesprekken die zij in eerdere interviews en gesprekken nooit eerder had zien ontstaan. Volgens haar kwam dat door de oprechte nieuwsgierigheid naar elkaar als 'mannen onder elkaar' en de wederzijdse open houding. Zelf gaf de ontwerper aan dat hij tijdens het participatieproces een open en neutrale houding aannam richting bewoners en medewerkers om zo goed

wensen en belangen van toekomstige bewoners met een zorgbehoefte geborgd en getoetst kunnen worden in de volgende deelaspecten van de gebiedsontwikkeling.

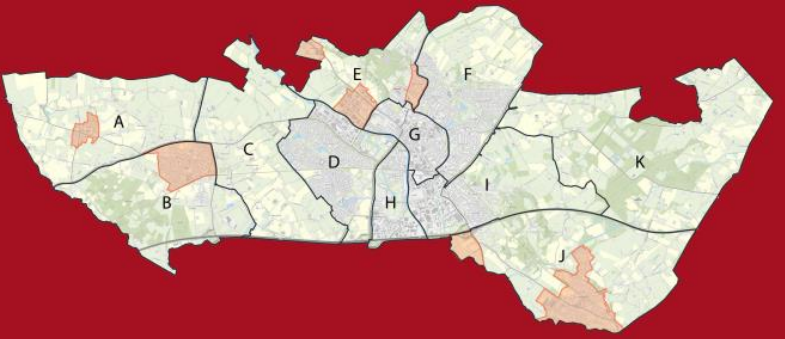
De rol van ontwerpend onderzoek in relatie tot participatie is in deze casus niet groot. De ontwerper heeft drie bewoners individueel gesproken en prikkelende vragen gesteld om zo een goed beeld te krijgen van wensen en behoeften maar ontwerp of ontwerpend onderzoek daar niet specifiek bij ingezet. Zoals eerder genoemd had er misschien nog meer uit het participatieproces gehaald kunnen worden door ontwerpend onderzoek te gebruiken in de gesprekken óf te gebruiken bij een interactieve sessie waar bewoners met elkaar het gesprek rondom bepaalde onderwerpen en thema's konden aangaan en gezamenlijk met de ontwerper mogelijke toekomst en scenario's in beeld konden brengen. Toch ligt er een bruikbaar eindproduct dat door de opdrachtgever als bijzonder waardevol wordt ervaren en ook een belangrijk onderdeel is geworden in het verdere planproces.

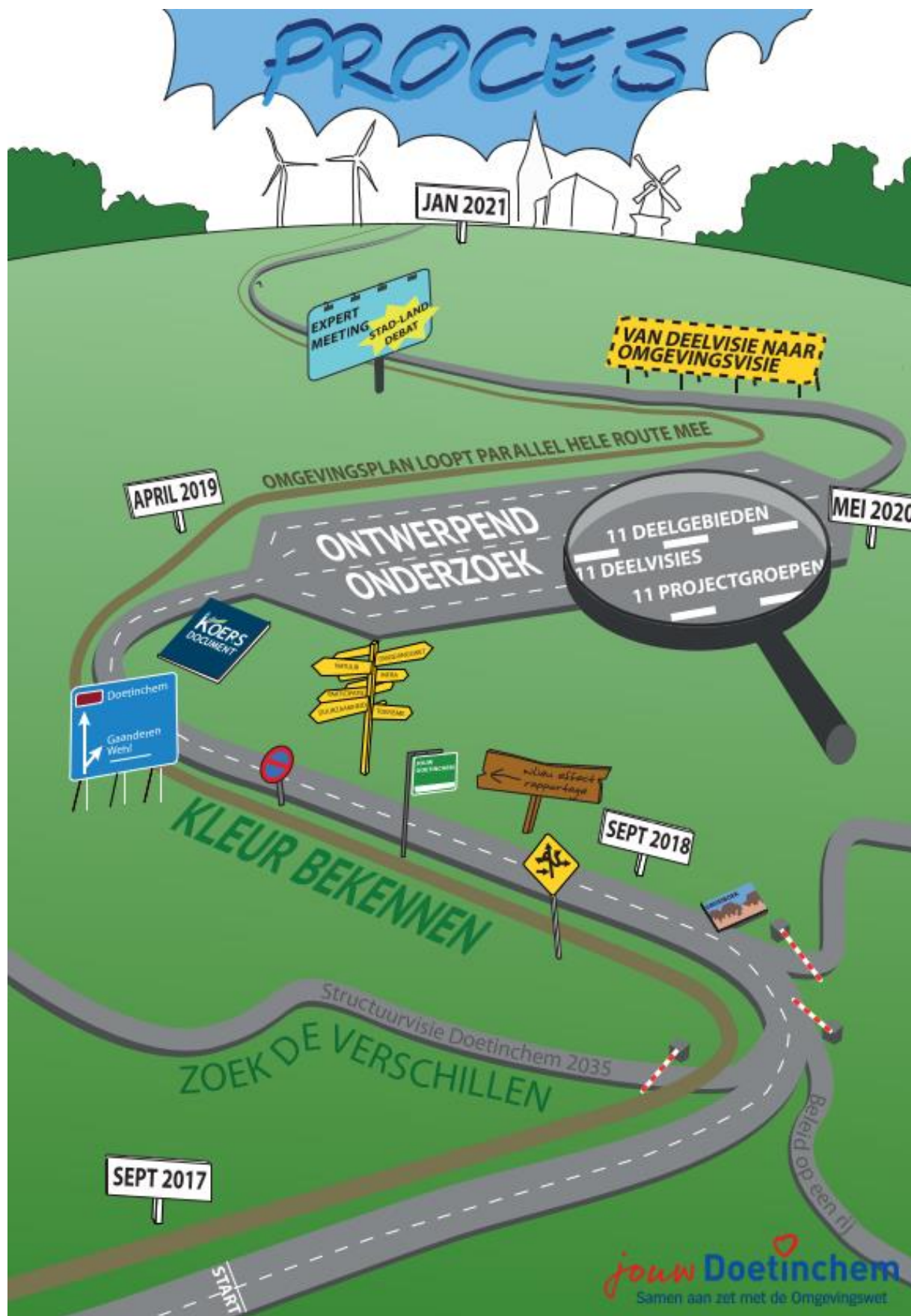
5.4 Casestudie 3 – Omgevingsvisie Doetinchem deelgebied De Kruisberg e.o.

ALGEMEEN

De gemeente Doetinchem heeft ontwerpend onderzoek ingezet om de omgevingsvisie en het omgevingsplan vorm te geven. Het project is gestart in 2017 met de opzet van het Koersdocument. Een van de belangrijke doelstellingen van het project en de aanpak was om de termijn zo kort mogelijk te houden zodat er te zijner tijd een omgevingsplan ligt dat gebaseerd is op een actuele visie. Ontwerpend onderzoek is ingezet om ervoor te zorgen dat alles dat te maken heeft met implementatie van de Omgevingswet te verbinden en van invloed op elkaar te laten zijn. Een belangrijk onderdeel hiervan zijn de deelgebied uitwerkingen, die in samenspraak met bewoners, bedrijven en gebruikers uit de gebieden zijn opgesteld. Voor de Omgevingsvisie wordt toegewerkt naar een overkoepelende visie voor de gehele stad. Omdat de gemeente vele gezichten heeft (dorpen, stad en buitengebied) en er daardoor sprake is van verschil in kwaliteiten, problemen en identiteiten, is besloten om eerst lokaal het gesprek aan te gaan. Doetinchem is daarom verdeeld in 11 deelgebieden. Voor elk deelgebied is een onafhankelijke externe procesleider aangetrokken, die elk expertise en ervaring heeft op het gebied van ontwerpend onderzoek en participatie. Vanwege onvoldoende beschikbare capaciteit binnen de ambtelijke organisatie en om het proces onafhankelijk te laten plaatsvinden is ervoor gekozen om externe ontwerp bureaus aan te trekken die een of twee deelgebieden op zich namen. Daarnaast was het door deze systematiek mogelijk om de processen van de gebieden parallel te laten plaatsvinden. Voor ieder gebied is een plan van aanpak opgesteld en aan elk gebied is een externe, onafhankelijke procesleider (ontwerper) verbonden.

De input uit de 11 deelgebieden wordt zowel voor de Omgevingsvisie als voor het Omgevingsplan gebruikt. Ook wordt de input gebruikt om te kijken welke kansen en opgaven elkaar bijten of juist goed op elkaar aansluiten (koppelkansen). Op basis van de opgaven en kansen die opgehaald worden uit de deelgebieden worden alle beleidsstukken tegen het licht gehouden om te kijken wat nog relevant is en wat niet, om van daaruit te bepalen wat er in het Omgevingsplan geregeld moet worden. De gemeente Doetinchem hecht veel belang aan goede participatie, zodoende is dit ook een van de hoofdpunten geweest in het traject met betrekking tot de Omgevingswet. De gemeente heeft per deelgebied gekeken welke ontwerper het beste bij het gebied en de hiermee samenhangende opgaven paste. Voor het deelgebied dat in dit onderzoek wordt uitgelicht is BVR Adviseurs Ruimtelijke Ontwikkeling (hierna BVR) als procesbegeleider aangetrokken.

FACTSHEET	DEELGEBIEDUITWERKING OMGEVINGSVISIE DOETINCHEM
Locatie en plangebied	Doetinchem, deelgebied De Kruisberg, Kruisbergse bossen en Langerak (deelgebied E) De gebieden A tot en met K We vernoemen de werkgebieden niet naar een wijk, weg of rivier. Voorlopig hanteren we een indeling naar letters van het alfabet. Wellicht komen er uit de gebieden zelf mooiere namen en nemen we die over. De volgende gebieden zijn benoemd: A Nieuw-Wehl en omgeving B Wehl + Wehl Heideslag + A18 bedrijventerrein en omgeving C Wehlse Broeklanden D De Huet woon- en werkgebied + Dichteren E De Kruisberg + Kruisbergse bossen + Langerak F Wijken en buitengebied ten noorden van de Kennedylaan tot aan de Haareweg G Centrum + Centrumomgeving + stationsomgeving H Wijnbergen I Bedrijventerrein Verheulswede + Oosseld + natuurontwikkelingsgebied de Zumpe J Gaanderen met buitengebied + nieuwe locatie Slingeland Ziekenhuis K Slangenburg met buitengebied tot aan natuurontwikkelingsgebied de Zumpe
Oppervlak plangebied	Afbeelding 48: Kaart van de 11 deelgebieden. Bron: gemeente Doetinchem
Periode	8,9 hectare (versnipperd eigendom)
Opdrachtgever	2019-2020
Ontwerpbureau	Gemeente Doetinchem
Participanten	BVR
Aantal participatiebijeenkomsten	Bewoners, gebruikers, bedrijven en sleutelfiguren uit het gebied
Financiering participatie	Twee ateliers sleutelfiguren & twee open ateliers
Eindproduct	Gemeente Doetinchem De Agenda Omgevingsvisie 2040 deelgebied De Kruisberg, Kruisbergse bossen en Langerak
	Afbeelding 49: Voorpagina De Agenda Omgevingsvisie 2040 deelgebied De Kruisberg, Kruisbergse bossen en Langerak. Bron: BVR

Afbeelding 50: Infographic proces implementatie Omgevingswet Doetinchem. Bron: gemeente Doetinchem

Elke ontwerper kreeg een bepaalde mate van vrijheid in zijn of haar aanpak maar men werd wel geacht om met bepaalde instrumenten te werken en dezelfde onderwerpen te bespreken. Zo werd gevraagd om de opbrengsten door middel van kaarten in beeld te brengen en was het de bedoeling dat de sessies met de burgers in ateliervorm plaatsvonden. Ook is nadrukkelijk meegegeven dat alle vormen van input, wel of niet geschikt voor een Omgevingsvisie of Omgevingsplan, in beeld gebracht moesten worden. Daarna is steeds gekeken waar de input thuishoorde en als dit input was die niet op het abstractieniveau van het Omgevingsplan of de Omgevingsvisie thuishoorde, is dit elders binnen de gemeente opgepakt.

Aan alle deelgebieden was een wethouder verbonden. De zes wethouders van de gemeente Doetinchem hadden daardoor allemaal een of twee deelgebieden. Daarnaast is één wethouder eindverantwoordelijk voor het gehele implementatieproces. Er is een doelgroepenanalyse gedaan om een zo breed mogelijk publiek te bereiken. De groepen groeiden gedurende het proces doordat mensen er met anderen over spraken. Uit het interview met de gemeente kwam duidelijk naar voren dat het lastig was om mensen te bereiken en dat, hoe goed de bedoelingen ook zijn, er toch altijd wantrouwen heerst. Wanneer dit aan de orde was werd hier extra aandacht aan gegeven en werden wethouders ingezet om gesprekken aan te gaan. Vaak bleek het om misverstanden te gaan en eigenlijk nooit over de inhoud. Wat ook opgemerkt werd tijdens het interview was dat de landelijke problematiek nog wel eens op tafel kwam tijdens de ateliers, vooral in de buitengebieden waar agrariërs betrokken waren.

Afbeelding 51: Foto's van de ateliers in het gebied. Bron: BVR

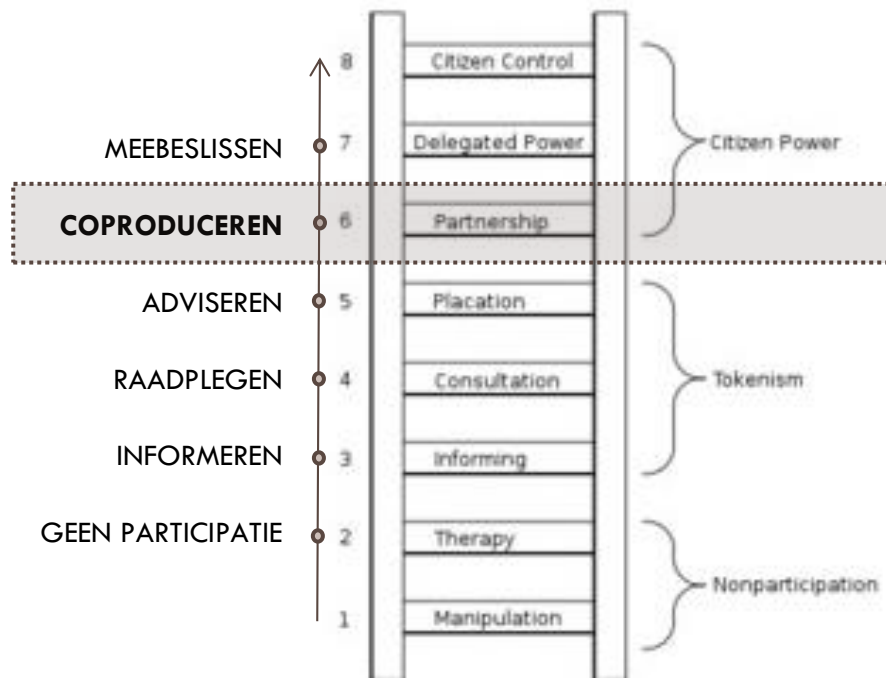
In het kader van dit onderzoek wordt het participatieproces van één deelgebied uitgelicht, genaamd De Kruisberg, Kruisbergse bossen en Langerak. In het Koersdocument is dit deelgebied E.

BESCHRIJVING PARTICIPATIEPROCES

Participatieladder

De opgestelde agenda voor 2040 voor deelgebied De Kruisberg e.o. is op basis van een participatietraject met bewoners en stakeholders uit het gebied tot stand gekomen. Vanuit de gemeente Doetinchem wordt hoog ingezet op de samenwerking met burgers bij de totstandkoming van de producten die nodig zijn voor de implementatie van de Omgevingswet. De deelvisies voor de 11 deelgebieden moeten uiteindelijk leiden tot één breed gedragen Omgevingsvisie waarin beleidsprioriteiten en de opgaven die voor inwoners belangrijk zijn, bij elkaar komen¹¹.

De case kan geplaatst worden binnen de categorie ‘coproduceren’ van de participatieladder (zie afbeelding 52) waarbij politiek, bestuur en betrokkenen samen een agenda opstellen en de politiek zich hieraan verbindt.

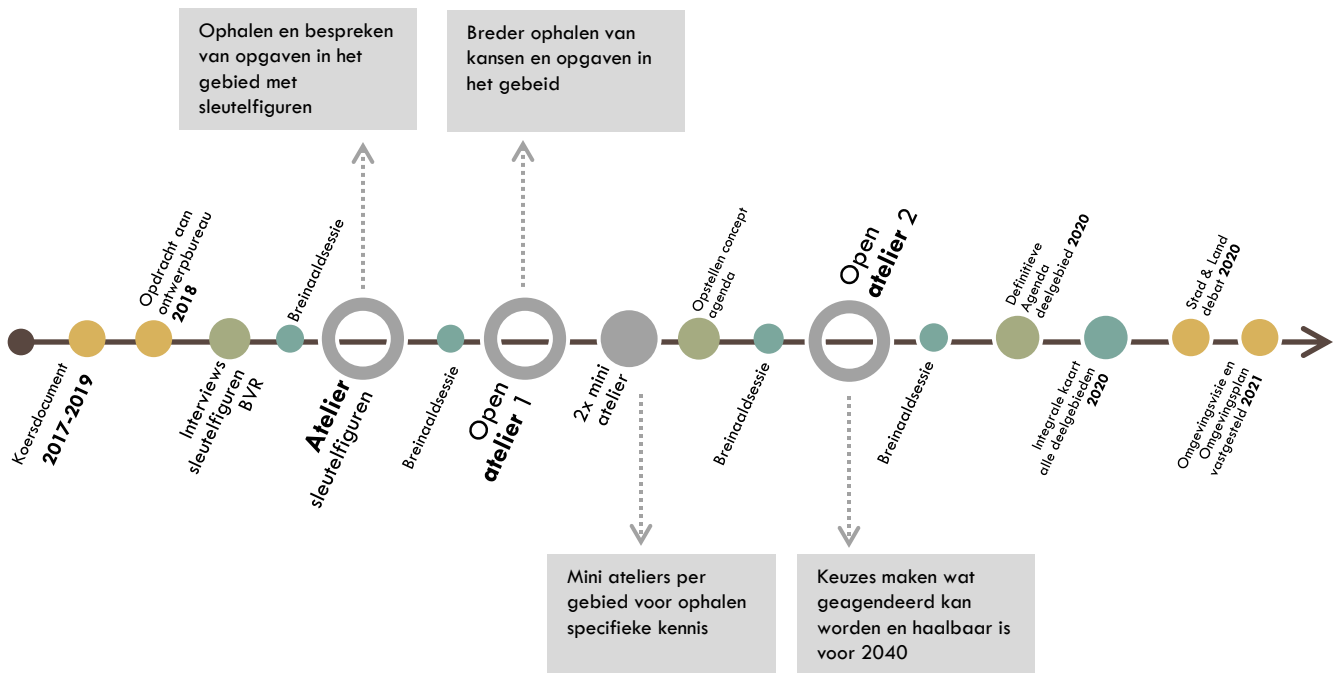

Afbeelding 52: Participatieniveau deelgebied De Kruisberg e.o. Doetinchem op basis van participatieladder Arnstein (1969) rechts en links volgens Edelenbos et al. (2001).

¹¹ <https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/implementatie/ervaringen/praktijkverhalen/praktijkverhalen/ontwerpend-onderzoek-doetinchem/> (laatst geraadpleegd d.d. 25 augustus 2020)

Tijdlijn

Om een helder beeld te geven van het proces worden op onderstaande tijdlijn de belangrijke momenten in het planproces, voor wat betreft participatie, het eindproduct en het vervolg hiervan, in chronologische volgorde weergegeven. Daarnaast zijn in de tekstvakken de belangrijkste aanpassingen, aandachtspunten en resultaten uit de participatiemomenten beknopt weergegeven. Onder de tijdlijn wordt per gebeurtenis een korte omschrijving van de inhoud van de processtap gegeven.

Afbeelding 53: Tijdlijn participatietraject deelgebied De Kruisberg e.o., Doetinchem. (eigen figuur)

Koersdocument

Het koersdocument functioneert als kader voor de Omgevingsvisie van Doetinchem die de belangrijkste ingrediënten voor het Omgevingsplan in beeld brengt. Om de Omgevingsvisie en het Omgevingsplan zo goed mogelijk op elkaar aan te laten sluiten, is ervoor gekozen om ze door middel van een cyclisch proces van ontwerpend onderzoek tot stand te laten komen. Het koersdocument gaat in op ambities en trends en vormt de basis voor het ontwerpend onderzoek. Voorafgaand aan de uitwerkingen van de deelgebieden is voor elk deelgebied een gebiedskader opgesteld met twee belangrijke beleidsclusters, is een handreiking gegeven hoe om te gaan met beleid in procedure en zijn de belangrijkste trends en ambities benoemd. Daarnaast is een *story map* gemaakt met basisinformatie over het gebied en is een ambtelijk team samengesteld ter ondersteuning van de procesleider. Ook is een plan van aanpak gemaakt met betrekking tot participatie, verwachtingsmanagement, te hanteren instrumenten etc.

Opdracht aan de ontwerp bureaus

Na het vaststellen van het Koersdocument zijn de opdrachten aan de ontwerp bureaus verstrekt. Voor het deelgebied dat in deze casestudie centraal staat was dat BVR.

Interviews sleutelfiguren

Het onderzoek in het deelgebied De Kruisberg e.o. is begonnen met het interviewen van sleutelfiguren in het deelgebied om zodoende grip te krijgen op de verschillende opgaven. Voor het deelgebied De Kruisberg e.o. waren dit onder andere de sloop van het ziekenhuis, een leegstaande (monumentale) gevangenis en een mogelijke slooplocatie in een woonwijk.

Breinaaldsessies

Tijdens het proces zijn de procesleiders met belanghebbenden uit het gebied aan de slag gegaan met ondersteuning van een gemeentelijk team. De aanpak was experimenteel van aard voor zowel de gemeente als de ontwerpers. Hierdoor was het nodig om gedurende het proces steeds gezamenlijk te evalueren en het proces en de aanpak indien nodig bij te stellen, hiervoor werden de 'breinaaldsessies' georganiseerd. Tijdens de breinaaldsessies kwamen de procesleiders en de leden van de ambtelijke projectgroep samen. Het doel van de breinaaldsessies was van elkaar te leren en de hoofdlijnen van het proces te bewaken.

Atelier sleutelfiguren

Het eerste atelier was op uitnodiging en bestond uit een gemêleerd gezelschap van mensen die op een of andere manier betrokken zijn bij ontwikkelingen of actief zijn in het gebied zoals bewonersorganisaties, grootgrondbezitters en een ontwikkelaar. Tijdens het atelier werden aan verschillende tafels gesprekken gevoerd en ging men aan de slag; er werd getekend en gediscussieerd.

Open atelier 1

Na het atelier met de sleutelfiguren volgde het eerste open atelier. Hier kwamen verdeeld over de dag verschillende mensen op af, zo'n 60 à 70 man. Jong en oud; van 'professionele insprekers' op leeftijd tot jonge stellen. Ook sloten partners zoals het waterschap aan en kwam de wethouder langs om deel te nemen aan het atelier. Tijdens de open ateliers werd met elkaar gesproken en getekend. Om het gesprek op gang te brengen, bracht de ontwerper bepaalde onderwerpen of mogelijke kansen in om daar met elkaar over te kunnen praten. Vervolgens werden er suggesties geschetst en werden ideeën die werden geopperd, verbeeld. Inbreng was op verschillende manieren mogelijk; aan de ene tafel werd veel geschetst aan de andere tafel meer gepraat. De input is vertaald naar een opgavenkaart (afbeelding 55).

Twee mini ateliers

Naast de open ateliers zijn er twee mini ateliers georganiseerd. Aanvankelijk was het idee om dit voor alle drie de gebieden die in dit deelgebied gelegen zijn te doen, voor een daarvan was geen animo, ondanks dat hier veel moeite voor is gedaan. In de mini ateliers werd met stakeholder dieper ingegaan op de opgaven en kansen in de specifieke gebieden.

Afbeelding 54: Kansen in het deelgebied De Kruisberg.
Bron: BVR

Opstellen concept

Tussen de ateliers door nam het ontwerpbureau de tijd om de 'oogst' te ordenen en in beeld te brengen maar ook een voorselectie te maken in wat wel en niet haalbaar leek. De uitkomsten van de diverse sessies zijn schetsmatig in beeld gebracht om hier in het volgende atelier met elkaar over door te kunnen praten.

Open atelier 2

Het tweede atelier was een vervolg op het eerste atelier en stond in het teken van gezamenlijk keuzes maken hetgeen op de agenda voor 2040 zou komen. Het gesprek ging dan ook over wat realistisch was en wat minder. Op die manier ontstonden twee producten. De kaart met 'opgaven' (afbeelding 55) waarin alle opgaven benoemd zijn en een 'agenda' waarop de haalbare opgaven voor 2040 zijn benoemd.

Afbeelding 55: Opgavenkaart deelgebied De Kruisberg. Bron: BVR

Opstellen Agenda

Op basis van het tweede open atelier en de uitkomsten hiervan werd voor dit deelgebied *De Agenda Omgevingsvisie 2040 deelgebied De Kruisberg, Kruisbergse bossen en Langerak* opgesteld met o.a. diverse agendakaarten (afbeelding 56). Het eindproduct van de deelgebieden stond niet vast, wel was afgesproken dat de uitkomsten in de vorm van ruimtelijke kaarten gepresenteerd zouden worden.

Afbeelding 56: Agendakaart deelgebied De Kruisberg (1 van de 3). Bron: BVR

Integrale kaart 11 deelgebieden

De gebiedsuitwerkingen blijven zoals ze zijn. De uitkomsten van het geheel worden als input gebruikt voor de Omgevingsvisie. Momenteel wordt de 'oogst' uit de 11 deelgebieden samengebracht op een integrale kaart waarbij een planologische toets wordt gedaan en bekeken wordt hoe de geformuleerde opgaven zich verhouden tot de bestaande bestemmingsplannen en ander beleid. Ook worden conflicten inzichtelijk gemaakt. Op basis hiervan kan worden bepaald of de geformuleerde ambities realistisch en haalbaar zijn of wat er eventueel nodig is om ze haalbaar te maken. Het doel is te komen tot een Omgevingsvisie die daadwerkelijk uitgevoerd kan worden en niet een visie met ambities die achteraf niet haalbaar blijkt.

Stad & Land debat 2021

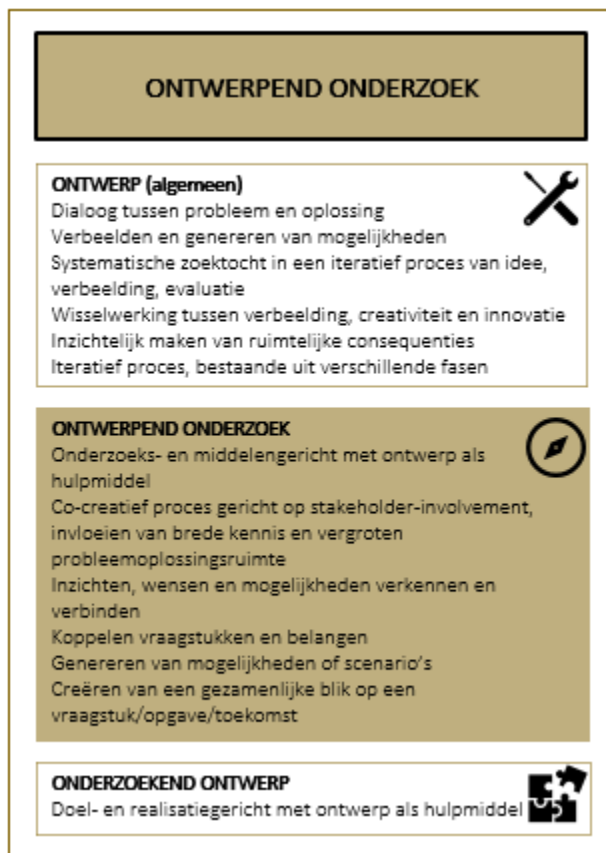
Op het Stad & Land debat zal de integrale kaart de basis vormen voor het gesprek met de stad en de politiek met als doel om uiteindelijk tot een integrale Omgevingsvisie te komen op stedelijk niveau. Daarvoor moeten keuzes gemaakt worden op het gebied van verschillende thema's. Een voorbeeld hiervan is de energietransitie: de ambities die de stad heeft, blijken met de wil vanuit de gebieden niet haalbaar. Een ander voorbeeld is de IJssel of het gebied rondom het station waarover in meerdere deelgebieden is gesproken maar de wensen uiteenlopen en conflicteren.

Vastgestelde Omgevingsvisie en vastgesteld Omgevingsplan 2021

Het eindproduct van het gehele proces zijn de beleidsstukken die nodig zijn in het kader van de komst van de Omgevingswet op 1 januari 2022, waaronder een Omgevingsvisie en een Omgevingsplan en de hierop aansluitende beleidskaders.

ANALYSE PARTICIPATIEPROCES

De rol van ontwerpend onderzoek

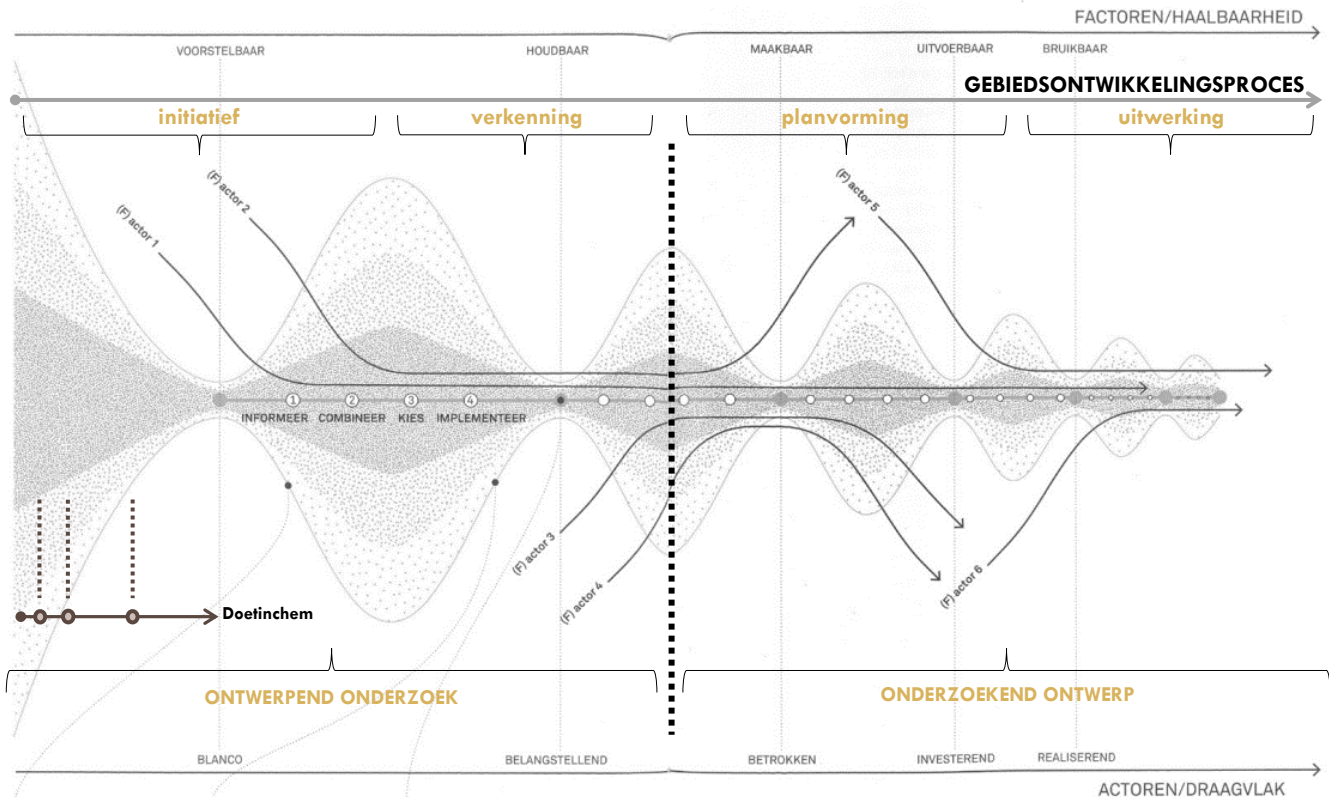
Afbeelding 57: Ontwerpend onderzoek uit analysekader. (eigen figuur)

Om de rol van ontwerpend onderzoek voor deze case te kunnen duiden wordt het deel met betrekking tot *ontwerpend onderzoek* uit het analysekader gebruikt. In deze case werd ontwerpend onderzoek onderzoeksgericht ingezet met ontwerp als hulpmiddel om kansen, opgaven, wensen en belangen te verkennen, te verbeelden en te koppelen. In het co-creatieve proces is sprake van het laten invloeden van brede kennis door het betrekken van stakeholders en bewoners uit het gebied. Dit is gedaan in de vorm van open ateliers waarin met elkaar gediscussieerd en getekend werd om zodoende gezamenlijk mogelijke, toekomstige opgaven in het gebied te formuleren. De opgaven zijn verkend en in beeld gebracht. Daarna is gezamenlijk bepaald welke opgaven geagendeerd worden voor de periode tot 2040. In dit participatieproces is geen sprake geweest van onderzoekend ontwerp, dat is te verklaren doordat er nog geen sprake was van een concreet plan of ontwerp dat gerealiseerd moet worden. Uit het interview met de ontwerper bleek dat ontwerp werd ingezet als hulpmiddel om ruimtelijke consequenties van ideeën in beeld te brengen en de participanten zodoende mee te nemen in wat de ideeën die geopperd werden betekenden voor het gebied. Hiermee werd soms aangetoond dat er kansen lagen maar werd ook

inzichtelijk gemaakt dat sommige ideeën negatieve ruimtelijk consequenties met zich mee brachten. In die zin ondersteunde ontwerp de dialoog tussen de participanten.

Wanneer het participatieproces van deze case schematisch in het DTP-diagram wordt geprojecteerd ontstaat onderstaand beeld (afbeelding 58). Een Omgevingsvisie is een toekomstvisie van een stad op een hoog abstractieniveau. In de gebiedsuitwerkingen zijn mogelijke opgaven en kansen die 'voorstelbaar' zijn verzameld en in beeld gebracht maar nog niet concreet uitgewerkt. Vanuit participatie bezien, zijn bewoners en andere stakeholders zeer vroegtijdig betrokken nadat op ambtelijk niveau een koers is uitgezet die gezamenlijk met de inwoners nader uitgewerkt en eventueel aangepast wordt.

In het participatietraject voor het deelgebied De Kruisberg e.o. is een agenda opgesteld waarin de opgaven voor het gebied zijn opgehaald, verkend en voor een deel geagendeerd. Het eindproduct is een waardevol document dat in gezamenlijkheid tussen de overheid en burgers tot stand is gekomen. Ontwerpend onderzoek was in deze case het leidende instrument of middel waarmee het eindproduct is gerealiseerd en het participatieproces is vormgegeven. Uit deze casus komt duidelijk naar voren dat de rol van ontwerpend onderzoek in deze fase van stedelijke ontwikkeling groot is en van 'onderzoekend ontwerp' nog op geen enkele manier sprake is.

Afbeelding 58: DTP-diagram, inclusief ICCI-model gepubliceerd in Van den Boomen et al. (2017). Voor dit onderzoek bewerkt met participatietraject de Kruisberg e.o., Doetinchem, inclusief fictief omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, geduid aan de hand van de verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces.

Afbeelding 59: Participatiedoelen en -behoeften uit analysekader. (eigen figuur)

Participatiedoelen

Kijkend naar de participatiedoelen uit het analysekader kan worden gesteld dat er zeer tijdig, bij het opstellen van de toekomstvisie van de stad een dialoog met de omgeving tot stand is gebracht door in 11 deelgebieden een participatietraject op te starten waarin opgaven en kansen zijn verkend en in beeld gebracht. Hierbij is lokale kennis gebruikt als input om kansen en opgaven op te sporen en te koppelen. Een voorbeeld hiervan is een gevaarlijke kruising waar burgers hun zorgen al jaren over uiten. Een onderwerp dat in de basis niet thuishoort in een Omgevingsvisie of -plan maar mogelijk wel gekoppeld kan worden aan een toekomstige ontwikkeling. Of door te kijken hoe nieuwbouwprojecten, herontwikkeling van leegstaand erfgoed mogelijk kunnen maken. Ook conflicterende belangen komen vroegtijdig in beeld waardoor inzichtelijk wordt dat er keuzes gemaakt moeten worden. In deelgebied De Kruisberg was dit bijvoorbeeld de wens om de biodiversiteit te vergroten én tegelijkertijd het groen meer toegankelijk te maken. Deze wensen

conflicteren, hetgeen betekent dat er een keuze gemaakt moet worden op welke plekken het groen niet toegankelijk gemaakt wordt en dus de biodiversiteit vergroot kan worden en op welke plekken het groen meer toegankelijk gemaakt wordt maar er niet de verwachting moet zijn dat de biodiversiteit op die plek vergroot. Door met elkaar de opgaven voor een gebied te definiëren, in beeld te brengen en keuzes te maken ontstaat eigenaarschap en draagvlak.

Participatiebehoeften

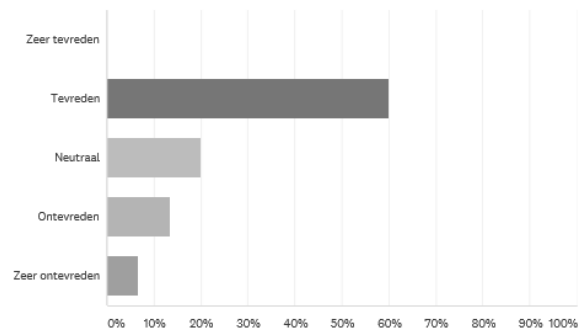
Voor wat betreft participatiebehoeften kan gesteld worden dat burgers vroegtijdig betrokken zijn en ook in het verdere proces meegenomen en gehoord worden door middel van het Stad & Land debat dat nog plaats gaat vinden. Kijkend naar de uitkomsten van de enquête is duidelijk op te maken dat aan veel behoeften voldaan is in het traject. Er was sprake van een open proces met ruimte voor inbreng en er werd goed geluisterd, bleek uit de enquête. De uitkomst op de vraag over de samenwerking tussen participanten ontwerper en gemeente laat wel een verdeeld beeld zien. Een deel is zeer positief, een ander deel iets minder of neutraal maar ook 40% is het niet helemaal eens of helemaal niet eens met de stelling dat er sprake was van een goede samenwerking. Toch werd de houding van de gemeente wel als open en welwillend gezien en was uiteindelijk 60% tevreden over het traject, 20% neutraal en 20% ontevreden tot zeer ontevreden. Uit de interviews was op te maken dat ontevredenheid in sommige gevallen moeilijk weg te nemen is door slechte ervaringen uit het verleden maar ook door landelijke problematiek die in een traject als dit tot uiting komt.

Conditie

De randvoorwaarden zijn medebepalend voor het doen slagen van een participatieproces. Daarbij is het van belang dat het proces aan de juiste voorwaarden voldoet, de ontwerper die het proces begeleidt aan bepaalde eigenschappen voldoet, de opdrachtgever de juiste rol en houding aanneemt en voorziet in bepaalde noodzakelijkheden en dat ten slotte ook de participant de juiste rol en houding aanneemt. Door middel van de verdiepende interviews met de opdrachtgever en de ontwerper en de uitkomsten uit de enquête wordt het onderstaande geconcludeerd. Voor wat betreft het proces kan geconcludeerd worden dat ondanks dat het gehele proces experimenteel van aard was toch zeer zorgvuldig is nagedacht hoe het proces zo goed mogelijk kon worden ingericht. Dit kwam vooral door de goede voorbereiding en het aantrekken van bureaus die veel ervaring hebben met ontwerpend onderzoek en participatieprocessen. Uit het interview bleek dat het ontwerp bureau van het onderzochte deelgebied niet van tevoren exact bedacht had hoe het traject eruit moest zien maar dit gaandeweg vorm heeft gegeven op basis van ervaring en de behoeften van de participanten. De breinaaldsessies hebben een belangrijke rol gespeeld in het goed inrichten van het participatieproces. Door het gezamenlijk, meerdere malen evalueren tijdens het participatieproces met de procesbegeleiders en de betrokken ambtenaren werd het proces in goede banen geleid. De ontwerper en de gemeente gaven beiden aan dat deze bijeenkomsten zeer waardevol waren om de processen op elkaar af te stemmen, van elkaar te leren en waar nodig de aanpak of werkwijze aan te passen.

Hoe tevreden bent u over het participatieproces met betrekking tot de uitwerking van het deelgebied?
(eindproduct: De Agenda Omgevingsvisie 2040 deelgebied De Kruisberg, Kruisbergse bossen en Langerak)

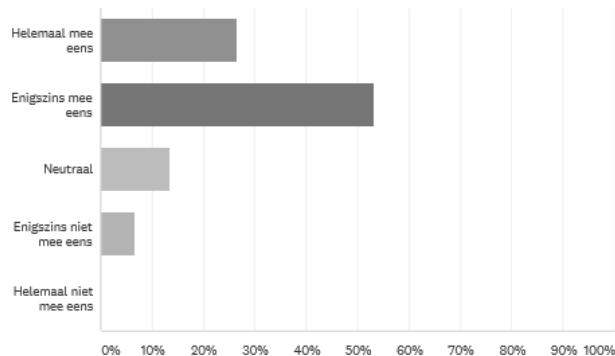
Answered: 15 Skipped: 0

Afbeelding 60: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces bewoners. (uit bijlage IV)

In het participatietraject was sprake van goede informatievoorziening.

Answered: 15 Skipped: 0

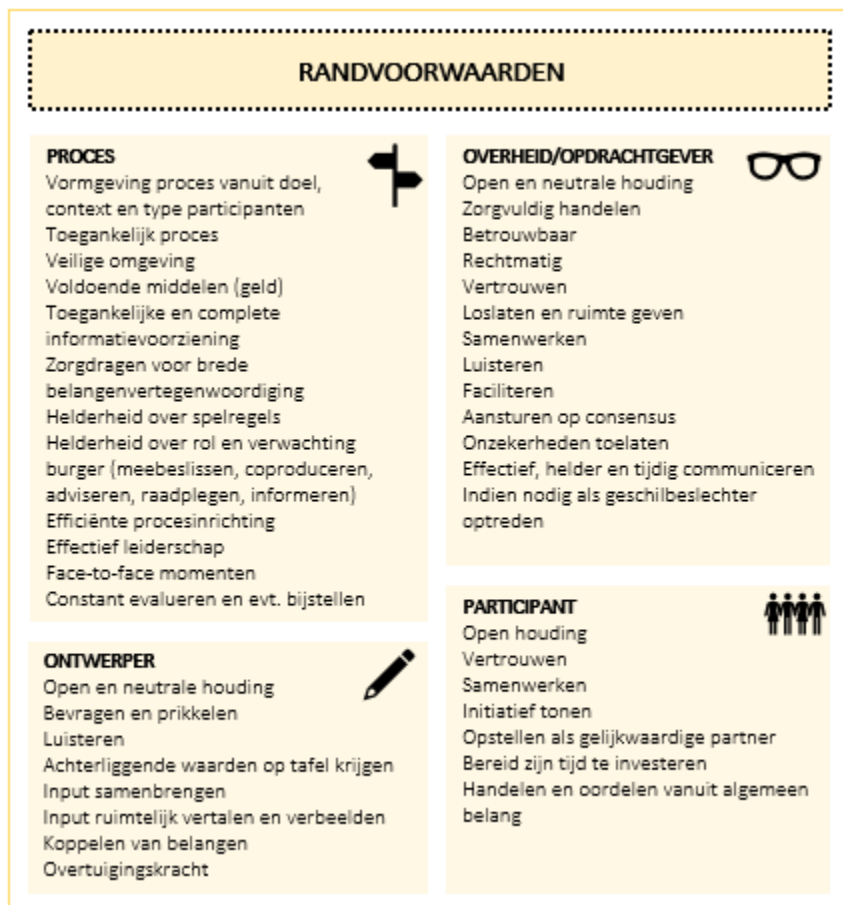

Afbeelding 61: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces bewoners. (uit bijlage IV)

Het intensieve traject heeft geleid tot 11 waardevolle eindproducten die niet alleen als input dienen voor de Omgevingsvisie en het Omgevingsplan maar ook als product zelf zeer waardevol zijn voor de verdere ontwikkelingen in de gebieden. Alhoewel sterk ingezet werd op goede communicatie om een zo breed mogelijk publiek te bereiken, bleek dit in de praktijk toch lastig. Uiteindelijk bleek de 'mond-tot-mondreclame' het beste te werken want gedurende het proces werden de groepen steeds groter. Daarnaast is door de gemeente sterk ingezet op goede informatievoorziening. Dat blijkt ook uit de website waar veel toegankelijke informatie te vinden is over de aanpak, uitkomsten, eindproducten en het vervolggerek. De hoge inzet op goede communicatie en informatievoorziening wordt bevestigd in de enquête waaruit blijkt dat 80% tevreden terugkijkt op de informatievoorziening en communicatie in het participatieproces.

“De belangrijkste kracht is dat je in staat bent de opgehaalde input ruimtelijk te vertalen en vervolgens bereid bent om hier in samenspraak met de participanten in te wijzigen en te variëren.” (gemeente Doetinchem, 2020)

Voor de uitwerking van de deelgebieden zijn de begeleidende ontwerpbureaus nauwkeurig geselecteerd op basis van hun ervaring met betrekking tot ontwerpend onderzoek en participatieprocessen. Ook is er door de gemeente gekeken welk bureau het beste bij welk gebied paste. Voor het deelgebied De Kruisberg e.o. blijkt uit de enquête dat de ontwerper een open houding had en goed luisterde naar de inbreng van de aanwezigen. Ook was het overgrote deel van mening dat de ontwerper wensen en vragen door middel van schetsen en tekeningen goed inzichtelijk kon maken. Doordat de ontwerper prikkelende vragen stelde kwamen opgaven en kansen in het gebied op tafel en werden deze besproken en samengebracht. Het eindproduct laat zien dat alle opgehaalde informatie een plek heeft gekregen maar dat er ook keuzes gemaakt zijn wat haalbaar is voor de periode tot en met 2040. De ontwerper gaf tijdens het interview aan dat het in participatietrajecten belangrijk is dat er aan het begin ruimte is om te spuien over concrete ergernissen zoals scheve stoeptegels en gevaarlijke kruispunten. Pas daarna ontstaat ruimte om het over grotere vraagstukken te hebben. Ook vanuit de gemeente was hier op voorhand over nagedacht en werd van belang geacht dat alles dat op tafel kwam serieus genomen moest worden. Wanneer punten niet geschikt waren voor het abstractieniveau van de Omgevingsvisie of het Omgevingsplan werd op andere niveaus gekeken wat met de input gedaan kon worden. Een belangrijke sleutelfiguur hierin was de wijkregisseur die onderdeel uitmaakte van het ambtelijk team. Door het participatieproces in de deelgebieden via derden vorm te laten geven heeft de overheid ruimte gegeven om het proces onafhankelijk te laten plaatsvinden. Het organiseren van de ateliers vergt voorbereiding en uitwerking en in dit geval de inzet van meerdere ontwerpers. Uit het interview met de ontwerper kwam naar voren dat een interactieve sessie met maximaal 10 tot 12 personen per ontwerper (procesbegeleider) mogelijk is.

Afbeelding 62: Randvoorwaarden uit analysekader. (eigen figuur)

CONCLUSIE

De implementatie van de Omgevingswet in Doetinchem wordt via ontwerpend onderzoek vormgegeven, een bewuste keuze om de benodigde producten zoals de Omgevingsvisie en het Omgevingsplan te koppelen en van invloed op elkaar te laten zijn maar ook om participatie integraal mee te nemen in het proces om te voorkomen dat participatie een doel op zich wordt. Voor de deelgebied-uitwerkingen is ingezet op het aantrekken van externe, onafhankelijke ontwerpers die veel ervaring hebben op het gebied van ontwerpend onderzoek en participatie. Hierdoor wordt niet alleen externe kennis betrokken maar ontstaat ook een onafhankelijk proces. Ook de breinaaldsessies waren van cruciale betekenis voor het doen slagen van het proces en het komen tot 11 deelgebied-uitwerkingen die op eenzelfde manier tot stand zijn gekomen.

In deze casus komt duidelijk naar voren dat de betekenis van ontwerpend onderzoek in dit stadium van stedelijke ontwikkeling zeer groot kan zijn. Door mogelijke opgaven en kansen inzichtelijk te maken en hierover in gesprek te gaan met lokale bewoners en andere stakeholders uit het gebied, ontstaat een gedeelde kijk op de toekomst, komt naar voren waar daadwerkelijk behoefte aan is, wordt inzichtelijk waar koppelkansen liggen maar ook waar keuzes gemaakt moeten worden. De opgehaalde kennis is niet alleen bruikbaar voor de Omgevingsvisie en het Omgevingsplan, ook voor toekomstige ontwikkelingen in de deelgebieden zijn de eindproducten waardevol. Het onderzoek laat ook zien dat een dergelijk proces niet zomaar gedaan kan worden. Het vergt voorbereiding en ontwerpers die de methodiek van ontwerpend onderzoek beheersen. Daarnaast vergt de aanpak veel tijd, inspanning en geld.

Wordt de groep te groot, werkt het niet goed. De gemeente nam een faciliterende en open houding aan en liet door deze houding en aanpak onzekerheden toe. De volgende stap in het proces, het Stad & Dorp debat, op basis waarvan keuzes gemaakt moeten gaan worden is in die zin lastiger. Daar zal vanuit de overheid meer aangestuurd moeten worden op consensus en het maken van keuzes bij conflicterende belangen en opgaven. De participanten hebben in dit traject tijd geïnvesteerd en laten zien dat zij willen en kunnen meedenken over de toekomst van hun leefomgeving. Zij hebben laten zien in staat te zijn om voorbij hun individuele belang te kunnen oordelen en handelen en daarmee een gelijkwaardige partner te kunnen zijn in het gesprek over de toekomst van de stad.

5.5 Vergelijking van de drie cases

De drie cases geven tezamen een beeld van mogelijkheden op welke manier ontwerpend onderzoek gecombineerd kan worden met bewonersparticipatie in de verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces. Ondanks de grote verschillen tussen de drie cases, is het interessant om de cases op bepaalde aspecten te vergelijken. De vergelijking is weergegeven in tabel 3 en heeft betrekking op een aantal onderzoeksthema's die centraal stonden in de casestudies: het verschil tussen en de betekenis van ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, de participatievorm en het participatie-effect op het eindresultaat.

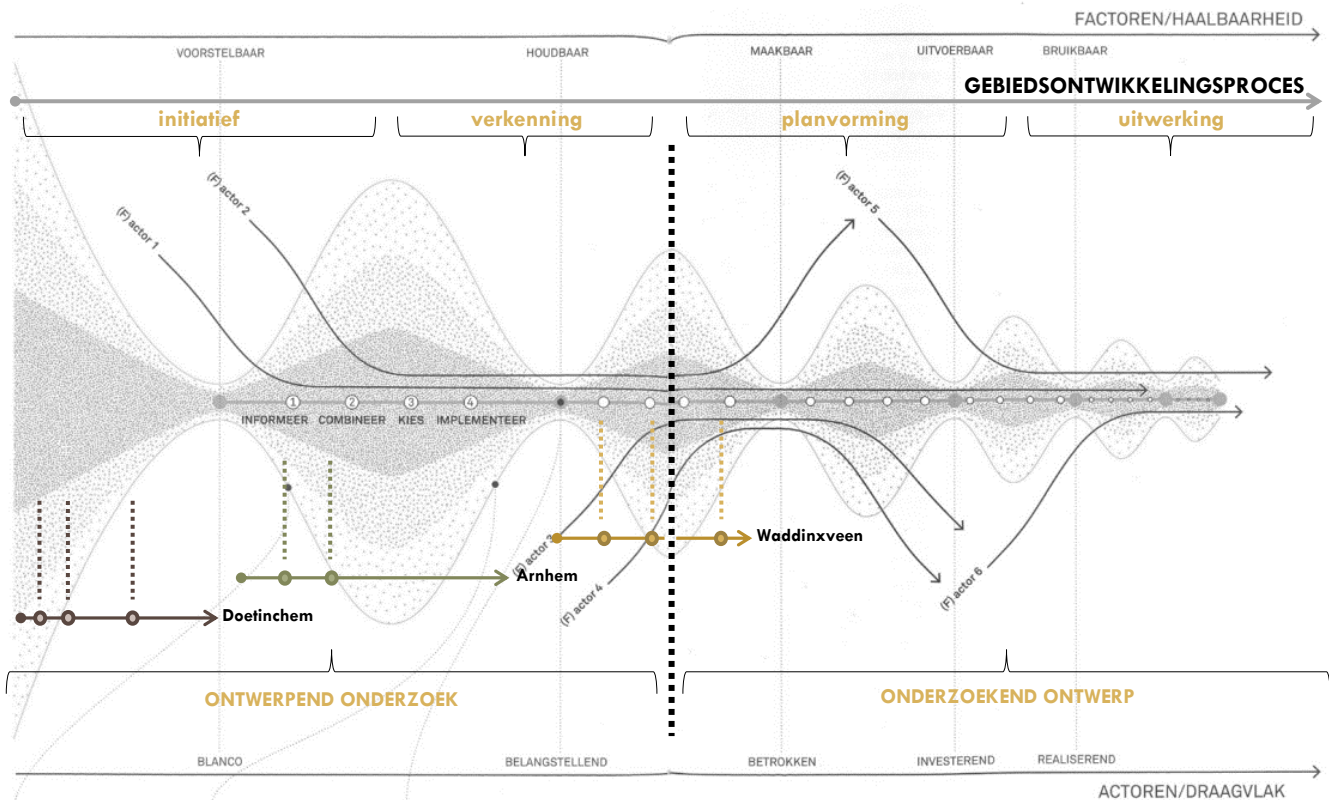
De gradaties zijn ingeschat op basis van het verrichte onderzoek en de opgehaalde kennis. Groot betekent dat het desbetreffende aspect een significant effect heeft gehad, middelgroot betekent dat het een noemenswaardig effect heeft gehad, klein betekent een nihil effect en niet van toepassing betekent dat het aspect in de desbetreffende case niet aan de orde is geweest. Onder de tabel worden de verschillen en overeenkomsten nader toegelicht.

Tabel 3: Vergelijkingstabel drie cases			
VERGELIJKINGSASPECTEN	Waddinxveen	Arnhem	Doetinchem
Ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp			
<i>Rol ontwerpend onderzoek planproces</i>	Middelgroot	Groot	Groot
<i>Rol ontwerpend onderzoek participatieproces</i>	Middelgroot	Klein	Groot
<i>Rol onderzoekend ontwerp planproces</i>	Groot	Klein	N.v.t.
<i>Rol onderzoekend ontwerp participatieproces</i>	Groot	N.v.t.	N.v.t.
Participatievorm			
<i>Mate van betrokkenheid participanten</i>	Groot	Middelgroot	Groot
<i>Mate van invloed uitoefenen participanten</i>	Groot	Middelgroot	Groot
<i>Mate van inkijk in planvorming participanten</i>	Groot	Middelgroot/klein	Groot
<i>Rol van verbeelding ter ondersteuning van de dialoog</i>	Middelgroot	Klein	Groot
<i>Rol van interactieve sessies</i>	Groot	Klein	Groot
<i>Rol van co-creatie</i>	Groot	Klein	Groot
<i>Inzet op participatie vanuit opdrachtgever</i>	Groot	Middelgroot	Groot
Eindresultaat			
<i>Effect inbreng participatietraject op eindresultaat</i>	Groot	Middelgroot	Groot
Gradaties: Klein; Middelgroot; Groot of Niet van toepassing (N.v.t.).			

Kijkend naar de 'totaalscore' van de drie projecten in tabel 3 komt duidelijk naar voren dat Doetinchem op alle aspecten met de gradatie 'groot' scoort, behalve bij onderzoekend ontwerp omdat daar nog geen sprake van is geweest in het proces. Met betrekking tot participatie speelde ontwerpend onderzoek in case Doetinchem ook de grootste rol. In Waddinxveen was de betekenis van onderzoekend ontwerp juist groot en de rol van ontwerpend onderzoek middelgroot. In Arnhem stond ontwerpend onderzoek centraal in het planproces maar

niet zozeer als participatie-instrument waardoor ook geen sprake is geweest van een co-creatief proces, wel zijn belangen en wensen van bewoners vroegtijdig in beeld gekomen.

De cases uit het praktijkonderzoek zijn alle drie voorbeelden van participatieprocessen waarbij sprake is van vroegtijdige betrokkenheid van belanghebbenden en betrokkenheid gedurende het gehele proces. Echter bevinden de cases zich in verschillende fases van het totale gebiedsontwikkelingsproces (zie afbeelding 63). In Doetinchem lagen alle mogelijkheden nog open, in Arnhem deels en in Waddinxveen werd toegewerkt naar een concreet stedenbouwkundig plan.

Afbeelding 63: DTP-diagram, inclusief ICCI-model gepubliceerd in Van den Boomen et al. (2017). Voor dit onderzoek bewerkt met de drie participatietrajecten uit de casestudies, inclusief fictief omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, geduid aan de hand van de verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces.

In Doetinchem is ontwerpend onderzoek ingezet als participatie-instrument in een co-creatief proces met stakeholders uit het deelgebied, vooraan in het planvormingsproces. In feite is hier het participatietraject al opgestart voordat er überhaupt sprake is van ontwikkelingen in het gebied. In Waddinxveen was ook sprake van een co-creatief participatieproces maar werd ontwerpend onderzoek voornamelijk ingezet bij de discussie of impasse die ontstond over de grootte van het plangebied. Er werd een stap terug gedaan in het ontwerpproces door verschillende varianten in beeld te brengen en op basis daarvan gezamenlijk het gesprek aan te gaan en een keuze te maken. Het gezamenlijk 'sleutelen' aan het plan in vervolg hierop was meer gericht op het optimaliseren van het ontwerp en in die zin veel meer als onderzoekend ontwerp te beschouwen. In het geval van Arnhem werd onderzoek gedaan naar een vraagstuk en stond ontwerpend onderzoek centraal in de aanpak hiervan maar was het doel niet specifiek gericht op participatie. Wel zijn belangen en wensen van bewoners door deze aanpak vroegtijdig in beeld gekomen doordat de ontwerper zich verdiept heeft in de theorie achter revalidatieprocessen en hij medewerkers en bewoners meerdere malen geïnterviewd heeft. In die zin laten de casestudies twee participatieniveaus zien; in Doetinchem en Waddinxveen was sprake van

‘coproduceren’, in Arnhem van ‘adviseren’. Zowel in Doetinchem als in Waddinxveen wordt vanuit de gemeente hoog ingezet op participatie en samenwerking met burgers waaruit logischerwijs het participatieniveau ‘coproduceren’ voortkomt. In Arnhem is sprake van een particuliere opdrachtgever waar geen participatiebeleid gehanteerd wordt maar ad hoc per project gekeken wordt hoe participatie met bewoners wordt ingericht. Het betrekken van bewoners wordt van belang geacht maar meer in een adviserende rol.

Wat duidelijk uit de casestudies naar voren komt is dat hoe eerder in het gebiedsontwikkelingsproces ingezet wordt op participatie, hoe meer ontwerpend onderzoek als participatie-instrument kan betekenen. Naarmate het gebiedsontwikkelingsproces vordert, ligt steeds meer vast in kaders en afspraken waardoor mogelijkheden om af te wijken of opgaven anders in te vullen worden verkleind. Hierdoor zal de betekenis van ontwerpend onderzoek kleiner worden en de betekenis van onderzoekend ontwerp groter. Onderzoekend ontwerp is realisatiegericht met als doel een passend ontwerp binnen de vastgestelde kaders; ‘het inkleuren’ en is doorgaans meer aan de orde in de planvormings- en uitwerkingsfase van gebiedsontwikkelingen. Ontwerpend onderzoek is onderzoeksgericht met als doel mogelijkheden verkennen, structureren, verbinden en verbeelden wanneer mogelijkheden nog open zijn; ‘het genereren van scenario’s en mogelijkheden’ en is vooral toepasbaar in de initiatief- en verkenningfase van gebiedsontwikkelingen.

De rol van verbeelding ter ondersteuning aan de dialoog was in de drie cases verschillend. In Arnhem werd in het eindproduct veel gebruik gemaakt van verbeelding maar nauwelijks tijdens de gesprekken. Daar werden voornamelijk prikkelende vragen gesteld om kennis op te halen bij de bewoners. De participatieprocessen in Waddinxveen en Doetinchem waren ingericht op interactieve sessies met participanten. Vooral in Doetinchem werd veel gezamenlijk geschetst om tot een gedeelde kijk op de opgaven in het gebied te komen, ruimtelijke consequenties inzichtelijk te maken en op basis daarvan gezamenlijk keuzes te maken. In Waddinxveen werd iets minder geschetst tijdens de ateliers, daar werd ook gebruik gemaakt van bijvoorbeeld post-it’s om input van bewoners zichtbaar te maken en zo mee te nemen in het proces. Dit verschil is deels te verklaren doordat in Waddinxveen reeds een conceptontwerp van het plan op tafel lag bij de eerste klankbordsessie, op basis waarvan concretere vragen op tafel kwamen over praktische onderwerpen zoals verkeer, groen en de inrichting van het gebied. Af en toe werd verbeeldingskracht ingezet om ruimtelijke consequenties van keuzes inzichtelijk te maken.

In de vergelijking van de cases zijn ook verschillen op te merken in de manier waarop de participatieprocessen zijn ingericht. In Doetinchem werd gekozen voor een stapsgewijze manier van informatieverzameling door middel van verschillende ateliers waar informatie werd opgehaald, tegelijkertijd werd verbeeld en besproken. Op basis hiervan kon gezamenlijk de keuze worden gemaakt welke opgaven geagendeerd werden. In Arnhem is gekozen voor het verzamelen van informatie in twee stappen door middel van verdiepende, individuele gesprekken met bewoners. Tussendoor heeft de ontwerper de gegevens gecombineerd, en op basis van de twee gesprekken keuzes gemaakt en vervolgens geïmplementeerd in het kompas. Deze verschillen laten zien dat er niet één specifieke manier is waarop ontwerpend onderzoek ingezet kan worden als participatie-instrument of participatie binnen een planproces kan ondersteunen. Het inrichten van een participatieproces met behulp van ontwerpend onderzoek vraagt om maatwerk. Hierbij is de context van belang, het doel van het participatieproces maar ook de beschikbare middelen.

SYNTHESE

6. Resultaten van het onderzoek

6.1 Inleiding

Dit onderzoek heeft als doel om inzicht te krijgen in de manier waarop ontwerpend onderzoek bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling kan ondersteunen. Vanuit deze doelstelling is de volgende centrale onderzoeksvraag voortgekomen:

Hoe kan ontwerpend onderzoek bijdragen aan bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling?

Hierbij zijn de volgende deelvragen geformuleerd om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden:

1. Wat is bewonersparticipatie en welke doelen dient het in gebiedsontwikkeling?
2. Welke participatieniveaus en meest voorkomende participatievormen zijn te onderscheiden?
3. Wat zijn behoeften van bewoners in participatietrajecten?
4. Wat is ontwerpend onderzoek en wat is de rol van participatie in ontwerpend onderzoek?
5. Binnen welk participatieniveau kan ontwerpend onderzoek worden geplaatst en welke vormen van participatie kan ontwerpend onderzoek ondersteunen?
6. Wat zijn belangrijke randvoorwaarden voor een participatieproces (via ontwerpend onderzoek)?

Om de vragen te kunnen beantwoorden is een literatuuronderzoek uitgevoerd op de thema's participatie en ontwerpend onderzoek en zijn twee verkennende interviews met experts op het gebied van participatie en ontwerpend onderzoek verricht. Daarnaast is een drietal cases uit de praktijk onderzocht waarbij ontwerpend onderzoek gecombineerd is met bewonersparticipatie. De combinatie van de theoretische inzichten en inzichten uit de cases maakt het mogelijk de centrale onderzoeksvraag te beantwoorden.

In de volgende paragraaf worden eerst de deelvragen beantwoord en wordt afgesloten met de beantwoording van de centrale onderzoeksvraag waaruit de belangrijkste conclusies van het onderzoek volgen en wordt nader ingegaan op de validatie van de uitkomsten. Vervolgens worden de inzichten die opgedaan zijn tijdens het onderzoek vertaald naar een aantal concrete aanbevelingen voor de praktijk. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een reflectie op de onderzoeksaanpak en een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

6.2 Conclusies

De betekenis en het doel van bewonersparticipatie

Deelvraag 1: Wat is bewonersparticipatie en welke doelen dient het in gebiedsontwikkeling?

Op basis van het literatuuronderzoek is het begrip 'bewonersparticipatie' in dit onderzoek als volgt gedefinieerd: **Het betrekken en laten 'deelnemen' van belanghebbende, bestaande en toekomstige bewoners in het proces van gebiedsontwikkeling vanaf de initiatieffase tot en met de realisatie en het beheer.**

Participatie wordt steeds belangrijker in de hedendaagse gebiedsontwikkelingspraktijk die voornamelijk bestaat uit binnenstedelijke verdichtingsopgaven. Stedelijke ontwikkeling moet niet alleen leiden tot het

beantwoorden aan verdichtingsvraagstukken, het moet bijdragen aan de algehele kwaliteit van de stad. Het meenemen van belangen en wensen van bestaande bewoners is ontzettend belangrijk om te zorgen dat eenieder zich thuis voelt / blijft voelen in hedendaagse steden waar niet alleen bouwambities hoog op de agenda staan, maar ook 'inclusiviteit' en 'veerkrachtigheid'. Het meenemen van wensen en belangen in ontwikkelingen maakt een vroegtijdige dialoog met de omgeving noodzakelijk. Ook de participatiedoelstellingen van de Omgevingswet sturen aan op een tijdige dialoog met de omgeving om belangen, meningen en creativiteit op tafel te krijgen en kansen voor meervoudige waardecreatie op te sporen. Een bijkomstig neveneffect van het vroegtijdig betrekken van belanghebbende bewoners kan het creëren van draagvlak zijn waardoor de kans op een sneller vervolgtraject vergroot en de kans op langdurige bezwarenprocedures achteraf verkleind wordt.

Participatieniveaus -generaties & -methoden

Deelvraag 2: Welke participatieniveaus en meest voorkomende participatievormen zijn te onderscheiden?

De participatieladder van Arnstein (1969) doorontwikkeld door Edelenbos en Monnikhof (1998) vormt nog altijd de basis voor categoriseren van participatievormen en -methoden. Tabel 1 uit het theoretisch kader is een weergave van de verschillende categorieën binnen participatie, welke bestuursstijlen en rollen hiermee samenhangen en welke participatiemethoden bij de verschillende categorieën geplaatst kunnen worden. In de literatuur met betrekking tot burgerparticipatie wordt gesproken van drie of vier generaties burgerparticipatie. Deze indeling helpt bij het kunnen plaatsen van verschillende wijzen van burgerparticipatie door de jaren heen. Deze indeling begint bij de 1^e generatie vanaf de jaren '60 en '70 toen, door de democratiseringsbeweging, de mogelijkheid tot 'inspraak' ontstond. De 2^e generatie kwam voort uit de terugtrekkende overheid in de jaren '80 en '90 die vanwege de druk van bezuinigingen en de verandering naar een no-nonsense beleid koos voor een zakelijke opstelling. In deze periode kwam de interactieve beleidsvorming op waarbij burgers mochten meedenken en meepraten over de voorstellen van de overheid. De kern van de 3^e generatie burgerparticipatie houdt een actieve overheid in die burgers, organisaties en bedrijven betreft bij het bereiken en formuleren van maatschappelijke doelstellingen. Bij deze generatie kan ook het burgerinitiatief geplaatst worden. De drie generaties zijn nog altijd alle drie zichtbaar en sluiten elkaar niet uit. De 4^e generatie wordt ook wel 'burgerbestuur' genoemd waaronder coproductie en co-creatie vallen.

Vanuit de theorie met betrekking tot participatie worden veelal de volgende participatieniveaus onderscheiden: informeren, raadplegen, adviseren, coproduceren en meebeslissen. De methoden die met de participatiecategorieën samenhangen lopen uiteen van een informatieavond, debat, hoorzitting, burgerjury, werkatelier tot een bindend referendum.

Participatiebehoeften

Deelvraag 3: Wat zijn behoeften van bewoners in participatietrajecten?

Uit het theoretisch kader komt naar voren dat diverse onderzoeken een overeenkomstig beeld geven met betrekking tot participatiebehoeften van burgers in het algemeen, waaronder bewoners. Alhoewel elk participatieproces anders is en maatwerk verlangt, laten de onderzoeken zien dat participanten vaak tegen dezelfde barrières of hobbels aanlopen en zij in participatieprocessen vaak over dezelfde onderwerpen ontevreden zijn.

Participanten willen vroegtijdig betrokken worden, inzicht in planvormingsprocessen hebben en hier invloed op kunnen uitoefenen. Ze willen gehoord worden en duidelijkheid over wat er wel of niet met hun inbreng wordt gedaan. Ook hebben participanten behoefte aan een betrouwbare overheid die luistert, goed communiceert en voor goede informatievoorziening zorgt. Zoals door meerdere onderzoeken

aangetoond is, is een goed en rechtvaardig participatieproces zeer belangrijk en cruciaal voor de perceptie van belanghebbenden.

Participatie en ontwerpend onderzoek

Deelvraag 4: Wat is ontwerpend onderzoek en wat is de rol van participatie in ontwerpend onderzoek?

Deelvraag 5: Binnen welk participatieniveau kan ontwerpend onderzoek worden geplaatst en welke vormen van participatie kan ontwerpend onderzoek ondersteunen?

Op basis van het literatuuronderzoek is het begrip 'ontwerpend onderzoek' in dit onderzoek als volgt gedefinieerd: **Onderzoek door middel van ontwerp, waarbij ontwerp wordt ingezet als hulpmiddel om kennis, inzichten, wensen en mogelijkheden te verkennen, te structureren, te verbinden en te verbeelden in een iteratief proces met stakeholders (waaronder bewoners) waarin gezamenlijk toegewerkt wordt naar een breed gedragen eindbeeld.**

De definitie geeft ook de rol van participatie weer in ontwerpend onderzoek; door *stakeholder involvement*, een van de eigenschappen van ontwerpend onderzoek, zouden bewoners en andere stakeholders theoretisch gezien gedurende het gehele gebiedsontwikkelingsproces betrokken moeten worden en kan een co-creatief participatieproces tot stand worden gebracht, bijvoorbeeld in de vorm van een werkatelier waarin verschillende stakeholders, waaronder belanghebbende bewoners, samenwerken. In die zin past ontwerpend onderzoek als participatie-instrument het meest bij het niveau 'coproduceren' van de participatieladder waar co-creatieve participatievormen zoals werkateliers voor ingezet kunnen worden. Echter blijkt uit de casestudie Arnhem dat ook het niveau 'adviseren' van toepassing kan zijn. Daarnaast is een belangrijke kanttekening bij de participatieladder te plaatsen dat 'hoger' niet bij voorbaat 'beter' betekent. Dit is reeds in het literatuuronderzoek benoemd maar blijkt ook uit de casestudies. Per planproces of vraagstuk moet op basis van het soort vraagstuk, de context, de ambities van de overheid of opdrachtgever ten aanzien van participatie en de behoeften van belanghebbenden bepaald worden welk participatieniveau het beste aansluit op het participatiedoel om van daaruit de participatievorm te kunnen bepalen. Tabel 1 uit dit onderzoek, kan daarbij helpen.

Conditie participatieproces

Deelvraag 6: Wat zijn belangrijke randvoorwaarden voor een participatieproces (via ontwerpend onderzoek)?

Het antwoord op deze deelvraag wordt in tegenstelling tot de andere deelvragen niet alleen beantwoord op basis van de literatuurstudie maar ook op basis van de casestudies. Uit de literatuurstudie is naar voren gekomen dat het wel of niet doen slagen van een participatieproces mede bepaald wordt door de condities of randvoorwaarden van dat proces, zo ook voor een co-creatief participatieproces via ontwerpend onderzoek. De randvoorwaarden zijn voor dit onderzoek ingedeeld in vier categorieën: participatieproces, overheid of opdrachtgever, ontwerper en participant (zie analysekader). Per categorie worden de belangrijkste voorwaarden uitgelicht.

Elk participatieproces binnen gebiedsontwikkeling vraagt om maatwerk en is afhankelijk van de opgave, de context en de fase waarin het project zich bevindt. Een voor de hand liggende participatievorm voor een participatieproces via ontwerpend onderzoek is een ateliervorm. Dit blijkt ook uit de onderzochte cases omdat hierdoor een interactieve setting wordt gecreëerd waar dialoog en verbeeldingskracht elkaar ondersteunen en versterken. Wanneer er gekozen wordt voor een ateliervorm moet nagedacht worden hoe deze ingericht en georganiseerd wordt. Uit de interviews kwam naar voren dat interactieve sessies met maximaal 10 à 12 personen mogelijk zijn maar met meer eigenlijk niet werken. Anderzijds is het van belang dat de belangenvertegenwoordiging van participanten voldoende breed is en niet achteraf blijkt dat er ook andere

belangen meespeelden die niet in beeld zijn gekomen. De cases geven een goed beeld van hoe hier mee omgegaan kan worden in de praktijk. In Waddinxveen werd een klankbordgroep van 17 personen, afkomstig uit de omliggende wijken, opgericht die de belangen vanuit deze gebieden vertegenwoordigde. Na elke sessie met de klankbordgroep werd een openbare bewonersavond georganiseerd om de resultaten te delen maar ook na te gaan of er belangen speelden die nog niet in beeld waren. Vanwege de grootte van de klankbordgroep werd deze bij interactieve sessies in tweeën gedeeld. In Doetinchem werd gestart met een atelier met sleutelfiguren en waren de open ateliers die daarop volgden voor iedereen toegankelijk maar werden er altijd meerdere tafels gemaakt met aan elke tafel een ontwerper om de sessie te begeleiden.

Bij de inrichting van participatieprocessen moet nagedacht worden over de vorm die past bij het doel, de opgave, de context en het type participanten. Daarnaast is het onder andere van belang dat er voldoende middelen zijn om het proces vorm te geven, dat er sprake is van een voldoende brede belangenvertegenwoordiging, dat de communicatie en informatievoorziening goed is en dat er helderheid wordt gegeven over de spelregels, de rol en verwachtingen van de participanten. Tijdens het participatieproces is het van belang om steeds te evalueren of de participatievorm werkt of dat de werkwijze aangepast moet worden. Een goede participatievorm voor participatie via ontwerpend onderzoek is een werkatelier, een aandachtspunt hierbij is de grootte van de groep.

Bij een co-creatief participatieproces staat samenwerking centraal, zitten alle stakeholders op gelijk niveau aan tafel en krijgt de lokale gemeenschap meer zeggenschap. Co-creatieve participatieprocessen verlangen het nodige van de overheid en de participant, maar ook van de ontwerper die het participatieproces begeleidt.

Voor een participatieproces via ontwerpend onderzoek is het voor overheden (of andere opdrachtgevers) van belang dat zij 'loslaten' en participanten vertrouwen geven en hen goed faciliteren door de benodigde informatie aan te dragen, geen informatie achter te houden en voor effectieve, heldere en tijdige communicatie zorgen. Ook is het van belang dat indien nodig, de overheid optreedt als geschilbeslechter.

Het bovenstaande werd bevestigd door de analyse van de participatieprocessen in Doetinchem en Waddinxveen. In beide gevallen werd door de overheid ruimte gegeven om inbreng van de participanten mee te kunnen nemen. Doetinchem stuurde aan op het bespreken van een aantal thema's en gaf aan wat er voor type eindproduct verwacht werd, ook werd geacht via een bepaalde werkwijze te werken maar verder werd de invulling van het proces overgelaten aan de externe procesbegeleider zodat input uit het gebied op een onafhankelijke manier kon worden opgehaald. Ook het participatieproces van Waddinxveen getuigt van een overheid die loslaat en vertrouwen heeft in haar burgers. Dit blijkt uit de aanpassingen in het ontwerp die op basis van de klankbordgroep teweeg zijn gebracht. Zowel de ontwerper en de overheid gaven aan dat het participatieproces tot een beter ontwerp heeft geleid. Daarbij is de rol en houding van de participant ook van belang.

Een co-creatief participatieproces verlangt een actieve, adviserende rol van de burger, een open houding en burgers die vertrouwen hebben en samenwerken. Daarnaast is van belang dat de participant niet alleen vanuit zijn of haar eigen individuele belang aan tafel zit maar ook het algemeen belang vanuit het gebied vertegenwoordigt.

Het literatuuronderzoek geeft een beeld van de benodigde competenties van de begeleidend ontwerper van een participatieproces via ontwerpend onderzoek. Daarnaast is naar dit onderdeel aandacht uitgegaan in de analyse van de cases en de interviews. Uit het interview met de opdrachtgever van het project in Arnhem kwam

naar voren dat door de open houding van de ontwerper en de prikkelende vragen die hij stelde, een bijzonder diepgaand gesprek ontstond met de participanten. Ook in het interview voor de case uit Doetinchem is bij de gemeentelijk projectleider gevraagd naar wat belangrijke vereisten zijn voor ontwerpers die ontwerpend onderzoek begeleiden. Volgens de projectleider, die zelf veel ervaring heeft met ontwerpend onderzoek, gaat het om goed luisteren, belangen kunnen koppelen en samenbrengen tot een verbeelding op basis waarvan met participanten vervolgens weer gevarieerd, geëvalueerd en bijgesteld kan worden.

Ontwerpers die de methodiek van ontwerpend onderzoek beheersen kunnen zich openstellen, goed luisteren, prikkelende vragen stellen, woorden vertalen in beelden, zij bezitten overtuigingskracht en zijn in staat om de opgehaalde input ruimtelijk te vertalen en hier in samenspraak met participanten in te variëren en deze bij te stellen. Een ontwerper die vasthoudt aan zijn of haar eigen ontwerp en hierin niet kan variëren of bijstellen is niet geschikt om een participatieproces via ontwerpend onderzoek te begeleiden.

Ontwerpend onderzoek als participatie-instrument

Centrale hoofdvraag: Hoe kan ontwerpend onderzoek bijdragen aan bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling?

De participatiewereld is in beweging onder andere door de komst van de Omgevingswet die voorziet in het vroegtijdig betrekken van bewoners en gebruikers van gebieden bij ruimtelijke planvorming maar ook door de opmars van de vierde generatie burgerparticipatie waar het draait om samenwerking tussen overheid en burgers op een gelijk niveau. Deze beweging vraagt om nieuwe vormen van participatie die beantwoorden aan participatiebehoeften van bewoners en participatiedoelen van de overheid, uit dit onderzoek blijkt dat ontwerpend onderzoek hierin van betekenis kan zijn.

De drie onderzochte cases bevinden zich in verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces. Ze laten verschillende manieren zien hoe ontwerpend onderzoek gecombineerd kan worden met bewonersparticipatie. De theorie en de cases tezamen laten zien dat participatie via ontwerpend onderzoek voornamelijk zijn doel dient in de vroege planvormingsfase van gebiedsontwikkeling, ofwel in de initiatief- en verkenningsfase. Naarmate het gebiedsontwikkelingsproces vordert en de opgave zich meer in de planvormings- en uitwerkingsfase bevindt, worden de mogelijkheden van ontwerpend onderzoek als participatie-instrument beperkter en minder voor de hand liggend. De betekenis van ontwerpend onderzoek in een participatieproces blijft echter wel bestaan bijvoorbeeld wanneer een plan stopt of in een impasse terechtkomt door een inhoudelijke discussie. Door een stap terug te doen en los van vastgestelde kaders mogelijkheden te genereren en gezamenlijk te bespreken wordt ruimte voor oplossingen gecreëerd.

Co-creatie is een participatievorm die aansluit op participatiebehoeften van burgers vandaag de dag. Co-creatie betekent een samenwerking tussen de overheid, burgers en andere stakeholders en eventuele marktpartijen vanaf de aanvang van het planproces tot en met de uitvoering of zelfs tot en met het beheer. Bij co-creatieve processen hebben belanghebbenden het gevoel dat hun bijdrage ertoe doet en hun stem serieus genomen wordt, ongeacht of hun belang wel of niet wordt meegenomen. Een co-creatief participatieproces kan leiden tot 'verrijkende participatie' doordat alle stakeholders vroegtijdig betrokken worden en bouwambities en lokale kennis op een goede manier en tijdig samen kunnen komen. Door het co-creatieve participatieproces via ontwerpend onderzoek in te richten ontstaat een werkvorm die gericht is op het koppelen van wensen en belangen en een gezamenlijk en iteratief proces van verbeelden, evalueren en bijstellen.

De kracht van ontwerpend onderzoek in participatieprocessen is dat een werkwijze ontstaat waardoor de verschillende stappen van het planproces inzichtelijk worden, gezamenlijk doorlopen worden, ruimte ontstaat voor inbreng (invloed) en zichtbaar wordt wat er met inbreng wordt gedaan en van daaruit beargumenteerd kan worden waarom bepaalde belangen wel of niet meegenomen worden. Door tijdens de sessies met behulp van schetsen of referentiebeelden te achterhalen wat er bedoeld wordt en ruimtelijke consequenties inzichtelijk te maken is het mogelijk om gezamenlijk keuzes te maken. Op die manier ontstaat er inzicht in wat er wel of niet met input gedaan wordt en hebben participanten het gevoel dat hun inbreng ertoe doet en niet genegeerd wordt. Dit levert een stukje waardering op voor de tijd die participanten in een proces investeren.

Bij de cases Waddinxveen en Doetinchem was sprake van een co-creatief participatietraject. In beide cases zijn de eindproducten in een proces van samenwerking met burgers, op basis van een aantal interactieve ateliers, tot stand gekomen. In Arnhem was, gezien de opdracht die meer gericht was op een vraagstuk samenhangend met de optimalisatie van het reeds vastgestelde masterplan, geen sprake van een co-creatief participatieproces maar stonden behoeften en wensen van de toekomstige bewoners wel centraal in de aanpak van het vraagstuk. Er werd ontwerpend onderzoek gedaan naar belangrijke randvoorwaarden voor het mengen van bewoners met en zonder zorgbehoefte waarbij bewoners bevraagd werden door middel van verdiepende, individuele gesprekken.

Op basis hiervan wordt geconcludeerd dat er naast een co-creatief participatieproces ook andere participatievormen mogelijk zijn waarbij ontwerpend onderzoek gecombineerd kan worden met bewonersparticipatie die wellicht minder tijdrovend en intensief zijn en beter passen bij de opgave en het participatiedoel.

Een goed participatieproces waar wensen en belangen gehoord zijn, ruimte is voor inbreng en het uitoefenen van invloed kan het draagvlak voor ontwikkelingen vergroten. Het NIVEAU- of NIMBY-effect waarbij belanghebbenden geen principiële bezwaren hebben tegen bepaalde planvorming maar het liever elders zien gebeuren, zal bij vrijwel elke ontwikkeling in gebieden waar sprake is van belanghebbende bestaande bewoners een rol spelen. Een goed participatieproces betekent niet dat aan alle wensen en belangen van participanten voldaan kan worden, echter wel dat alle inbreng serieus genomen wordt en duidelijk is waarom belangen en wensen wel of niet meegenomen worden.

Het effect van tegenstanders in gebiedsontwikkeling moet niet onderschat worden en benadrukt het belang van een participatieproces dat gericht is op een brede belangenvertegenwoordiging, die navolgbaar en inzichtelijk is. Een participatieproces via ontwerpend onderzoek onder de juiste condities, kan hierbij helpen. Door participatieprocessen via ontwerpend onderzoek te laten plaatsvinden, ontstaat structuur en een navolgbaar proces.

In de interviews van de cases Waddinxveen en Arnhem werd bevestigd dat de eindproducten door het participatieproces beter zijn geworden; dat lokale kennis ertoe doet en het plannen verrijkt. Het zo vroeg mogelijk betrekken van belanghebbenden is daarbij van groot belang; wordt de kennis pas later betrokken als plannen reeds vormgegeven zijn, is het vaak lastig en niet haalbaar om plannen nog te wijzigen. Geredeneerd vanuit de doelstellingen van de Omgevingswet is case Doetinchem een schoolvoorbeeld voor wat betreft bewonersparticipatie die al opgestart is alvorens sprake is van concrete ontwikkelingen in een gebied. Met deze aanpak zijn opgaven en kansen voor de toekomst van een gebied gezamenlijk met bewoners en stakeholders uit het gebied in beeld gebracht, om zodoende een basis te creëren als vertrekpunt voor toekomstige ontwikkelingen in het gebied en koppelkansen mogelijk te maken. Ook Waddinxveen laat zien

klaar te zijn voor de komst van de Omgevingswet met participatiebeleid dat voorziet in een goede samenwerking tussen overheid en burgers, door gezamenlijk met belanghebbende burgers het PvE op te stellen wordt de opgave in samenspraak vormgegeven alvorens deze nader wordt uitgewerkt. Daarnaast is Arnhem in het licht van de bedoelingen van de Omgevingswet interessant door de manier waarop op basis van gesprekken met bewoners een 'tool' ontwikkeld is die gedurende de gebiedsontwikkeling belangen en behoeften van bewoners borgt en toetsbaar maakt.

Kijkend naar de bedoelingen van de Omgevingswet waarbij de wetgever vroegtijdige participatie wil stimuleren om belangen, meningen en creativiteit op tafel te krijgen, kan ontwerpend onderzoek als participatie-instrument een grote rol spelen. Juist in de vroege planfase van ontwikkelingen biedt ontwerpend onderzoek een werkwijze en structuur om participatie vorm te geven. Een bijkomend positief effect bij de toepassing van ontwerpend onderzoek is dat het niet alleen specifieke kennis voor een opgave genereert maar ook generieke kennis die op soortgelijke opgaven toepasbaar is. Een voorbeeld hiervan is de 'tool' die ontwikkeld is voor Het Nieuwe Dorp in Arnhem.

Samenvattend wordt een aantal **hoofdconclusies** verbonden aan dit onderzoek:

- Ontwerpend onderzoek kan bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling ondersteunen omdat ontwerpend onderzoek bij de juiste toepassing en onder de juiste condities tegemoet kan komen aan participatiedoelen van de overheid/opdrachtgever (waaronder de doelstellingen van de Omgevingswet) en participatiebehoeften van bewoners. Ontwerpend onderzoek is gericht op vroegtijdige betrokkenheid en betrokkenheid van stakeholders (waaronder bewoners) gedurende het gehele planproces. Zodoende kan ruimte gecreëerd worden voor invloed en (kennis)inbreng van belanghebbende bewoners. Daarnaast voorziet ontwerpend onderzoek in een iteratief ontwerpproces waarin mogelijkheden gezamenlijk verkend, verbeeld, geëvalueerd en bijgesteld kunnen worden, hiermee kan een inzichtelijk en navolgbaar participatieproces tot stand worden gebracht.
- Ontwerpend onderzoek kan bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling ondersteunen omdat door de toepassing van ontwerpend onderzoek participatie geen doel op zich wordt maar als vanzelfsprekend onderdeel meegenomen wordt vanaf de aanvang van een initiatief.
- Ontwerpend onderzoek kan bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling op verschillende manieren ondersteunen omdat ontwerpend onderzoek gebruikt kan worden als participatie-instrument in co-creatieve participatieprocessen, voornamelijk in vroege planvormingsfase van gebiedsontwikkeling, als mogelijkheden nog open zijn waardoor wensen en belangen vroegtijdig in beeld komen en de opgave gezamenlijk met bewoners verkend en geformuleerd kan worden. Door het iteratieve proces en de toepassing van de ICCI-aanpak kan een heldere structuur en werkwijze worden verkregen in het participatieproces.
- Ontwerpend onderzoek kan bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling ondersteunen omdat ontwerpend onderzoek de probleemoplossingsruimte bij een impasse in het participatieproces kan vergroten door een stap terug te doen in het proces en mogelijkheden gezamenlijk te verkennen, in beeld te brengen en te evalueren en op basis hiervan de opgave of het ontwerp aan te passen.
- Ontwerpend onderzoek kan bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling ondersteunen omdat met behulp van ontwerpend onderzoek opgaven en kansen in gebieden gezamenlijk met bewoners en stakeholders uit een gebied verkend en geformuleerd kunnen worden alvorens ontwikkelingen plaatsvinden, waardoor kansen en opgaven (groot en klein) vroegtijdig in beeld komen en verbonden kunnen worden aan toekomstige ontwikkelingen.

- Ontwerpend onderzoek kan bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling ondersteunen omdat ontwerpend onderzoek niet alleen specifieke kennis genereert maar ook generieke kennis die van meerwaarde kan zijn in andere, soortgelijke opgaven.

Validatie van de uitkomsten

De uitkomsten van dit onderzoek zijn op twee manieren gevalideerd. Er is een expertmeeting georganiseerd met de twee experts die voorafgaand aan de casestudie geïnterviewd zijn. Daarnaast is tijdens de casestudie een enquête met drie stellingen voorgelegd aan de drie ontwerpers en de twee experts.

Expertmeeting

Tijdens de expertmeeting zijn de resultaten en uitkomsten van het onderzoek gepresenteerd en besproken. Een uitgebreid verslag van de opzet en uitkomsten van het overleg is terug te lezen in bijlage V. De experts deelden en ondersteunden de uitkomsten die voortkomen uit dit onderzoek. Een belangrijke aanscherping op de uitkomsten die voortgekomen is uit de bespreking is, dat ontwerpend onderzoek niet alleen specifieke kennis genereert maar ook generieke kennis, die vervolgens weer bruikbaar is voor soortgelijke vraagstukken. In dit onderzoek is dit gebleken uit de casestudie van Arnhem waar een *tool* is ontwikkeld die ook bij andere soortgelijke projecten bruikbaar is.

Enquête ontwerpend onderzoek en participatie

Om de ervaringen en meningen met betrekking tot mogelijkheden van ontwerpend onderzoek als participatie-instrument scherp te krijgen, is bij de drie ontwerpers van de cases en de twee experts op het gebied van ontwerpend onderzoek en participatie een enquête met drie stellingen voorgelegd. Bij elke stelling werd via een meerkeuzemogelijkheid naar de mening gevraagd en was ook ruimte voor een toelichting. De ingevulde enquêtes zijn opgenomen in bijlage VI.

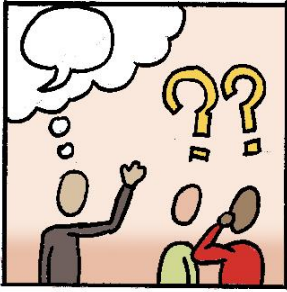
De volgende stellingen zijn ingebracht:

1. In gebiedsontwikkelingsprocessen is ontwerpend onderzoek goed te combineren met bewonersparticipatie.
2. Ontwerpend onderzoek ondersteunt een goed participatieproces ten opzichte van meer traditionele vormen zoals inspraakavonden.
3. Ontwerpend onderzoek in combinatie met bewonersparticipatie leidt tot een beter eindresultaat met meer draagvlak.

De uitkomsten uit de enquête komen grotendeels overeen met de uitkomsten van dit onderzoek maar brengen wel een nuance aan op sommige conclusies. Zo moet er niet vanuit gegaan worden dat ontwerpend onderzoek als participatie-instrument vanzelfsprekend tot draagvlak leidt en dat voor zeer complexe opgaven ontwerpend onderzoek misschien niet de meest passende participatiemethode is. Ook laten de uitkomsten zien dat het benutten van verbeeldingskracht kan helpen in participatieprocessen en dat vooral het iteratieve proces met *feedbackloops* helpt om participanten goed mee te nemen en inzicht te geven in het planproces.

6.3 Aanbevelingen voor de praktijk

Onderstaande praktische aanbevelingen voortkomend uit dit onderzoek zijn bedoeld voor de overheid, particuliere opdrachtgevers, ontwerpers en andere partijen die betrokken zijn bij het inrichten van participatieprocessen van ruimtelijke planvorming via ontwerpend onderzoek, of dit overwegen.

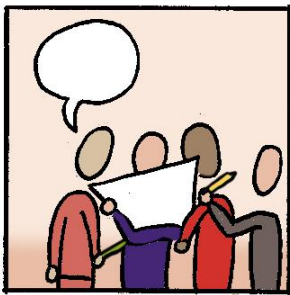
Participatie is geen doel op zich

Door een scala aan participatievormen en -middelen lijkt participatie een doel op zich te worden als losstaand proces binnen het planvormingsproces. Juist de integratie en interactie tussen planvorming en het meenemen van wensen en belangen van belanghebbenden is cruciaal om tot 'verrijkende participatie' te komen. Ontwerpend onderzoek draagt bij aan een integrale aanpak. Plan gedurende het planproces meerdere participatiemomenten in en start met de eerste tijdens de opgavedefinitie alvorens het ontwerpproces gestart is.

Participatie vraagt om maatwerk

Elke opgave is anders en vraagt om maatwerk. Niet elk participatieproces is geschikt om via ontwerpend onderzoek vorm te geven. Het analysekader van dit onderzoek (afbeelding 10), het DTP-diagram en de ICCI-aanpak (paragraaf 3.6) en tabel 1 kunnen helpen bij het maken van keuzes en het opzetten en structureren van participatieprocessen via ontwerpend onderzoek.

Samenwerking staat voorop

Bij participatie met behulp van ontwerpend onderzoek, in welke vorm dan ook, dient samenwerking en gelijkheid tussen overheid, opdrachtgever, stakeholders en belanghebbende burgers (waaronder bewoners) voorop te staan. De overheid is de meest aangewezen partij om de samenwerking te borgen en te faciliteren.

Participatiebeleid

Breng de mogelijkheid van ontwerpend onderzoek als participatie-instrument onder de aandacht in participatiebeleid en zorg dat in het participatiebeleid ingezet wordt op samenwerking met burgers en een open houding van de overheid of opdrachtgever.

Meedoen loont!

Breng in de communicatie naar belanghebbenden onder de aandacht dat meedoen loont. Een participatieproces via ontwerpend onderzoek biedt ruimte voor inbreng en invloed in de planvorming omdat niet voor hen maar mét hen wordt gedacht en het investeren van tijd het waard is. Zorg aan de voorkant van het participatieproces echter wel voor heldere spelregels en manage verwachtingen.

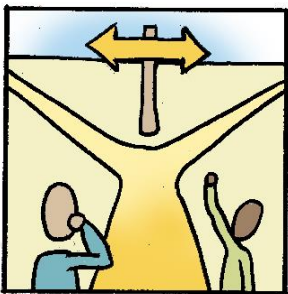
Vroeg, vroeger, vroegst

Investeren in participatie aan de voorkant van het planproces voorkomt hobbels onderweg. Hoe eerder belanghebbenden betrokken worden, hoe meer ruimte er nog is voor 'koppelkansen' van wensen en belangen. Ontwerpend onderzoek is een manier om vroegtijdig en in een gezamenlijk proces met bewoners opgaven te verkennen en te formuleren.

Eerst concreet dan abstract

Participatieprocessen stellen burgers in de gelegenheid om mee te denken in planvormingsprocessen, tegelijkertijd bieden zij een platform om ergernissen en wantrouwen richting de overheid te uiten. Houd hier rekening mee in de opzet van het participatieproces, door eerst ruimte te creëren om naar participanten te luisteren alvorens abstractere thema's ter bespreking voor te leggen. Kijk of er koppelkansen in beeld komen en probeer waar mogelijk overige zaken die ter tafel komen maar in het desbetreffende participatietraject niet kunnen worden meegenomen, elders in de organisatie een plek te geven.

Laat onzekerheden toe

Een open en niet vooringenomen houding vanuit de opdrachtgever of overheid én begeleidend ontwerper is een vereiste voor een participatieproces via ontwerpend onderzoek om ruimte te geven voor inbreng en het meenemen van wensen en belangen van participanten.

Werkatelier

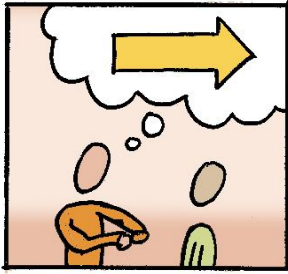
Een voor de hand liggende manier om participatie via ontwerpend onderzoek te laten plaatsvinden is een werkatelier waarin ruimte is voor interactie én waar de dialoog en verbeelding elkaar ondersteunen. Houd er rekening mee dat dit alleen werkt in groepen van maximaal 10 à 12 personen en begeleiding vergt van een ontwerper die de methodiek van ontwerpend onderzoek beheerst.

Luisteren, prikkelen, verbeelden, evalueren, variëren en bijstellen

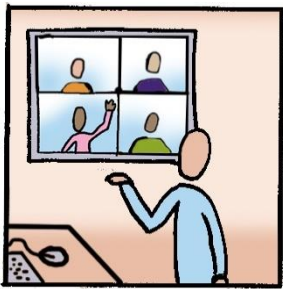
Niet elke ontwerper is een ontwerpend onderzoeker. Dat wil zeggen dat een ontwerper die een participatieproces via ontwerpend onderzoek begeleidt over bepaalde competenties moet beschikken. Cruciaal daarin is dat een ontwerper goed moet kunnen luisteren, prikkelende vragen moet kunnen stellen en tijdens de dialoog woorden in beelden moet kunnen omzetten. De opgehaalde kennis, belangen en wensen moet de ontwerpend onderzoeker kunnen koppelen en vertalen naar mogelijke scenario's om deze vervolgens gezamenlijk met de

participanten te evalueren en bij te stellen. In een proces van meerdere stappen kan op die manier toegewerkt worden naar een gezamenlijk tot stand gekomen ontwerp.

Formuleer de vervolgstap en het vervolgtraject

Laat ontwerpend onderzoek in combinatie met participatie geen eenmalige exercitie zijn maar zorg dat dit een proces van meerdere stappen is en formuleer een duidelijk einddoel, eindproduct en vervolgstap. Hiermee wordt voorkomen dat opgehaalde kennis onvoldoende concreet of bruikbaar is en daardoor niet meegenomen wordt in het vervolgproces.

Illustraties: Rémon Mulder

Fysiek versus online

De huidige situatie omtrent het COVID-19 virus en de hiermee samenhangende maatregelen hebben ertoe geleid dat veel participatiebijeenkomsten, die vaak gepaard gaan met een grote groep belangstellenden, online georganiseerd worden. Enerzijds biedt dit voordelen; een onlinebijeenkomst is laagdrempeliger en gemakkelijk vanuit huis bij te wonen. Anderzijds heeft een onlinebijeenkomst nadelen, zeker bij een co-creatief participatietraject dat gericht is op samenwerking, de dialoog, interactie en face-to-face momenten. De interactieve sessies die een participatieproces via ontwerpend onderzoek mogelijk maken zijn lastiger online te organiseren. Het is mogelijk maar wel met beperkingen. Indien de omstandigheden zich voordoen dat een atelier niet fysiek kan plaatsvinden, zoek dan naar manieren waarmee online interactie en gezamenlijk verbeelden alsnog mogelijk gemaakt kan worden. Zie hiervoor de voetnoten in paragraaf 2.7 met verwijzingen naar handleidingen voor de vormgeving van online participatiebijeenkomsten.

6.4 Reflectie op onderzoeksaanpak

Relevantie

De uitkomsten van dit onderzoek zijn maatschappelijk relevant omdat ze een bijdrage kunnen leveren aan het veranderen van de inrichting van participatietrajecten in gebiedsontwikkeling, die aansluiten op de hedendaagse behoeften van burgers en de bedoelingen van de Omgevingswet met betrekking tot participatie. Ook draagt dit onderzoek bij aan wetenschappelijke kennis met betrekking tot de betekenis van ontwerpend onderzoek voor bewonersparticipatie, een invalshoek die vanuit de bestaande theorie nog weinig belicht is. Door de casestudies en de vertaling naar concrete aanbevelingen voor de praktijk, is dit onderzoek ook praktisch relevant en kan het bijdragen aan een verbetering van de beroepspraktijk.

Beperkingen

Dit verkennende onderzoek heeft verschillende mogelijkheden in beeld gebracht hoe ontwerpend onderzoek bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling kan ondersteunen maar is daarin, door het beperkt aantal onderzochte cases, niet compleet. Om nog beter grip te krijgen op een participatieproces via ontwerpend onderzoek zou het bijwonen van werkateliers waar een dergelijke vorm toegepast wordt, bijzonder interessant zijn. In dit onderzoek was dat helaas niet mogelijk, het zou echter wel veel meer inzicht geven in hetgeen er

precies gebeurt, hoe interactie plaatsvindt en waardoor en op welke manier de dialoog en verbeeldingskracht elkaar ondersteunen. Ook maakt het beperkte aantal cases en het niet bijwonen van bijeenkomsten het lastig om een werkwijze, hoe ontwerpend onderzoek te hanteren is als participatie-instrument, te expliciteren.

Doordat bij de uitvoering van het onderzoek bleek dat het lastig was om geschikte cases te vinden, zijn in het onderzoek uiteindelijk twee cases onderzocht die afkomstig zijn van hetzelfde ontwerp bureau. Mogelijk heeft dit tot een beperktere kijk op het vraagstuk en de casestudies geleid en had een casestudie van een ander ontwerp bureau nog tot andere inzichten geleid.

Door het beperkte aantal cases en het type cases is nog onvoldoende onderzocht of voor ontwerpend onderzoek als participatie-instrument binnen grotere organisaties hetzelfde geldt. Bijvoorbeeld in steden zoals Rotterdam en Amsterdam waar intern veel kennis aanwezig is en complexe binnenstedelijke planvorming vaak een meer top-down aanpak kent.

6.5 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek betreft een verkennend onderzoek naar mogelijkheden waarin ontwerpend onderzoek gecombineerd wordt met bewonersparticipatie in gebiedsontwikkeling. De inzichten die hieruit voortgekomen zijn, zijn door het beperkte aantal onderzochte cases, niet volledig. Onderstaand wordt daarom een aantal aanbevelingen tot vervolgonderzoek gedaan:

- Verdiepend onderzoek naar een breder scala aan participatieprocessen in verschillende fases van gebiedsontwikkeling waarin ontwerpend onderzoek als participatievorm met andere participatievormen vergeleken wordt. Interessant daarbij is om te kijken hoe het proces is ingericht, welke middelen zijn ingezet en hoe het proces is ervaren door de verschillende partijen. Daarbij is het interessant om extra aandacht te besteden aan de rol van 'de dialoog' en de rol van 'verbeeldingskracht' en wat deze al dan niet in combinatie of los van elkaar hebben opgeleverd.
- Verdiepend onderzoek naar cases met een hoger complexiteitsgehalte waar ontwerpend onderzoek gecombineerd is met participatie. In het kader van dit onderzoek is dit wel gepoogd maar werden deze cases niet gevonden. Wellicht dienen zich hier in de toekomst wel voorbeelden voor aan.
- Een overeenkomstig onderzoek als dit onderzoek maar waarbij ook gekeken wordt naar andere stakeholders en gebruikers uit het gebied en op welke manier ontwerpend onderzoek hierin wel of niet ondersteunend zou kunnen zijn, zou interessant zijn vanuit de doelstellingen van de Omgevingswet waarin participatie breder wordt getrokken dan enkel bewoners.
- Verdiepend onderzoek naar de precieze rol van 'ontwerp', 'verbeeldingskracht', 'ontwerpend onderzoek' en 'onderzoekend ontwerp' in participatietrajecten door bijeenkomsten bij te wonen en deze aspecten nader te analyseren.

Referenties

Literatuur

- Ansell, C. & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. *Journal of public administration research and theory*, 18(4), p. 543-571.
- Arnstein, S. (1969). A Ladder Of Citizen Participation, *Journal of the American Planning Association*, Vol. 35, 216-224. London: Routledge.
- Bason, C. (2018). *Leading public sector innovation: Co-creating for a better society*. Policy Press.
- Baxter, P., & Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The qualitative report*, 13(4), p. 544-559.
- Van den Boomen, T., Frijters, E., Van Assen, S. & Broekman, M. (2017). *Stedelijke vraagstukken, veerkrachtige oplossingen. Ontwerpend onderzoek voor de toekomst van stedelijke regio's*. Trancity – Valiz & Future Urban Regions.
- Bovaird, T., Stoker, G., Jones, T., Loeffler, E. & Pinilla Roncancio, M. (2016). Activating collective co-production of public services: influencing citizens to participate in complex governance mechanisms in the UK. *International Review of Administrative Sciences*, 82(1), p. 47-68.
- Bovens, M. & Wille, A. (2011). *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en bureaucratie*. Amsterdam: Prometheus.
- Van den Broek, A., Steenbekkers, A., Van Houwelingen, P. & Putters, K. (2016). *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bryson, J.M., Quick, K.S., Slotterback, C.S. and Crosby, B.C. (2013), *Designing Public Participation Processes*. *Public Admin Rev*, 73: 23-34.
- Van Buuren, A. & Edelenbos, J. (2008). Kennis en kunde voor participatie: Dilemma's voor legitimiteit in de participatiemaatschappij. In: Alberts, G., Blanckesteijn, M., Broekmans, B., Tilborgh, van Y. *Jaarboek Kennis Samenleving 4: Burger in uitvoering*. Amsterdam: Aksant: p. 184-212.
- Cate, F. ten (2020). *Bouwcultuur: Elke ruimtelijke ingreep is een culturele daad*. Archined. Geraadpleegd via: <https://www.archined.nl/2020/02/bouwcultuur-elke-ruimtelijke-ingreep-is-een-culturele-daad/> (d.d. 11 maart 2020).
- Daamen, T.A. & Verheul, W.J. (2014). Stedelijke ontwikkeling als een emergente adaptieve strategie. *Bestuurswetenschappen*, Vol. 68, No. 3, p. 68-88.
- Denters, B., Reimink, E., Boedeltje, M. & Geurts, P. (2011). 'Politieke gelijkheid bij diverse vormen van electorale en non-electorale politieke participatie', in: R. Andeweg & J. Thomassen (red.) *Democratie doorgeleefd. Het functioneren van de Nederlandse democratie*, Leiden: Leiden University Press.
- Denters, B., Tonkens, E., Verhoeven, I. & Bakker, J. (2013). *Burgers maken hun buurt*. Den Haag: Platform 31.
- Van Dijk, T. (2011). Imagining future places: How designs co-constitute what is, and thus influence what will be. *Planning Theory*, 10(2), p. 124-143.
- Dinjens, M. (2010). *Burgerparticipatie in de lokale politiek*. Den Haag: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Dreijerink, L., Kruize, H. & Van Kamp, I. (2008). *Burgerparticipatie in beleidsvorming: resultaten van een verkennende literatuurreview*.

- Edelenbos, J. & Klijn, E.-H. (2006). Managing Stakeholder Involvement in Decision Making: A Comparative Analysis of Six Interactive Processes in the Netherlands. *Journal of Public Administration Research and Theory*, Volume 16, Issue 3, July 2006, p. 417–446.
- Edelenbos, J. & Monnikhof, R. (1998). *Spanning in interactie: een analyse van interactief beleid in lokale democratie*. Amsterdam: Instituut voor publiek en politiek.
- Edelenbos, J., Domingo, A., Klok, P. J., & Van Tatenhove, J. P. M. (2006). *Burgers als beleidsadviseurs. Een vergelijkend onderzoek naar acht projecten van interactieve beleidsvorming bij drie departementen*. Instituut voor Publiek en Politiek.
- Edelenbos, J., Teisman, G.R. & Reudink, M. (2001). *Interactieve beleidsvorming als sturingsopgave*. InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Den Haag.
- Faulk, L. (2009). In gesprek met vrijwilligers: effecten van de levensfase op vrijwillige inzet. In: Dekker, P. en De Hart, J. (2009), *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk 5*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Fischer, F. (2006). Participatory governance as deliberative empowerment: The cultural politics of discursive space. *The American review of public administration*, 36(1), p. 19-40.
- Fledderus, J., Brandsen, T. & Honingh, M. (2014). Restoring trust through the co-production of public services: A theoretical elaboration. *Public Management Review*, 16(3), p. 424-443.
- Franzen, A. J. & Van der Linden, H.J. (2016). De rol van ontwerp volgens publieke en private opdrachtgevers. *Gebiedsontwikkeling.nu*. Geraadpleegd via: <https://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/de-rol-van-ontwerp-volgens-publieke-en-private-opdrachtgevers/> (d.d. 15 mei 2020).
- Frieling, M. A., Lindenberg, S. M., & Stokman, F. N. (2014). Collaborative Communities Through Coproduction: Two Case Studies. *The American Review of Public Administration*, 44(1), p. 35–58.
- Guijt, I. & Shah, M.K. (1998). *The Myth of Community. Gender Issues in Participatory Development*. ITDG Publishing, London.
- Hajer, M. A. (2017). *De macht van verbeelding*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Van der Heijden, J., Van der Mark, L., Meiresonne, A. & Van Zuylen, J. (2007). *Help! een burgerinitiatief*. Den Haag: In Axis, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Helden, W.J., Dekker, Van Dorst, P.C. & Govers-Vreeburg, E.J.E. (2009). *We gooien het de inspraak in: Een onderzoek naar de uitgangspunten voor behoorlijke burgerparticipatie*. Rapportnummer 2009/180. Drukkerij Van Tilburg, Waddinxveen.
- Hendriks, F. (2003). *Multi-etnische bewonersparticipatie in de Schilderswijk: Schone intenties, teleurstellende ervaringen en wenkende perspectieven*. Stedennetwerk.
- Hinterleitner, J. (2019). *Verbeelding als kracht. Ontwerpend onderzoek als strategisch instrument voor integrale gebiedsontwikkeling*. Rotterdam: Master City Developer.
- Van Herzele, A. (2004). Local knowledge in action: Valuing Nonprofessional Reasoning in the Planning Process. In: *Journal of Planning Education and Research*, 24(20) p. 197-212
- Van Houwelingen, P., Boele, A. & Dekker, P. (2014). *Burgermacht op Eigen Kracht? Een Brede Verkenning van Ontwikkelingen in Burgerparticipatie*.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Jager-Vreugdenhil, M. (2011). Spraakverwarring over participatie. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20(1), p. 76–99.

- Jakobsen, M. (2012). Can government initiatives increase citizen coproduction? Results of a randomized field experiment. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 23(1), p. 27-54.
- De Jong, T. M. (1992). *Kleine methodologie voor ontwerpend onderzoek*. Boom.
- De Jong, T. M. & Van Der Voordt, D. J. M. (Eds.). (2002). *Ways to study and research: urban, architectural, and technical design*. los Press.
- De Jonge, J.M. (2009). *Landscape architecture between politics and science: an integrative perspective on landscape planning and design in the network society*.
- De Jonge, J.M. (2019) *Ontwerpend Onderzoek*. Presentatie TUD/MCD 25 september 2019.
- Jonker, J.J.H. (2008). *Ambtelijke perspectieven op burgerparticipatie: Over opvattingen en opzetten*. Universiteit Twente: Public Administration.
- Kik, S. (2019). *Participatie in co-creatie: Een kwalitatief onderzoek naar Mooi Mooier Middelland in Rotterdam*. Universiteit Utrecht: Geowetenschappen.
- Koers, H. W. & Bröring, H. E. (2017). Burgerparticipatie en omgevingsprojecten: hoe zorgen we voor kwaliteit? *Tijdschrift voor Omgevingsrecht*, 2017(4), p. 161-166.
- Koomen, E., Westerink, J. & Nedkov, S. (2014). Gebiedsontwikkeling dicht bij de burger. *Rooilijn*, 47(4), p. 280-285.
- Kuitenbrouwer, M. (2017). Wat is er mis met inspraak?. *sociaal bestek* 79, p. 32–37.
- Lenos, S., Sturm, P. & Vis, R. (2006). *Burgerparticipatie in gemeenteland. Quick scan van 34 coalitieakkoorden en raadsprogramma's voor de periode 2006-2010*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Van der Linden, H. (2019). *Met ontwerpend denken bouwen aan ongewisse toekomst*. Gebiedsontwikkeling.nu. Geraadpleegd via: <https://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/met-ontwerpend-denken-bouwen-aan-ongewisse-toekomst/> (d.d. 5 augustus 2020).
- Van der Linden, H. & Daamen, T.A. (2018). *De meerwaarde van ontwerpend onderzoek voor gebiedsontwikkelaars*. Gebiedsontwikkeling.nu. Geraadpleegd via: <https://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/de-meerwaarde-van-ontwerpend-onderzoek-voor-gebiedsontwikkelaars/> (d.d. 2 maart 2020).
- Van der Linden, H. & T.A. Daamen (2019a). *Ontwerpend onderzoek onmisbaar voor gebiedsontwikkeling?*. *Rooilijn*, Jrg. 52, Nr. 2, p. 102-9
- Van der Linden, H. & Daamen, T.A. (2019b). *Richting nodig in gebiedsontwikkeling?: Gebruik ontwerpend onderzoek als kompas*. Gebiedsontwikkeling.nu. Geraadpleegd via: <https://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/richting-nodig-gebiedsontwikkeling-gebruik-ontwerpend-onderzoek-als-kompas/> (d.d. 13 mei 2020).
- Lowndes, V., Pratchett, L. & Stoker, G. (2001a) Trends in public participation: part 1. Local government perspective. *Public Administration*, Vol. 79 No. 1, p. 205-222.
- Lowndes, V., Pratchett, L. & Stoker, G. (2001b) Trends in public participation: part 2. Citizen's perspectives. *Public Administration*, Vol. 79 No. 2, p. 445-455.
- Lusch, R.P. & Vargo, S.L. (2006). *The Service Dominant Logic of Marketing: Dialogue, Debate and Directions*, Armonk, NY: Scharpe.
- Magnani, L. (2001). *Abduction, reason, and science: Processes of discovery and explanation*. New York: Springer.
- Majoor, S. J. H., Bos, S. B., Morel, M. W. A. & De Nijs, C. D. M. (2017). *Participatie in gebiedsontwikkeling: deelstudie Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Coördinatie Grootstedelijke Vraagstukken*. Hogeschool van Amsterdam, Urban Management.

- Marien, S., Hooghe, M. & Quintelier, E. (2010). Inequalities in non-institutionalised forms of political participation: A multi-level analysis of 25 countries. *Political Studies*, 58(1), p. 187-213.
- Van Marissing, E. (2008). *Buurten bij beleidsmakers*. Universiteit Utrecht: Geowetenschappen
- Marshall, M. J. (2004). Citizen participation and the neighborhood context: A new look at the coproduction of local public goods. *Political Research Quarterly*, 57(2), p. 231-244.
- Michels, A.M.B. (2011) De democratische waarde van burgerparticipatie: interactief bestuur en deliberatieve fora. *Bestuurskunde*, volume 20, issue 2, p. 75 – 84.
- Michels, A. & De Graaf, L. (2010). Examining Citizen Participation: Local Participatory. *Policy Making and Democracy*. *Local Government Studies*, 36:4, p. 477-491.
- Monnikhof, R.A.H. & Edelenbos, J. (2001). Interactieve beleidsvorming en de kwaliteit van het beleid. In J Edelenbos, & RAH Monnikhof (Eds.), *Lokale interactieve beleidsvorming* (pp. 175-212). Lemma B.V.
- Mostert, E. (2003). The challenge of public participation. *Water Policy*, 5, p. 179-197.
- Needham, C. (2008). Realising the potential of co-production: Negotiating improvements in public services. *Social policy and society*, 7(2), p. 221-231.
- Nijhuis, S. (2015). GIS-based landscape design research. Stourhead landscape garden as a case study. Delft: A+BE.
- Nijhuis, S., Vries, J. de & Noortman, A. (2017). 'Ontwerpend onderzoek', in: Simons, W. & Van Dorp, D. (red.), *Praktijkgericht onderzoek in de ruimtelijke planvorming. Methoden voor analyse en visievorming*. Wageningen: Uitgeverij Landwerk, p. 256-283.
- Nillesen, A. (2019). Spatial Quality as a decisive criterion in flood risk strategies. *A+BE | Architecture And The Built Environment*, (1), 1-200.
- Osborne ,S. P., Radnor, Z. & Strokosch, K. (2016). Co-production and the co-creation of value in public services: a suitable case for treatment?. *Public Management Review*, 18(5), p. 639-653.
- Osmani, S. (2008). Participatory governance: An overview of issues and evidence. asdf, 1.
- Ossewaarde, M. R. R., Moulijn, M., Ketner, S., Hermesen, F., Verkaik, L. & Bron, P. (2008). *Effectieve Vormen van Burgerparticipatie?: Een Onderzoek naar Innovatie van Burgerparticipatie in Overijssel*. Zwolle: Provincie Overijssel.
- Payne, A. & Storbacka, K. & Frow, P. (2007). Managing the Co-Creation of Value. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 36. p. 83-96.
- Pestoff, V. & Brandsen, T. & Verschuere, B. (2012). *New Public Governance, the Third Sector and Co-Production*, Routledge.
- Pierce, C. (1955). Abduction and induction. In Buchler, J. (ed.) *Philosophical Writings of Pierce*. Dover Publications, p. 150–156.
- Pröpper, I. M. A. M. & Steenbeek, D. A. (1998). Interactieve beleidsvoering: typering, ervaringen en dilemma's. *Bestuurskunde*, 7(7), p. 292-301.
- Rittel, H. & Webber, M. (1973). Dilemmas in a General Theory of Planning. In *Policy Sciences* 4, 155-169.
- RMO. (2007). *Vormen van democratie: een advies over democratische gezindheid*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- ROB. (2004). *Burgers betrokken, betrokken burgers*. Den Haag: Raad voor het openbaar bestuur.
- ROB. (2012). *Loslaten in vertrouwen. Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt én samenleving*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.

- De Ruijter, I. (2017). Burgerparticipatie onder de Omgevingswet: Wie doet er mee? Universiteit Utrecht: Geo-communicatie.
- Schaminée, A. (2018). Designing With-in Public Organizations: Building Bridges Between Public Sector Innovators and Designers. BIS Publishers.
- Schotsman, W. (2010). Burgerparticipatie in lokale beleidsvorming. Wageningen University: Landschapsarchitectuur en planning.
- Snel, J. (2014). Ontwerpkracht: verkenning naar de veranderende rol van de stedenbouwkundig ontwerper in het proces van stedelijke gebiedsontwikkeling. Rotterdam: Master City Developer.
- Specht, M. (2012). De Pragmatiek van Burgerparticipatie: Hoe burgers omgaan met complexe vraagstukken omtrent veiligheid, leefbaarheid en stedelijke ontwikkeling in drie Europese steden. Vrije Universiteit van Amsterdam: Faculteit Rechtsgeleerdheid.
- Stenfert, H. & De Graaff, P. (2019). Co-creatie in gebiedsontwikkeling: van moeite naar meerwaarde. Gebiedsontwikkeling.nu. Geraadpleegd via: <https://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/co-creatie-gebiedsontwikkeling-van-moetje-naar-meerwaarde/> (d.d. 4 mei 2020).
- Van Stokkom, B. & Toenders, N. (2010). De sociale cohesie voorbij: Actieve burgers in achterstandswijken. Amsterdam: Pallas.
- Swanborn, P. (2010). Case study research: What, why and how?. Sage.
- Torfing, J., Sørensen, E., & Røiseland, A. (2016). Transforming the Public Sector Into an Arena for Co-Creation: Barriers, Drivers, Benefits, and Ways Forward. *Administration & Society*, 51(5), p. 795-825.
- Verba, S., Schlozman, K., Brady, H., & Nie, N. (1993). Citizen Activity: Who Participates? What Do They Say? *American Political Science Review*, 87(2).
- Verba S., Schlozman K. L. & Brady H. E. (1995). Voice and equality: civic voluntarism in American politics. Cambridge: Harvard University Press.
- Verhoeven, I. (2009). Burgers tegen Beleid. Een analyse van dynamiek in politieke betrokkenheid. Amsterdam: Aksant.
- Visschers, J. & Lofvers, W. (2015). Ontwerpen aan mogelijkheden. In: HUIG-Academie Rotterdam.
- Voorberg, W., Bekkers, V. & Tummers, L. (2014). Co-creation in social innovation: A comparative case-study on the influential factors and outcomes of co-creation. Ottawa: IRSPM.
- Voorberg W.H., Bekkers, V.J.J.M. & Tummers, L.G. (2015). *Public Management Review*, volume 17, issue 9, p. 1333 – 1357.
- Van de Wijdeven, T. M. F., De Graaf, L. J., & Hendriks, F. (2013). Actief burgerschap: Lijnen in de literatuur. Tilburg / Den Haag: TSPB / BZK.
- WRR. (2012). Vertrouwen in burgers. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Yin, R. K. (2009). Case Study Research, Design and Methods, Fourth edition.
- De Zeeuw, F. (2018). Zo werkt gebiedsontwikkeling: handboek voor studie en praktijk. Delft: Praktijkleerstoel Gebiedsontwikkeling.

Afbeeldingen

- Afbeelding 1: Onderzoeksopzet. (eigen figuur)
- Afbeelding 2: Participatieladder Arnstein (1969)
- Afbeelding 3: Publieke Participatie Cirkel – cyclisch proces van ontwerp en herontwerp (Bryson et al., 2013).

- Afbeelding 4: Ontwerpen als dialoog tussen probleem en oplossing door analyse, synthese en evaluatie. Verbeelding, creativiteit en innovatie spelen een belangrijke rol in het proces (Nijhuis et al., 2017).
- Afbeelding 5: Een iteratief en cyclisch proces van ideevorming, representatie en testen (Nijhuis et al., 2017, bewerkt naar Zeisel, 1981).
- Afbeelding 6: Ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, eigen figuur gebaseerd op De Jonge (2019).
- Afbeelding 7: De verschillende fases van het planvormingsproces op basis van Nijhuis (2015), bewerkt door Hinterleitner (2019) en bewerkt in het kader van dit onderzoek met participatie als continue lijn door het proces.
- Afbeelding 8: DTP-diagram, inclusief ICCI-model gepubliceerd in Van den Boomen et al. (2017). Voor dit onderzoek bewerkt met participatietraject inclusief fictief omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, geduid aan de hand van de verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces.
- Afbeelding 9: Het theoretisch model. (eigen figuur)
- Afbeelding 10: Analyse kader. (eigen figuur)
- Afbeelding 11: Plankaart met plangrenzen. Bron: ECHO
- Afbeelding 12: Plankaart 't Suyt II en omgeving. Bron: ECHO
- Afbeelding 13: Voorpagina Stedenbouwkundig plan 't Suyt II. Bron: ECHO
- Afbeelding 14: Participatieniveau 't Suyt II, Waddinxveen op basis van participatieladder Arnstein (1969) rechts en links volgens Edelenbos et al. (2001).
- Afbeelding 15: Tijdlijn participatietraject 't Suyt II, Waddinxveen. (eigen figuur)
- Afbeelding 16: Eerste ontwerpvoorstel, gepresenteerd tijdens klankbordgroep 1, bewerkt met nadere aanduidingen. Bron: ECHO
- Afbeelding 17: Mogelijkheden uitstraling appartementengebouw. Bron: ECHO & gemeente Waddinxveen
- Afbeelding 18: Twee varianten met en zonder plangebied 2. Bron: ECHO, eigen bewerking
- Afbeelding 19: Nader uitgewerkte variant B. Bron: ECHO
- Afbeelding 20: Toekomstig uitzicht bewoner Meander. Bron: ECHO
- Afbeelding 21: Ontwerpend onderzoek uit analysekader. (eigen figuur)
- Afbeelding 22: DTP-diagram, inclusief ICCI-model gepubliceerd in Van den Boomen et al. (2017). Voor dit onderzoek bewerkt met participatietraject 't Suyt II, Waddinxveen, inclusief fictief omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, geduid aan de hand van de verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces.
- Afbeelding 23: Participatiedoelen en -behoeften uit analysekader. (eigen figuur)
- Afbeelding 24: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces door klankbordgroep. (uit bijlage II)
- Afbeelding 25: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces door klankbordgroep. (uit bijlage II)
- Afbeelding 26: Randvoorwaarden uit analysekader. (eigen figuur)
- Afbeelding 27: Participatiesessie klankbordgroep. Bron: ECHO
- Afbeelding 28: De groene vallei in Het Dorp. Bron: ECHO
- Afbeelding 29: Schets Het Dorp Arnhem. Bron: ECHO
- Afbeelding 30: Voorpagina eindproduct onderzoek. Bron: ECHO
- Afbeelding 31: Participatieniveau Het Dorp, Arnhem op basis van participatieladder Arnstein (1969) rechts en links volgens Edelenbos et al. (2001).

- Afbeelding 32: Tijdlijn participatietraject Het Dorp, Arnhem. (eigen figuur)
- Afbeelding 33: Het individu centraal; omdat niemand hetzelfde is. Bron: ECHO
- Afbeelding 34: Gesprekken met bewoners. Bron: ECHO
- Afbeelding 35: Gesprekken met bewoners. Bron: ECHO
- Afbeelding 36: Vier typen bouwstenen. Bron: ECHO
- Afbeelding 37: Het kompas met vier domeinen. Bron: ECHO
- Afbeelding 38: Ontwerpend onderzoek uit analysekader. (eigen figuur)
- Afbeelding 39: Afbeelding 39: Mogelijke uitwerking Cluster D. Bron: ECHO
- Afbeelding 40: Afbeelding 40: Collectieve ruimten. Bron: ECHO
- Afbeelding 41: De vier domeinen vertaald naar plattegrond en doorsnede. Bron: ECHO
- Afbeelding 42: Het parochiale landschap. Bron: ECHO
- Afbeelding 43: DTP-diagram, inclusief ICCI-model gepubliceerd in Van den Boomen et al. (2017). Voor dit onderzoek bewerkt met participatietraject Het Dorp, Arnhem, inclusief fictief omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, geduid aan de hand van de verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces.
- Afbeelding 44: Participatiedoelen en -behoeften uit analysekader. (eigen figuur)
- Afbeelding 45: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces bewoners. (uit bijlage III)
- Afbeelding 46: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces bewoners. (uit bijlage III)
- Afbeelding 47: Randvoorwaarden uit analysekader. (eigen figuur)
- Afbeelding 48: Kaart van de 11 deelgebieden. Bron: gemeente Doetinchem.
- Afbeelding 49: Voorpagina De Agenda Omgevingsvisie 2040 deelgebied De Kruisberg, Kruisbergse bossen en Langerak. Bron: BVR
- Afbeelding 50: Infographic proces implementatie Omgevingswet Doetinchem. Bron: gemeente Doetinchem
- Afbeelding 51: Foto's van de ateliers in het gebied. Bron: BVR
- Afbeelding 52: Participatieniveau deelgebied De Kruisberg e.o. Doetinchem op basis van participatieladder Arnstein (1969) rechts en links volgens Edelenbos et al. (2001).
- Afbeelding 53: Tijdlijn participatietraject deelgebied De Kruisberg e.o., Doetinchem. (eigen figuur)
- Afbeelding 54: Kansen in het deelgebied De Kruisberg. Bron: BVR
- Afbeelding 55: Opgavenkaart deelgebied De Kruisberg. Bron: BVR
- Afbeelding 56: Agendakaart deelgebied De Kruisberg (1 van de 3). Bron: BVR
- Afbeelding 57: Ontwerpend onderzoek uit analysekader. (eigen figuur)
- Afbeelding 58: DTP-diagram, inclusief ICCI-model gepubliceerd in Van den Boomen et al. (2017). Voor dit onderzoek bewerkt met participatietraject de Kruisberg e.o., Doetinchem, inclusief fictief omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, geduid aan de hand van de verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces.
- Afbeelding 59: Participatiedoelen en -behoeften uit analysekader. (eigen figuur)
- Afbeelding 60: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces bewoners. (uit bijlage IV)
- Afbeelding 61: Uitkomst enquête met betrekking tot ervaring van het participatieproces bewoners. (uit bijlage IV)
- Afbeelding 62: Randvoorwaarden uit analysekader. (eigen figuur)

- Afbeelding 63: DTP-diagram, inclusief ICCI-model gepubliceerd in Van den Boomen et al. (2017). Voor dit onderzoek bewerkt met de drie participatietrajecten uit de casestudies, inclusief fictief omslagpunt tussen ontwerpend onderzoek en onderzoekend ontwerp, geduid aan de hand van de verschillende fases van het gebiedsontwikkelingsproces.

OVERZICHT BIJLAGEN

BIJLAGE I	–	Verdiepende interviews experts (vertrouwelijk)
BIJLAGE II	–	Participatietraject 't Suyt II, Waddinxveen (deels vertrouwelijk)
BIJLAGE III	–	Participatietraject Het Dorp, Arnhem (deels vertrouwelijk)
BIJLAGE IV	–	Participatietraject Omgevingsvisie Doetinchem (deels vertrouwelijk)
BIJLAGE V	–	Expertmeeting (vertrouwelijk)
BIJLAGE VI	–	Enquête ter validatie uitkomsten

N.B. Vanwege vertrouwelijke informatie zijn bijlage I t/m V niet opgenomen in de openbare versie van deze scriptie.

BIJLAGE I – Verdiepende interviews experts

VERTROUWELIJK

INHOUD:

1. Opzet verdiepende interviews m.b.t. analysekader & onderzoeksopzet
2. Interview expert I - gespreksverslag
3. Interview expert II - gespreksverslag

BIJLAGE II – Participatietraject 'T Suyt II, Waddinxveen **VERTROUWELIJK**

INHOUD:

1. Interview ontwerp bureau - interviewvragen en gespreksverslag
2. Interview gemeente - interviewvragen en gespreksverslag
3. Verslag digitale bewonersavond
4. Enquête participanten - vragenlijst en uitkomsten

BIJLAGE III – Participatietraject Het Dorp, Arnhem

VERTROUWELIJK

INHOUD:

1. Interview ontwerpbureau (interviewvragen en gespreksverslag)
2. Interview opdrachtgever (interviewvragen en gespreksverslag)
3. Enquête participanten (vragenlijst en uitkomsten)

BIJLAGE IV – Participatietraject Gebiedsuitwerking Omgevingsvisie Doetinchem

VERTROUWELIJK

INHOUD:

1. Interview gemeente (interviewvragen en gespreksverslag)
2. Interview ontwerp bureau (interviewvragen en gespreksverslag)
3. Enquête participanten (vragenlijst en uitkomsten)

BIJLAGE V – Expertmeeting

VERTROUWELIJK

BIJLAGE VI – ENQUETE TER VALIDATIE UITKOMSTEN

Om de ervaringen en meningen met betrekking tot mogelijkheden van ontwerpend onderzoek als participatie-instrument scherp te krijgen, is bij de drie ontwerpers van de cases en de twee experts op het gebied van ontwerpend onderzoek en participatie een enquête met drie stellingen voorgelegd. Bij elke stelling werd via een meerkeuzemogelijkheid naar de mening gevraagd en was ook ruimte voor een toelichting. De ingevulde enquêtes zijn te vinden op de volgende pagina's.

De volgende stellingen zijn ingebracht:

1. In gebiedsontwikkelingsprocessen is ontwerpend onderzoek goed te combineren met bewonersparticipatie.
2. Ontwerpend onderzoek ondersteunt een goed participatieproces ten opzichte van meer traditionele vormen zoals inspraakavonden.
3. Ontwerpend onderzoek in combinatie met bewonersparticipatie leidt tot een beter eindresultaat met meer draagvlak.

UITKOMST:

Bij de eerste stelling waren vier personen het helemaal eens met de stelling en een persoon enigszins en deze gaf hierbij aan dat dit afhangt van de schaal en aard van het project. Daarbij gaf ook een persoon aan dat het niet om combineren gaat maar om het inzetten van ontwerpend onderzoek als participatie-instrument. Een andere persoon gaf aan dat ontwerpend onderzoek bij uitstek een instrument is om tegengestelde belangen zichtbaar te maken en op een iteratieve manier nieuwe oplossingsruimte te vinden. Ook werd aangegeven dat het op de schaal van een gebiedsontwikkeling goed past waar diversiteit aan belangen en opdrachtgeverschap aan de orde is.

Op de tweede stelling werd enigszins verdeelder gereageerd, twee personen waren het helemaal eens met de stelling, twee enigszins en een reageerde met de optie neutraal en gaf aan dat het afhankelijk is van het moment in het proces. Een ander gaf aan dat ontwerpend onderzoek helpt doordat de werkwijze verbeeldingskracht prikkelt, ook bij participanten zonder kennis op het gebied van stedelijke ontwikkeling. Het gebrek aan voorstellingsvermogen is vaak een *bottleneck* bij participatie; ontwerpend onderzoek kan daarbij helpen. Ook geeft een persoon aan dat inspraakavonden ook gecombineerd kunnen worden met ontwerpend onderzoek door als ontwerper kennis op te halen, mee te nemen en te vertalen en hier in een volgende bijeenkomst weer op terug te komen. Hierbij zijn de iteraties en *feedbackloops* in het proces van groot belang. Daarnaast geeft een persoon aan dat het voor de meeste opgaven kan maar dat sommige opgaven te complex zijn en het ontwerpend onderzoek niet ten goede komt aan het proces.

Met de derde stelling waren drie personen het helemaal eens en twee enigszins. Hierbij werd opgemerkt dat bewoners in staat zijn om bijzondere ingrediënten en inzichten te geven die het plan een eigen identiteit en kwaliteit geven. Ook werd benoemd dat het tot een beter eindresultaat leidt maar geen garantie is voor inhoudelijk draagvlak. Iemand anders benoemde dat het belangrijk is om aan te geven welke ideeën je wel of niet overneemt en waarom en dat alleen dat al tot meer draagvlak leidt. Daarnaast werd aangegeven dat het geen garantie is en dat het de vraag is hoe de resultaten geïmplementeerd worden. Vanuit dat perspectief is het formuleren van een vervolgstap van belang.

Enquête ontwerpend onderzoek en participatie

1. In gebiedsontwikkelingsprocessen is ontwerpend onderzoek goed te combineren met bewonersparticipatie.

- **Helemaal mee eens**
- Enigszins mee eens
- Neutraal
- Enigszins niet mee eens
- Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Ontwerpend onderzoek gaat over het zoeken naar gemeenschappelijk draagvlak / gemeenschappelijke doelstellingen. Het is bij uitstek een instrument om tegengesteld belang zichtbaar te maken en op een iteratieve manier nieuwe oplossingsruimte te vinden.

2. Ontwerpend onderzoek ondersteunt een goed participatieproces ten opzichte van meer traditionele vormen zoals inspraakavonden.

- **Helemaal mee eens**
- Enigszins mee eens
- Neutraal
- Enigszins niet mee eens
- Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Ontwerpend onderzoek helpt door middel van verbeeldingskracht het voorstellingsvermogen te prikkelen. Ook van participanten zonder ruimtelijke achtergrond. Het gebrek aan voorstellingsvermogen is vaak een bottleneck bij participatie. Ontwerpend onderzoek is een manier om hier mee om te gaan.

3. Ontwerpend onderzoek in combinatie met bewonersparticipatie leidt tot een beter eindresultaat met meer draagvlak.

- **Helemaal mee eens**
- Enigszins mee eens
- Neutraal
- Enigszins niet mee eens
- Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Dit is natuurlijk geen garantie. Er moet wel aan bepaalde voorwaarden voldaan worden. Zie analysekader. Bovendien is het de vraag hoe de resultaten worden geïmplementeerd. Een goed ontwerpend onderzoek zonder follow-up kan ook tegen gaan werken.

Enquête ontwerpend onderzoek en participatie

1. In gebiedsontwikkelingsprocessen is ontwerpend onderzoek goed te combineren met bewonersparticipatie.

- ☒ **Helemaal mee eens**
- ☐ Enigszins mee eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Niet het combineren maar het inzetten van ontwerpend onderzoek áls participatie-instrument.

2. Ontwerpend onderzoek ondersteunt een goed participatieproces ten opzichte van meer traditionele vormen zoals inspraakavonden.

- ☐ Helemaal mee eens
- ☐ Enigszins mee eens
- ☒ **Neutraal**
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Om deze vraag te kunnen beantwoorden moet helder zijn wat je onder inspraakavonden verstaat; wat wordt daar gedaan en wie zijn er aanwezig? Je kunt best een inspraakavond hebben waar ontwerpers luisteren en aan de hand daarvan een ruimtelijke voorstelling maken en die bij de volgende avond weer voorleggen en wederom op basis van feedback bijstellen. Iteraties / Feedbackloops.

3. Ontwerpend onderzoek in combinatie met bewonersparticipatie leidt tot een beter eindresultaat met meer draagvlak.

- ☐ Helemaal mee eens
- ☒ **Enigszins mee eens**
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Niet het combineren maar het inzetten van ontwerpend onderzoek áls participatie-instrument. Het resultaat van ontwerpend onderzoek is onderzoek / kennis. Bezien vanuit gebiedsontwikkeling kan dat het begin zijn van / vervolgens leiden tot een ontwikkeling die tot uitvoering komt, in deze fase vindt dan het ontwerpen (/ onderzoekend ontwerpen) plaats.

Enquête ontwerpend onderzoek en participatie

1. In gebiedsontwikkelingsprocessen is ontwerpend onderzoek goed te combineren met bewonersparticipatie.

- ☒ **Helemaal mee eens**
- ☐ Enigszins mee eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

-

2. Ontwerpend onderzoek ondersteunt een goed participatieproces ten opzichte van meer traditionele vormen zoals inspraakavonden.

- ☐ Helemaal mee eens
- ☒ **Enigszins mee eens**
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Dat kan in de meeste opgaven, maar soms is het zo complex dat het het participatieproces niet ten goede komt.

3. Ontwerpend onderzoek in combinatie met bewonersparticipatie leidt tot een beter eindresultaat met meer draagvlak.

- ☒ **Helemaal mee eens**
- ☐ Enigszins mee eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Ja, als je duidelijk kan maken welke opmerkingen en ideeën je wel en/of niet van de bewoners overneemt en waarom je dat doet, leidt dat al tot meer draagvlak.

Enquête ontwerpend onderzoek en participatie

1. In gebiedsontwikkelingsprocessen is ontwerpend onderzoek goed te combineren met bewonersparticipatie.

- ☐ Helemaal mee eens
- ☒ Enigszins mee eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Afhankelijk van de schaal en aard van het project.

2. Ontwerpend onderzoek ondersteunt een goed participatieproces ten opzichte van meer traditionele vormen zoals inspraakavonden.

- ☐ Helemaal mee eens
- ☒ Enigszins mee eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Afhankelijk van de schaal en aard van het project.

3. Ontwerpend onderzoek in combinatie met bewonersparticipatie leidt tot een beter eindresultaat met meer draagvlak.

- ☒ Helemaal mee eens
- ☐ Enigszins mee eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Bewoners zijn in staat bijzondere ingrediënten en inzichten te geven die het plan een eigen identiteit en kwaliteit geven.

Enquête ontwerpend onderzoek en participatie

1. In gebiedsontwikkelingsprocessen is ontwerpend onderzoek goed te combineren met bewonersparticipatie.

- ☒ **Helemaal mee eens**
- ☐ Enigszins mee eens
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Op schaalniveau van gebiedsontwikkeling past het goed, diversiteit van belangen + diversiteit opdrachtgeverschap.

2. Ontwerpend onderzoek ondersteunt een goed participatieproces ten opzichte van meer traditionele vormen zoals inspraakavonden.

- ☐ Helemaal mee eens
- ☐ Enigszins mee eens
- ☒ **Neutraal**
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Zeer afhankelijk van moment in proces.

3. Ontwerpend onderzoek in combinatie met bewonersparticipatie leidt tot een beter eindresultaat met meer draagvlak.

- ☐ Helemaal mee eens
- ☒ **Enigszins mee eens**
- ☐ Neutraal
- ☐ Enigszins niet mee eens
- ☐ Helemaal niet mee eens

Eventuele toelichting:

Zeker beter eindresultaat naar geen garantie voor draagvlak (inhoudelijk).